

De terugkeer
van de
filantroop

Jan Rotmans:
visionair of
voodoo-priester?

Heeft de
welzijnsinstelling
toekomst?

TIJDSCHRIFT VOOR

SOCIALE VRAAGSTUKKEN

NUMMER 2 ZOMER 2015

4 VERKENNING

Wijkteams en mondige burgers gaan sociaal werk doen. Is er nog een toekomst voor het welzijnswerk?

Nico de Boer

8 OPINIE

We maken de grootste transformatie van de verzorgingsstaat door sinds het ontstaan ervan en het is opmerkelijk stil onder Nederlandse sociologen.

Jan Willem Duyvendak

12 TEGEN HET LICHT

Jan Rotmans – visionair of voodoo-priester?

Malou van Hintum

14 BESCHOUWING

Uber, SnappCar, Airbnb – is er met het 'nieuwe delen' iets nieuws onder de zon? Of draait het toch nog steeds simpelweg om geld verdienen?

Frans van der Reep

18 COLUMN

Saskia Keuzenkamp

40 COLUMN

Jos van der Lans

41 PRAKTIJK

Het succes van de Deventer aanpak ontleed

Marten Schuttert en Ap van Straaten

44 REPORTAGE

Wordt het nog wat met krimpregio Zuidoost-Limburg?

Radboud Engbersen en Monique Kremer

48 ONDERZOEK

Zogenaamde gemeenschapszin wordt liefdevol, zorgvuldig en moeizaam aangejaagd door beleidsmakers en professionals.

Mandy de Wilde

52 ANALYSE

Hoe staat het met de aanpak van schulden driekwart jaar na het verschijnen van het boek *Verlossing van schuld en boete*?

Marc Räckers

DOSSIER: PAGINA 19-39

Gulle gevers

20 Top 10 van gulle gevers

Ze verdienen een vermogen, en geven miljoenen aan goede doelen in Nederland. Het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* stelde de top 10 samen.

10

24

INTERVIEW

Filantroop Loek Dijkman werd rijk als verpakkingsindustriël maar verfoeit het kapitalisme. Hij ondersteunt de kwetsbaren maar gruwet van transparantie.

Jan van Dam en Marcel Ham

27 Kanttekening

Zo gul zijn filantropen nu ook weer niet, vindt **Jos van Hezewijk**.

28 Onderzoek

Trends in de filantropie. **René Bekkers**

30 Onderzoek

Waarom geven migranten?
Arjen de Wit

32

BESCHOUWING

Voelt de elite zich nog wel
verplicht tot liefdadigheid?
Mieke van Stigt

35 Column Lucas Meijs

36 Essay

Valse verwachtingen van
de filantropie.
Abram de Swaan

56 BOEKEN

Nico de Boer

59 COLOFON en

BERICHT VAN EEN OUD-STUDENT

60 COLUMN

Tjerk Gualthérie van Weezel

REDACTIONEEL

Hoera! Een klaterend goud feest! Maar liefst 10 gulle sociale filantropen krijgt u in dit nummer. De miljoenen vliegen u om de oren.

Zo ongeveer showt *Quote* zijn top 500 (junior) deze maand. Prikkelend, maar wij zijn bescheidener, al is het maar vanwege de aantallen en bedragen. Niettemin zijn we niet ontevreden dat we u de 10 grootste filantropen van Nederland kunnen presenteren. Dat wil zeggen, de vermogenden die – vaak via aparte stichtingen – hun zuurverdiende geld geven aan kansarme jongeren, laagbegaafden en andere sociale doelen in ons land.

Waarom moet ik dat weten, vraagt u? Een paar redenen. Allereerst bent u net als wij vast simpelweg nieuwsgierig. Wie zijn dat nu, de grootste gevers van Nederland? Hoeveel geven ze?

Maar er is meer. De overheid kijkt nadrukkelijk naar wat mensen zelf kunnen geven nu zij zich terugtrekt. Enkele jaren geleden nodigde premier Rutte een delegatie van rijke filantropen uit op het Catshuis om te bespreken wat zij zouden kunnen betekenen voor de samenleving. Er kwam zelfs een convenant uit, en ook al heeft dat weinig om het lijf, het toont een verlangen. Een verlangen dat de overheid iets met vermogende filantropen wil. Dat blijkt ook uit het onderzoek dat de WRR momenteel verricht naar de relatie tussen overheid en filantropie.

De grote filantropen vormen in het geheel van onze nationale

goedgeefsheid bovendien een substantieel aandeel. Mensen met een vermogen van meer dan 50.000 euro brengen 80 procent op van de 1,5 miljard euro die alle Nederlandse huishoudens geven. Onze miljonairs tekenen voor 20 procent van dat bedrag. De vermogensfondsen zijn daarnaast volgens een waarschijnlijk veel te conservatieve schatting goed voor 184 miljoen.

Deze bedragen maken meteen duidelijk dat we bescheiden verwachtingen moeten hebben van filantropische financiering van publieke doelen. De filantropen die we spraken, zijn de eersten om dat te benadrukken. Het interview met Loek Dijkman op pagina 24 is hiervan een goed voorbeeld.

Marcel Ham
hoofdredacteur van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*

De Stichting Welzijn X in zwaar weer

Eerder dit jaar kwam een zeer actieve burger van Zutphen op de site socialevraagstukken.nl met felle kritiek op zijn gemeente. De aanleiding: die gemeente had 3 ton extra subsidie gegeven aan de plaatselijke welzijnsinstelling. De burger in kwestie, *Lex Hemelaar* van de Stadsonderneming Zutphen, vond dat zijn gemeente hier een kans miste. 'Stel je eens voor dat de gemeente 300.000 euro beschikbaar maakt voor burgerinitiatieven in plaats van voor het welzijnswerk. (...) Met 3 ton kan de gemeente jaarlijks zeker 150 burgerinitiatieven mogelijk maken. Dat zijn drie burgerinitiatieven per week! Hoe zou de stad er dan over een paar jaar uitzien? Dat is pas echt investeren in een vitale samenleving. Zo'n samenleving drijft niet op extra welzijnswerkers, maar op meer gemeenschapszin. Dat kunnen burgers alleen zelf maken', aldus Hemelaar. Burgerinitiatieven *in plaats van welzijnswerk* – de toon was gezet.

Wethouder *Patricia Withagen* kwam al snel met een weerwoord. Die 3 ton ging niet naar het oude welzijnswerk, want 'dat bestaat niet meer. De gemeente heeft afgelopen jaren geïnvesteerd in de ontwikkeling van sociale wijkteams (...) en zet daar met dat geld nu ook weer op in.' Bovendien: 'Al jaren zijn er wijkbudgetten, bedoeld voor activiteiten van en voor bewoners en wijkregisseurs die waar nodig mensen een stapje verder helpen zonder het over

te nemen.' Kortom, Zutphen doet allebei: 'Het is wat de gemeente betreft dus niet óf sociale wijkteams óf burgerinitiatieven, maar én wijkteams én burgerinitiatief.'

Hemelaar is niet overtuigd. Via de telefoon laat hij weten te betwijfelen of het welzijnswerk de draai wel kan maken. 'Het welzijnswerk werkt toch vooral vanuit de sociale insteek en minder vanuit een ondernemersachtergrond. Als je een beroep doet op de samenleving, moet je je richten op mensen met capaciteiten en kunde.' Maar hij ziet wel een lichtpuntje: 'Ook hier in Zutphen heeft de Raad het *right to challenge* onderschreven. Als dat praktijk wordt, wordt het voor ons erg interessant om een offerte uit te brengen op een deel van het welzijnswerk. Ik hou wel van een beetje opschudding, een frisse wind.'

Leegzuigen

Die wijkteams ontwikkelt Zutphen samen met de welzijnsorganisatie *Perspectief*, die daarvoor als hoofdaannemer fungeert. Zo'n warme samenwerking komt in meer gemeenten voor, maar er zijn ook gemeenten waar de wijkteams de plaatselijke welzijnsorganisatie deels leegzuigen. Neem de huidige landskampioen op het gebied van de sociale wijkteams, Eindhoven. Daar is de gemeente al enkele jaren bezig met een grondige hervorming van het gehele sociale domein. Harde kern daarvan is de opzet van WIJ Eindhoven: wijkteams in alle Eindhovense wijken vanuit een

TWEELUIK

Dit is het eerste deel van een tweeluik over de toekomst van welzijnsinstellingen. In het tweede deel gaan Nico de Boer

en Albertine van Diepen in de praktijk op zoek naar vernieuwingen. Onder meer bij WIJ Breda. Daar is inmiddels het management afgeschaft en staan op de visitekaartjes geen namen meer. Alle medewerkers heten medewerkers, of ze nu betaalde krachten zijn of vrijwilligers.

Bestuurder John Beckers stuurt er met zijn maatschappelijke partners op aan dat WIJ Breda elk jaar 5 procent krimpt en hij weigert zo consequent mogelijk in oude producttermen te spreken: 'Wij leveren geen maatschappelijk werk – we bedenken samen met mensen oplossingen.'

Goed welzijnswerk is in de participatiesamenleving onverminderd nuttig en de welzijnsprofessionals doen echt hun stinkende best. Hun leidinggevenden en bestuurders trouwens ook. Het instituut van waaruit ze doorgaans hun werk doen, de brede welzijnsinstelling, verkeert echter in zwaar weer. Wijkteams en mondige burgers nemen een groot deel van het werk over en hollen zo de welzijnsinstelling uit, zo lijkt het. Is de brede welzijnsinstelling eigenlijk wel opgewassen tegen de uitdagingen van de 21e eeuw?

VERKENNING

TEKST Nico de Boer en Albertine van Diepen

verzelfstandigde organisatie. De bestaande instellingen leveren daaraan hun personeel. Van de brede welzijnsinstelling Lumens Groep stappen maar liefst tachtig medewerkers over naar WIJ Eindhoven. In *Zorg + Welzijn Magazine*¹ bezwoer bestuurder *Jos van Nunen* dat hij zich geen zorgen maakte over zijn eigen organisatie. 'We hebben dit de afgelopen jaren zien aankomen en dus de tijd gehad om ons te herpositioneren. We werken voor 16 gemeenten en we zijn ons op nieuwe terreinen aan het begeven. De begeleiding van burgerinitiatieven, het ontwikkelen van fitheid voor de arbeidsmarkt.'

Mooi dat er voor de Lumens Groep een nieuwe toekomst is. En zo zijn er ongetwijfeld meer wakkere bestuurders die erin slagen voor hun medewerkers ander brood op de plank te krijgen. Dat neemt echter een principiële spanning niet weg. Wijkteams manifesteren zich steeds meer als een 21e-eeuwse organisatievorm op een domein waar zich de afgelopen decennia vooral de brede, lokale welzijnsorganisaties manifesteerden. En op een ander deel van het domein gaan burgerinitiatieven de concurrentie aan, zeker als straks het *right to challenge* op grotere schaal praktijk wordt. Dreigt hier een type organisaties in zwaar weer te komen door de wijkteams en de sociaal doe-het-zelvende burger? Hoe moet je die ontwikkeling zien? En dienen zich al vitale alternatieven aan? Om die vragen te kunnen beantwoorden, is het goed om een paar jaar terug te gaan in de geschiedenis.

Stichting Welzijn X

Al vanaf het begin van de jaren zeventig van de vorige eeuw wordt er gewerkt aan het lokaliseren van het welzijnswerk. Dat wil zeggen: losweken uit levensbeschouwelijke koepelorganisaties, inbedden in wijken onder zeggenschap van bewoners. De eerste pogingen in die richting liepen stuk op bureaucratie, tot CDA-welzijnsminister *Elco Brinkman* halverwege de jaren tachtig de knoop doorhakte en het welzijnswerk in één klap overhevelde naar de gemeenten. In ijtempo werd daar de Welzijnswet voor gemaakt, die in 1987 van kracht werd.

De Nederlandse gemeenten waren in die tijd massaal in de ban van het *new public management*, de opvatting dat de gemeente als een bedrijf gerund diende te worden. Ook het welzijnswerk moest zich daarnaar voegen. In enkele jaren tijd werd in heel veel gemeenten het danig versnipperde welzijnswerk (speeltuinverenigingen, buurthuizen, bureaus voor maatschappelijk werk, opbouworganen en dergelijke) in nieuwe organisaties ondergebracht: de Stichting Welzijn X, waarbij de X staat voor de naam van de gemeente. Niet overal lukte dat even snel en totaal: vaak hield het opbouwwerk een status aparte en ook het maatschappelijk werk bleef vaak een afzonderlijke instelling. De schaalvergroting naar gemeentelijke snit was echter een robuuste beweging. Ook bij gemeentelijke herindelingen volgde het welzijnswerk de lokale overheid; zo ontstond onlangs nog bij de samenvoeging van Breukelen en Maarssen met nog enkele kernen de Stichting Welzijn Stichtse Vecht.

Daarnaast is er ook een andere beweging gaande: er wordt nog steeds volop gefuseerd en steeds meer welzijnsorganisaties steken de gemeente- of zelfs de provinciegrens over. Dock zit onder meer in Rotterdam, Amsterdam, Zaanstad en Utrecht, Kwadraad zit in het hele Groene Hart, Tinten doet haar werk in Groningen en Drenthe, Radar in Utrecht en Rotterdam. Ook die bovengemeentelijke welzijnsaanbieders voegen zich echter naar de gemeente, en dat is niet voor niets: in veruit de meeste gevallen was en is de overheid verreweg de grootste financier, gemiddeld 82 procent van de exploitatie. Ook in de beleidsvorming zijn lokale en bovenlokale welzijnsinstellingen sterk georiënteerd op de gemeente. Via subsidieaanvragen of offertes moeten ze aangeven in hoeverre ze in staat zijn de gemeentelijke wensen uit te voeren. Daarbij zij aangekend dat de gemeentelijke beleidsnota *Welzijn* doorgaans gevuld wordt met de eerdere ervaringen van de Stichting Welzijn X. Er hoeft dus geen sprake te zijn van een gemeentelijk dictaat, het kan net zo goed om een wederzijdse houdgreep gaan. Die houdgreep paste nog wel enigszins in de 20e eeuw, maar past ze ook in de 21e?

Leegloop en andere bazen

De verzorgingsstaat waarvan het welzijnswerk deel uitmaakt, ligt al decennia onder vuur – moeilijk duurzaam te financieren, bureaucratisch, betuttelend – maar is pas na de eeuwwisseling echt gaan transformeren. Dat heeft deels te maken met veranderingen in de samenleving: met name beter opgeleide, mondiger burgers die meer regie willen over hun leven, geruggesteund door technologische ontwikkelingen. Voor een ander deel heeft het te maken met blijvende financiële zorgen, die na de financiële en economische crisis alleen maar erger werden. Na de Wmo van 2007 kwamen de 'pakketmaatregelen' en vervolgens de drie grote decentralisaties van langdurige ondersteuning, jeugdzorg en participatie per 2015. Dat had twee consequenties voor de welzijnsinstellingen.

De eerste is dat gemeenten zich gedwongen zagen om hun enorm uitgebreide takenpakket anders uit te voeren. Goedkoper en beter, zeggen ze zelf vaak. Integrale wijkteams lijken daarvoor het favoriete vehikel, al moeten de (kosten)effectiviteit en de kwaliteit ervan nog worden aangetoond. Wijkteams zijn er in vele soorten en maten, maar doorgaans worden er uit allerlei 'oude' organisaties professionals in ondergebracht. Ook de instellingen voor maatschappelijke dienstverlening moeten mensen afstaan,

Wijkteams manifesteren zich steeds meer als een 21e-eeuwse organisatievorm waar zich voorheen lokale welzijnsorganisaties manifesteerden

vaak hun beste medewerkers. Die blijven grotendeels hun oude werk doen, maar in een nieuwe context en deels onder een andere baas. Soms worden ze uitgeleend. Soms is de welzijnsinstelling de hoofdaannemer, zoals in Zutphen.

De tweede consequentie is dat er voor de exploitatie van publieke en welzijnsvoorzieningen steeds minder geld wordt uitgetrokken. Van talloze buurthuizen, bibliotheken en zwembaden wordt de sluiting aangekondigd, waarna in veel gevallen groepen burgers het beheer overnemen, vaak met vakkundige ondersteuning van een sociaal werker.

Voorzitter MOgroep Marijke Vos:

'JE HEBT NU EENMAAL EEN ORGANISATIE, NODIG OM HET WERK TE KUNNEN DOEN'

Is het zwaar weer voor de Stichting Welzijn X? Volgens *Marijke Vos* – voorzitter van de branchevereniging voor welzijn en maatschappelijke dienstverlening MOgroep – valt het wel mee. 'In mijn tijd als wethouder in Amsterdam merkte ik dat het beeld van het welzijnswerk niet positief was. En dus was ik blij verrast door wat ik aantrof toen ik voorzitter werd. Ik kom in het werk bevlogen professionals tegen met veel hart voor de zaak, mensen die heel goed weten dat de kracht in burgers zelf zit. En ik kom net zo bevlogen bestuurders tegen, die actief en creatief bezig zijn met organisatorische vernieuwing, die met een heldere visie weten te inspireren en die hun werkers optimaal de ruimte geven om hun werk te doen.'

Zeker, die persoonlijke inzet van bestuurders en professionals is er, maar hebben ze daarvoor in het instituut 'brede welzijnsinstelling' anno

2015 wel het meest geschikte vehikel?

Vos: 'Wat ik landelijk zie, is wat voor elke branche geldt: dat de ene directeur wat scherper bezig is met de vraag wat de samenleving van welzijnsorganisaties verlangt dan de ander. Dat hangt ook samen met de opdrachtgever van het sociaal werk: de gemeente. Maar je hebt nu eenmaal een organisatie nodig om het werk te kunnen doen: het geld om de salarissen en de huren te betalen moet ergens binnenkomen. Mogelijk zou dat hier en daar in een wat lossere vorm kunnen dan de traditionele brede welzijnsorganisatie.'

Hoe zou dat 'lossere' eruit kunnen zien?

'Bij de MOgroep zijn we aan het doordenken over wat Hans van Ewijk het "huis van de professional" heeft genoemd. Er zijn een paar functies die je in zo'n huis moet onderbrengen. Ten eerste is dat de werkgeversfunctie: de arbeidsvoorwaarden, de

functioneringsgesprekken, de loonadministratie enzovoort. Ten tweede is dat de inhoudelijke basis voor de uitvoering: de inspiratie, de visie, het werken aan kwaliteit en vernieuwing, de borging van het vakmanschap. De derde functie is wat ik "organisatiekracht" noem. Die heb je nodig om een aantal waarden boven tafel te houden tegenover overheden die

Dat zelfbeheer past in een veel bredere maatschappelijke tendens waarin consumenten en burgers het roer in eigen hand nemen. Je kunt er je gedachten over hebben, maar de komst van energiecollectieven, Airbnb, Uber en de YouTube-kanalen past in diezelfde trend: aan de oude instituties wordt geknaagd. Die zullen zich moeten instellen op wezenlijk nieuwe verhoudingen.

Diffuus

Doen ze dat genoeg? Wie weleens naar VPRO's *Tegenlicht*² kijkt of bestsellers leest als *De slimme organisatie* van Menno Lanting³ of *Society 3.0* van Ronald van den Hoff⁴, weet dat het in een smalle voorhoede van andere sectoren bruist. Bedrijven zijn op zoek naar formules die de klant of burger aan het roer zetten, de werknemers veel meer ruimte geven en het management of zelfs het hele begrip sturing afschaffen. Voorbeelden van welzijnsinstellingen schitteren in zulke publicaties door afwezigheid; een voortrekkersrol spelen ze kennelijk niet.

Het beeld van de welzijnssector is diffuus. Er gaan instellingen failliet (zoals vorig jaar het Zaanse Welsaen), maar er zijn er ook die het prima redden. De branche kromp de afgelopen jaren met een kwart, maar vernieuwt ook. Er zijn welzijnsinstellingen die grotendeels door burgers worden gestuurd, vooral in de kleinere

gemeenten en op het platteland. De wat klassieke *top-down*-organisaties moeten een enorme omslag maken. Er wordt volop gefuseerd, deels met andere welzijnsinstellingen, deels met vrijwilligersorganisaties (zoals in Tilburg) of juist met zorginstellingen (zoals in Amersfoort). Er ontstaan steeds meer regionaal opererende organisaties (zoals Dock, Civic, Kwadraad, Tinten, Radar en de eerdergenoemde Lumens Groep) die alert inschrijven op gemeentelijke aanbestedingen. Her en der ontstaan ook netwerken van zzp'ers die zich laten inhuren.

Een kleine telefonische rondgang en een open vraag via *social media* konden helaas niet tot de conclusie leiden dat welzijnsinstellingen zich anno 2015 hebben ontpopt tot creatieve laboratoria voor het type sociaal burgerschap en statelijke arrangementen waar de 21e eeuw om schreeuwt.

De transformatie van de verzorgingsstaat verloopt dezer jaren stormachtig en de oude Stichting Welzijn X dreigt leeg te lopen richting burgerinitiatieven en wijkteams. Fundamentele institutionele vernieuwing moet je nog met een lampje zoeken en gemeenten blijven aanbestedingen uitschrijven alsof er niets aan de hand is. Als daar maar geen ongelukken van komen! Het gevaar dreigt dat de welzijnssector daarmee gaat lijken op Mexx, Miss Etam en V&D: rijke traditie, maar de aansluiting gemist.

soms van gekkigheid niet weten wat ze doen. Denk aan het preventieve karakter van het welzijnswerk: ervoor zorgen dat mensen juist niet buiten de boot vallen. Het effect daarvan is moeilijk zichtbaar te maken en preventief werk is heel makkelijk weg te bezuinigen: je merkt pas na een tijdje de negatieve gevolgen. In het kader van aanbestedingen is het welzijnswerk niet meer dan een spelel voor gemeenten, dus daar heb je wel een institutioneel tegenwicht voor nodig.'

Is er in dat huis van de professional plaats voor burgers?

'Een goede verbinding met burgers is absoluut noodzakelijk. Zonder burgers geen huis van de professional. Burgers moeten ruimte krijgen voor eigen initiatieven en ook een belangrijke stem hebben in organisaties van deze tijd. Maar ze hebben wel een andere rol dan professionals. Professionals leveren specifieke deskundigheid en zijn in de duurzaamheid van het buurtwerk ondersteunend, aanjagend en aanvullend op wat sommige burgers zelf doen. Vergis je niet, er zijn ondernemende burgers en burgerinitiatieven, maar wij werken vaak toch voor buurten en buurtbewoners

die niet zelfredzaam zijn. Je hebt het bij combinaties van achterstandsgezinnen, verslaving, psychiatrie, verwaarlozing, huiselijk geweld, opvoedingsproblematiek schulden en meer echt over hulpverlening waar professionals hard nodig zijn. Juist wanneer professionals gevoed blijven door de organisaties kunnen zij bijdragen aan de verfrissende dynamiek die daarvoor nodig is. Intervisie, visieontwikkeling en innovatie doe je nu eenmaal effectiever als je dat stevig organiseert. De opdracht van sociale professionals is ook breder dan het puur ondersteunen van burgerinitiatieven. En voor goede werkopdrachten en tegenwicht tegen gemeenten die steeds vaker ook de inhoud van het werk denken te kunnen voorschrijven, heb je echt wel een instelling van formaat nodig, geen netwerkje... Een gemeente die werk maakt van ondersteuning van die burgerkracht, kan niet zonder sterk sociaal werk. De Gezondheidsraad⁵ noemt niet voor niets het sociaal werk een pijler onder de transformatie, waarin geïnvesteerd moet worden, en dat een solide basis nodig heeft van onderzoek, versterking van het vakmanschap en sterkere beroepsorganisaties.'

Noten

- 1 *Zorg + Welzijn Magazine*, 5, 2015, p. 42
- 2 Zie met name: <http://tegenlicht.vpro.nl/nieuws/2015/februari/no-manager.html>
- 3 Menno Lanting, *De slimme organisatie. De toekomst van werk, leiderschap en innovatie*. Amsterdam: Business Contact, 2013
- 4 Ronald van den Hoff, *Society 3.0*. Van Lindonk & De Bres, 2011
- 5 <http://www.gr.nl/nl/taak-werkwijze/werkterrein/innovatie-en-kennisinfrastructuur/sociaal-werk-op-solide-basis>

Nico de Boer is publicist en freelance beleidsschrijver. **Albertine van Diepen** is senior adviseur bij de Raad voor Volksgezondheid en Samenleving (RV&S).

Jan Willem Duyvendak pleit voor ontideologisering van het zorg- en welzijnsbeleid en voor een betrokken sociologie die haar verantwoordelijkheid neemt.

De verantwoordelijkheid van de sociologie

In het land dat ooit een minister voor Maatschappelijk Werk heeft gehad, is van serieuze wetenschappelijke interesse voor het sociaal werk vrijwel geen sprake. De schaarse keren dat de wetenschap wel belangstelling toonde, was die interesse vooral ideologisch, weinig precies en niet-empirisch. Ook nu de wetenschap zich verdiept in de decentralisatie en 'transitie' van de verzorgingsstaat, domineert de ideologie. Er zijn mensen die beweren dat transitiekunde iets met wetenschap te maken heeft, maar zelfs als die bewering waar zou zijn – wat ik ten zeerste betwijfel – dan lijkt ze eerder te worden bedreven door goeroe's en wichelaars dan door mensen die serieus en geduldig, onbevooroordeeld empirisch onderzoek verrichten (zie ook het debat 'Kantelt Nederland?' in het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* 1, voorjaar 2015, red.).

Betrokken wetenschap

Hoe zou het dan moeten? Hoe moet de wetenschap zich dan tot het sociaal werk verhouden? In zijn boek *De stille krachten van de verzorgingsstaat. Geschiedenis en toekomst van sociaal-culturele professionals*, een proeve van toegepast sociaal-wetenschappelijk onderzoek, laat Marcel Spierts zien dat de wetenschap zich aan de praktijk dienstbaar kan maken door het sociaal werk 'op begrip te brengen'. De Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (KNAW) heeft hem daar terecht de De la Court-prijs voor toegekend.

Als betrokken wetenschap benadrukt de sociologie – anders dan de transitie-apologeten – dat de toekomst niet vastligt

Mede omdat universiteiten hebben nagelaten serieus studie te doen naar sociale interventies, zijn de hogescholen, ook wel 'universities of applied science' genoemd, in het gat gesprongen. Doordat laatstgenoemden hun aandacht voor de praktijk in snel tempo hebben verwetenschappelijkt, is het demarceren van principiële scheidingslijnen tussen hogeschool en universiteit inmiddels een gepasseerd station. Sterker nog, beide partijen zijn daardoor welhaast gedwongen tot samenwerking om het wetenschappelijk onderzoek naar sociaal werk verder van de grond te tillen en te verdiepen. Daarvoor is tevens een publieke en betrokken sociologie nodig, bedreven door wetenschappers die meer willen dan publicaties schrijven voor

Engelstalige tijdschriften die bijna niemand leest; een sociologie die op zoek gaat naar haar relevantie voor de Nederlandse praktijk en zich weet te verhouden tot wat er bij mensen 'thuis' gebeurt. Immers: wat individueel lijkt, is vaak door en door sociaal, en wat privaat lijkt, heeft vaak een sterke publieke component.

Een betrokken sociologie probeert mythes te ontzenuwen die in het publieke en politieke debat rondzingen. Ze toont de veronderstellingen én effecten van beleid, betreft burgers en professionals daarbij en maakt alternatieven zichtbaar. Als betrokken wetenschap benadrukt ze – anders dan de transitie-apologeten – dat de toekomst niet vastligt, dat er keuzes kunnen worden gemaakt en dat er andere uitkomsten mogelijk zijn.

Vermeende hinderpalen

Daarmee komen we terecht bij de vraag wat de sociologie ons kan leren over de actuele crisis van de verzorgingsstaat en het sociaal werk. Veel, denk ik – al was het maar omdat ideologisch verblinde beleidsmakers in het geheel niet sociologisch naar de wereld kijken, maar vanuit een hyper-individualistisch perspectief.

Zo beweren zij dat professionals hinderpalen zijn voor de autonomie, de zelfredzaamheid en de 'eigen kracht' van de burgers. Die kritiek is overigens niet nieuw – de filosoof Hans Achterhuis zei het al in 1980 – en komt in golven. Maar de golf van kritiek die nu over de verzorgingsstaat en de professionals heen spoelt, is toch wel bijzonder, omdat de argumenten die enige decennia terug werden aangevoerd om de verzorgingsstaat op te bouwen nu worden gebruikt om haar af te breken en de professionals aan de kant te schuiven.

Invoering van de Bijstandswet werd indertijd gemotiveerd met het argument dat mensen in nood niet afhankelijk zouden moeten zijn van de bedeling, familie, vrienden of bureu, en dat vrouwen moesten kunnen scheiden van hun man zonder daardoor in diepe armoede te vervallen. De idealen van autonomie, onafhankelijkheid en zelfredzaamheid van toen worden ook nu nog gehuldigd, zij het dit keer om de verzorgingsstaat te 'versoberen' en om burgers ervan te overtuigen dat ze in geval van nood, van welke aard dan ook, een veel groter beroep moeten doen op kinderen, partners en buurtgenoten. Beleidsmakers denken vandaag de dag dus heel anders over hoe de onafhankelijkheid en zelfredzaamheid van burgers moet worden gestimuleerd.

De idee is dat de mens zijn 'eigen kracht' vooral leert kennen in de eigen kring, los van de staat én van professionals, want die zouden burgers alleen maar van hulp afhankelijk maken. Onderzoek heeft echter vele malen laten zien dat het een apert onjuist idee is dat de verzorgingsstaat en sociale professionals mensen vooral afhankelijk zouden maken. Het tegendeel is vaak waar: empirisch is aangetoond dat in een context waarin een zekere mate van

Publicaties

Op deze pagina staat een selectie van de Movisie-publicaties die recent zijn uitgebracht of binnenkort verschijnen. De meeste publicaties zijn gratis te downloaden op www.movisie.nl/publicaties. Een drukwerkexemplaar wordt tegen kostprijs aangeboden. Bij elke verzending vragen wij een bijdrage in de handling- en verzendkosten van € 2,50.

Vertrouwen onderbouwen

Websites met vraag en aanbod van vrijwilligerswerk zijn populair. Buuv.nl en zorgvoorelkaar.nl zijn de bekendste voorbeelden. Maar hoe veilig is het een

compleet onbekende in huis te halen? Movisie schreef voor bemiddelingswebsites en andere betrokkenen een handreiking met tips om misstanden te voorkomen.

De Kracht van waarden

Hoe maak je van de transities in het sociale domein een daadwerkelijke transformatie in de zorg, hulp en ondersteuning voor burgers? Hoe verander

je niet alleen de structuur, maar ook de cultuur en werkwijzen? Het stadsdeel Amsterdam-Zuidoost ging samen met Movisie de uitdaging aan en startte een pilotproject in het gebied Gaasperdam/Driemond.

Movisie ontwikkelde een aanpak met een goed doordachte combinatie van proces en inhoud. In deze publicatie beschrijven we deze aanpak, die leidde tot een serie van zes waarden die door alle betrokkenen – bewoners, vrijwilligers, professionals en beleidsmakers – worden gedragen. Deze waarden vormen de basis voor de nieuwe zorg, hulp en ondersteuning in dit specifieke gebied in Amsterdam-Zuidoost. De kracht hiervan is dat het laat zien waar het bij zorg, ondersteuning en participatie écht om gaat: de waarde die het heeft voor bewoners, vrijwilligers en professionals.

De kastdeur op een kier

Biculturele LHBT's vormen een diverse en vrij onzichtbare groep. Tegelijkertijd kunnen ze te maken krijgen met verschillende vormen van weerstand en zijn ze kwetsbaar op uiteenlopende levensgebieden. Uitkomen voor hun gevoelens is niet altijd makkelijk, zeker niet wanneer hun omgeving die niet accepteert. Hoe kunnen gemeenten,

sociale professionals en belangenorganisaties hen de juiste ondersteuning bieden?

Zorgcoöperaties in Nederland

Sinds een aantal jaar zien we de opkomst van zorgcoöperaties: lokale netwerken van burgers die op vrijwillige en professionele basis zorg en ondersteuning leveren aan elkaar. Zorgcoöperaties zijn een voorbeeld van zelfsturing; de leden van de coöperatie zijn tevens medeorganisatoren en hulpverleners. Zij voeren alle nodige taken zelf uit. De groei van deze vorm van burgerinitiatief

past in een tijd waarin overheden terug treden en burgers oproepen meer het heft in eigen hand te nemen. De behoefte aan informatie over zorgcoöperaties neemt toe. Bij gemeenten en ministeries, bij burgers, bij aanbieders van zorg en ondersteuning. Wat betekenen de zorgcoöperaties voor hen? In 2014 heeft ZonMw Tranzo gevraagd om samen met Movisie een verkennend onderzoek te doen naar de factoren die de oprichting, werking en continuïteit van zorgcoöperaties bevorderen dan wel belemmeren. Ten behoeve van dit onderzoek heeft Movisie een literatuurstudie uitgevoerd.

E-boek: Stappen in buurt- en dorpskracht

In 2012 startte Movisie met het volgen van 25 initiatieven in buurt- of dorpskracht: burgerinitiatieven waarbij de kracht van een gebied benut wordt en de burger centraal staat om een vraagstuk aan te pakken. In een E-boek is steeds verslag gedaan van de bevindingen. In deze zevende en laatste versie vindt u:

- de gevolgde projecten in tekst, foto's, filmpjes en interviews;
- de succesfactoren en valkuilen van de projecten;
- tips voor professionals en actieve bewoners.

verzorging is gegarandeerd, mensen steviger in het leven staan en ze juist kracht en aspiraties ontwikkelen dankzij anderen.

Een tweede misverstand behelst het idee dat de verzorgingsstaat een hinderpaal zou zijn voor vrijwilligerswerk en mantelzorg. Wederom, empirisch gesproken, kletsboek: Nederland behoort tot de top 5 van de landen in Europa met vrijwilligerswerk en mantelzorg. We hebben een behoorlijk ontwikkelde verzorgingsstaat, en die is altijd samengegaan met tal van burgerinitiatieven. De band is eerder andersom: in landen met een sterke verzorgingsstaat doen veel mensen aan vrijwilligerswerk en verlenen velen mantelzorg. In de zuidelijke landen van Europa, staten met minder ontwikkelde verzorgingsstaatarrangementen, zijn er minder mensen die mantelzorg verrichten. Voor de volledigheid dient vermeld te worden dat zij die mantelzorg verlenen, vooral vrouwen, daar wel meer uren aan besteden dan de burgers in het noordwesten van Europa.

We leven in 'on-sociologische tijden'

Alles thuis

Het derde dogmatische idee dat in het debat is geslopen, is dat thuis de enige plek is waar mensen verzorgd zouden willen worden. Alles wat met tehuizen en instellingen te maken heeft, is eigenlijk iets waar je ver vandaan moet blijven. Instellingen, instituties, professionals, formele rechten – ze zijn, zoals Evelien Tonkens in haar Socrates-lezing 2014 heeft laten zien, in de beklagdenbank terechtgekomen. Het moet allemaal dichtbij, nabij en warm, dus thuis zijn. Daar alleen is het goed toeven. Er bestaat vooralsnog echter weinig empirische kennis of het thuis inderdaad wel altijd zo fijn is. Er zijn zeker mensen die blij zijn dat ze in hun eigen appartement kunnen (blijven) wonen, maar er zijn ook mensen die boos en bang zijn omdat ze weg moesten uit de psychiatrische instelling of het verzorgingshuis waar ze verbleven.

We kijken te weinig naar de schaduwkanten van het beleid dat bepaalt dat mensen vooral thuis verzorgd moeten worden. Er is te weinig oog voor vereenzaming, huiselijk geweld en het groeiend aantal dwangbehandelingen thuis.

Het huidige zorg- en welzijnsbeleid is doordrenkt van dogmatiek, vertolkt door een ideologie die op effectieve, 'performatieve' wijze cliënten vertelt wat te denken en wat te voelen. Zo is de betekenis van zorgrelaties gereduceerd tot het nastreven van autonomie en zelfredzaamheid; het lijkt welhaast afkeurenswaardig als je afhankelijk bent (de enige maatstaf die in de zorg nog geldt, is de 'zelfredzaamheidsmeter'). Mensen die veel zorg behoeven,

blijken zich die norm van autonomie sterk eigen te hebben gemaakt. Ze kunnen niet eens meer afhankelijk zijn en ze ontwikkelen allerlei strategieën om te vermijden dat ze zich realiseren hoe afhankelijk ze eigenlijk wel niet zijn. Uit onderzoek van Jante Schmidt blijkt bijvoorbeeld dat wachten één van de dingen is die ze pijnlijk vinden; dat toont namelijk hun afhankelijkheid. Als de thuiszorg nou maar op tijd komt en hij of zij gewoon zijn of haar werk doet, dan blijkt die afhankelijkheid minder, en is er geen aanleiding om te lang stil te staan bij ziekte en zorgafhankelijkheid.

We kunnen ons blijkbaar nauwelijks meer voorstellen dat autonomie en zelfredzaamheid niet de centrale waarden zouden zijn in het zorgbeleid. Wat zegt het over de kwaliteit van zorg en de kwaliteit van leven dat het bijna uitsluitend over autonomie en zelfredzaamheid gaat?

Einde stilte

We leven in 'on-sociologische tijden' en dat reken ik ook mezelf als voorzitter van de Nederlandse Sociologische Vereniging aan. Want als het waar is wat ik hier over de drie mythes heb gezegd, waarom is die kennis dan niet geland en zijn beleidsmakers zo slecht geïnformeerd? De toekenning van de De la Court-prijs aan Marcel Spierts is te beschouwen als een aanmoediging van de KNAW voor verdere professionalisering van het sociaal werk. Het is ook een oproep aan de academie om meer tijd en energie te steken in onderzoek naar en reflectie op professionele activiteiten. Onderzoek dat onder meer gericht zou moeten zijn op de vraag of het huidige, ideologisch gedreven beleid de fragiele sociale verbanden van de meest kwetsbaren niet overschat en overvraagt. Mensen die steun nodig hebben, hebben immers vaak juist de zwakste netwerken.

We maken de grootste transformatie van de verzorgingsstaat door sinds haar ontstaan en het is opmerkelijk stil in de academie, stil ook onder Nederlandse sociologen. Laten we die oorverdovende stilte doorbreken.

Jan Willem Duyvendak is faculteitshoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam.

Dit artikel is gebaseerd op de rede die hij hield bij de uitreiking van de De la Court-prijs aan Marcel Spierts, een prijs die de KNAW elke twee jaar toekent aan een persoon voor onbetaald wetenschappelijk onderzoek in de alfa- of gammawetenschappen.

Een hagiografisch portret in *de Volkskrant* met de titel 'Een visionair, en een tamelijk geniale bovendien', waarin Rotmans verschijnt als een 'profeet' met 'bijzondere gaven'. De ene na de andere uitverkochte zaal hangt aan zijn lippen.

Hij figureerde verschillende keren in het VPRO-programma *Tegenlicht*. Aanhangers stappen als een soort groupies gezamenlijk in een gehuurde bus om uren later hun goeroe te horen spreken nadat deze een entree heeft gemaakt als een heuse popster. Ze noemen zichzelf in zijn *slipstream* 'kantelaar', 'friskijker' en 'dwarsdenker'.

Heilsleer

'Allemaal termen uit de kerk, met Rotmans als radicale voodoo-priester die een allesomvattende heilsleer verkondigt', kritiseert Friso de Zeeuw (praktijkhoogleraar Gebiedsontwikkeling, TU Delft). 'Hij predikt voor een humorloze, gelijkhebbende club die onderdak biedt aan een elite van verdwaalde intellectuelen. Zij zoeken houvast in een onzekere wereld. Hij zegt dat de crisis een zegen is, en staat dus ver af van de werklozen die er het slachtoffer van zijn.'

Evelien Tonkens (hoogleraar Burgerschap, Universiteit voor Humanistiek) sluit zich daarbij aan: 'Veel zzp'ers bungelen aan de onderkant van de arbeidsmarkt en zijn op zoek naar een inkomen. Dat hopen ze te halen uit, vaak met overheidsgeld gefinancierde, "burgerinitiatieven" – in feite maatschappelijke initiatieven waarin overheid en sociaal werkers een belangrijke rol spelen. Rotmans heeft geen oog voor die tragische kant én niet voor die mengvormen.' Bovendien ziet hij niet dat initiatieven die wél door burgers worden gedragen, gedomineerd worden door 'ons soort mensen', zegt ze: 'Hoogopgeleid, goedgebekt. Hoe verhoudt hun agenda zich tot die van laagopgeleide burgers met een zwakke politieke stem en heel andere zorgen? OSM begint een burgermoestuin, geen huiswerkklas. Prachtige initiatieven – maar als je die in maatschappelijke vernieuwing centraal stelt, wordt de diploma-democratie waar we vanaf moeten, juist versterkt.'

Stormram

Wie is Jan Rotmans? Hij noemt zichzelf een 'professor en progressor, friskijker en dwarsdenker, koploper en kantelaar'. De hoogleraar Transitiekunde (Erasmus Universiteit Rotterdam) werkt keihard en slaapt heel weinig – Rotmans wil opbranden, niet uitdoven. Hij wordt gedreven door de wil de wereld te verbeteren, zeggen zijn medestanders. 'Een inspirator die veel mensen weet te verbinden en te mobiliseren, en een stormram die het debat wil openbreken', aldus John Grin (hoogleraar Beleidswetenschap, Universiteit van Amsterdam). Daarbij schuwt Rotmans apocalyptische taal niet. 'We staan aan de vooravond van tientallen jaren van

TEGEN HET LICHT

JAN ROTMANS: VISIONAIR OF VOODOO-PRIESTER?

Laat zijn naam vallen, en er volgt gegarandeerd een uitgesproken reactie. **Jan Rotmans**, de man met het credo 'we leven niet in een tijdperk van verandering, maar in een verandering van tijdperk', kent fervente aanhangers en geharnaste tegenstanders.

crises. Het wordt gewoon knokken. Het wordt een slagveld. We moeten ons wapenen', zegt hij in 2012 tegen *de Volkskrant*. 'De strijd wordt keihard, het is darwinisme in de zuiverste vorm. We zitten op het randje van de chaos.'

Rotmans predikt de revolutie: 'Jan doet aan *scientivism*. Hij vindt het de morele plicht van wetenschappers om een activistische rol op zich te nemen', weet Pim Martens (hoogleraar Duurzame Ontwikkeling en directeur van MUST, Universiteit Maastricht). Martens kent Rotmans sinds 1992, toen hijzelf nog student was en Rotmans een kersverse, jonge hoogleraar. 'Jan wilde al heel vroeg op een interdisciplinaire manier naar dingen kijken. Nu roept iedereen dat, maar vroeger vonden ze dat maar niks. Ik heb hem nooit anders gekend dan hij nu is: hij wil dat wat hij zegt wetenschappelijk goed onderbouwd is, hij werkt met een grote bevlogenheid, en hij vindt dat wetenschappers niet in hun ivoren toren moeten blijven.'

Globo

Ook Arjen Hoekstra (hoogleraar Watermanagement, Universiteit Twente) herinnert zich de 'inspirerende tijd' met Rotmans in de jaren negentig. 'We noemden ons de globo's: tien jonge honden, promovendi, die in een heel intellectuele, sociale en dynamische sfeer aan een nieuw computermodel werkten om toekomst-scenario's door te rekenen. Jan was erg voortvarend, een echte trekker. Hij heeft altijd een enorme ambitie gehad: "Ik ga de wereld veranderen, ik ga geen kleine dingetjes doen"'. Dat apocalyptische taalgebruik zat er van begin af aan al in, zegt Hoekstra. 'Dat leidde soms wel tot spanningen binnen de groep. Ik vind het zelf ook wat ver gaan, maar ja: Jan heeft een missie, en je kunt beslist zeggen dat hij dingen in beweging krijgt. Hij loopt wetenschappelijk niet meer vooraan, hij heeft ervoor gekozen meer de bühne op te gaan. Zijn erkenning en succes krijgt hij nu meer in de maatschappij.'

Rotmans is zeer intelligent, ijdel, radicaal, toegankelijk, staat graag in de schijnwerpers en kan intimiderend overkomen, volgens mensen die hem al jaren kennen. 'Jan durft dingen te zeggen die niet bij iedereen goed vallen', zegt Marjan Minnesma (met wie hij Urgenda oprichtte). 'Mensen opschudden doet hij niet altijd zachtzinnig. Jan speelt ook op de man als het moet, maar kan dan ook incasseren.' De meningen zijn verdeeld over de vraag of hij tegen kritiek kan.

De man die ooit heeft overwogen om profvoetballer te worden, kreeg bij zijn oratie een shirt met het nummer 13,9 cadeau – bijna nummer 14, bijna de beste. 'Ik ben tevreden met een 8; dat snapt hij niet', zegt Jan-Pieter Schregel, die Rotmans al 36 jaar kent en hem een 'heel waardevolle vriend' noemt. Toen Schregels moeder overleed, landde Rotmans op Stockholm. 'Hij vroeg meteen of hij terug moest komen. Hij is een fijne vent die weet dat hij veel kan en doet, en dat hij daarvoor zijn vrienden en zijn vrouw nodig heeft. Ik weet nog goed dat we in de jaren negentig samen naar

een concert van The Eagles gingen, en Jan me vertelde dat hij een volgende stap wilde zetten. Ze speelden "take me to the limit, one more time". Jan gaf me een klets voor mijn kop en zei: "Zonder jou lukt me dat niet."

Verveling

Rotmans ontwikkelde IMAGE, het eerste integrale klimaatmodel waar wetenschappers wereldwijd mee werkten en dat nog steeds wordt doorontwikkeld. Hij richtte het interdisciplinaire onderzoeksinstituut ICIS op aan de Universiteit Maastricht, stond aan de wieg van Urgenda (een actieorganisatie voor duurzaamheid en innovatie) en van DRIFT. Hij klimt op podia en schuift aan in *boardrooms*, plekken waar hij zich in zijn hybride auto met chauffeur naartoe laat rijden – hij heeft geen rijbewijs. Hij heeft een *personal trainer* om fysiek fit te blijven, en een hechte vriendenclub om niet arrogant te worden (en om over voetbal te praten; gesprekken over buitenspel kunnen uren duren).

'Hij is een zielsgenoot', zegt Egbert Fransen, in wiens Amsterdamse Pakhuis de Zwijger Rotmans al een keer of tien is opgetreden. 'Hij probeert overall mensen te verbinden, dingen op gang te brengen. Onze missie en die van hem sluiten naadloos op elkaar aan.' Jan is vooral een verhalenverteller, hij houdt niet van details en uitvoering. Die deed ik,' zegt Minnesma. 'Hij is drie keer van vakgebied gewisseld en heeft drie keer vooropgelopen. Hij is snel verveeld; daarom pakt hij om de paar jaar weer iets nieuws op.' De boel praktisch uitwerken, dat doen anderen. Mensen zoals Jos de Blok (directeur BuurtZorg), die zegt: 'Jan is een visionair die ziet wat mogelijk en noodzakelijk is. Om iets concreets te doen, zal hij altijd anderen nodig hebben. Maar dat geeft toch niet? Als je er maar in slaagt de juiste mensen te vinden.'

'Ziet wat mogelijk is?' sneert De Zeeuw. 'Ondergronds intensief ruimtegebruik zou gangbaar worden; daar is niets van uitgekomen. In de Haarlemmermeer moest alles drijvend worden gebouwd: volstrekt irreëel, want veel te duur. Rotmans is een mafkees. Maar bang is-ie niet, dat moet ik hem nageven.' Tenminste één kwaliteit waar mede- en tegenstanders het over eens zijn.

Malou van Hintum is freelance journalist.

Voor dit verhaal sprak ze met **Jos de Blok** (directeur en oprichter van thuiszorgorganisatie BuurtZorg), **Egbert Fransen** (directeur Pakhuis de Zwijger), **John Grin** (hoogleraar Beleidswetenschap, in het bijzonder Systeeminnovatie, Universiteit van Amsterdam), **Arjen Hoekstra** (hoogleraar Watermanagement, Universiteit Twente), **Rob Krabben-dam** (vriend), **Pim Martens** (hoogleraar Duurzame Ontwikkeling en directeur van Maastricht University Graduate School of Sustainability Science (MUST), Universiteit Maastricht), **Marjan Minnesma** (directeur Urgenda), **Jan-Pieter Schregel** (vriend), **Evelien Tonkens** (hoogleraar Burgerschap en Humanisering van de Publieke Sector, Universiteit voor Humanistiek) en **Friso de Zeeuw** (praktijkhoogleraar Gebiedsontwikkeling, TU Delft).

Kort cv

Jan Rotmans wordt in 1961 in Rotterdam geboren. Hij studeert wiskunde in Delft, promoveert en gaat in 1986 werken bij het RIVM waar hij IMAGE ontwikkelt, het eerste integrale klimaatmodel. Daarna werkt hij aan TARGETS, een mondiaal

model voor duurzame ontwikkeling. Na een uitstapje naar de VN in New York wordt hij hoogleraar aan de Universiteit Maastricht. In 1998 richt hij het International Centre for Integrated assessment and Sustainable development (ICIS) op. In 2004 wordt hij hoogleraar Transitiekunde

aan de Erasmus Universiteit Rotterdam en richt hij het Dutch Research Institute For Transitions (DRIFT) op. In 2007 richt hij samen met Marjan Minnesma Urgenda op, een actieorganisatie gericht op duurzaamheid en innovatie. In 2014 presenteert hij zijn initiatief *Nederland Kantelt*.

DE GEVAREN
VAN HET
'NIEUWE
DELEN'

Brengen nieuwe businessmodellen ons meer verbondenheid en duurzaamheid?

De term 'nieuwe businessmodellen' is vooral te vinden in het discours over duurzaam, maatschappelijk verantwoord ondernemen en de deeleconomie. Dit discours zit vol verwijzingen naar sociale en collectieve termen als *bottom-up*, *grassroots*, *crowds* en *communities*. Het suggereert anders denken en doen, meer verbondenheid, duurzaamheid. Het internet fungeert hierbij als faciliterende factor. Dat internet democratisert, verenigt en socialiseert, is een algemeen geaccepteerd idee.¹ De hiërarchie als organisatie-*tool* maakt door het internet plaats voor zelforganisatie, zelfsturing, netwerkverbanden en coöperaties in zowel het business- als het politieke domein.

Maar de nieuwe businessmodellen en zelforganisatie dienen echter niet per se de goede zaak. Ook de nieuwe businessmodellen zijn nog steeds gericht op winstmaximalisatie in euro's. En dat is niet gek: de transitie staat pas aan het begin, waardoor er nog voldoende ruimte is voor het oude afrekenmodel. Er is nu zelfs eerder sprake van meer dan van minder piranha-economie én van minder *compassionate capitalism*. Dat dit zou gebeuren, werd twintig jaar geleden al begrepen, maar dat inzicht is in het marketinggeweld van *tech*-bedrijven ondergesneeuwd.

Van bezit naar gebruik

Stel, je wilt morgen van Amsterdam naar Groningen reizen. Dan kun je natuurlijk met de trein gaan, alleen. Je kunt ook via internet andere mensen proberen te vinden die hetzelfde traject willen afleggen en samen met hen een busje huren of op een Meermanskaart, zo heette dat vroeger, reizen.

Voorheen was dat een tijdrovend gedoe. Nu kan dat gemakkelijk via bijvoorbeeld BlaBlaCar of SnappCar op het internet. Overal waar een dergelijk mechanisme dankzij internet en social media succesvol wordt ingezet, dalen de kosten fors. Dankzij verlaging van de zoekkosten wordt *peer-to-peer* opeens interessant. *Peer-to-peer* is niet alleen aantrekkelijk voor consumenten, ook als bedrijf kun je operationeel vermogen – *crowdfunding*², *crowdsourcing*, inkoop en zelfs *sales* – op die manier organiseren, getuige Werkspot en Buurtzorg.³

Internet verlaagt dus de maatschappelijke transactiekosten. Zo ontstaan zelforganisatie, zelfmanagement, *self-assembled teaming*, ketenomkering, platformwerking. Niet alleen met buurtbewoners op zaterdagochtend het park schoonmaken, maar ook *collaborative consumption*, de deeleconomie, gedreven door de geldgestuurde beweging van bezit naar gebruik. Het is heel makkelijk geworden die persoon te vinden om even een boormachine van te lenen. Maar ook al spreken we over de Weconomy, over

BESCHOUWING

TEKST Frans van der Reep

FOTO Petja Buitendijk Fotografie

Gaat het bij de 'deeleconomie' om meer duurzaamheid en verbondenheid of toch vooral om geld verdienen en goedkoper uit zijn? Nieuw gedrag of oud gedrag in een nieuwe tech-omgeving? Daarover moeten we nog maar eens goed nadenken, vindt Frans van der Reep. Met name een relatief kleine groep tech-bedrijven lijkt in de deeleconomie wel erg veel macht te krijgen, en dan zijn duurzaamheid en verbondenheid uiteindelijk ver te zoeken.

slim en nieuw organiseren, over duurzaam organiseren en over *peer-to-peer*-systemen, als we kijken naar de succesvolle nieuwe businessmodellen, dan is de *driver* toch nog altijd gewoon hetzelfde goedkoper op de markt brengen. Recent onderzoek van Multiscope naar de bekendheid en motieven van het delen van een auto, kamer en gereedschap, toont aan dat delen momenteel vooral geld verdienen is met iets wat je overhebt.⁴

Zelforganisatie binnen bedrijven

Nieuwe businessmodellen ontstaan vooral vanwege daling van de transactiekosten.⁵ In de Nederlandse literatuur is deze daling als basis van de nieuwe modellen vreemd genoeg nauwelijks genoemd.⁶ Toch leert de transactiekostentheorie dat een bedrijf in staat moet zijn om goedkoper dan de markt samenwerking te organiseren. Daar ontleent het zijn bestaansrecht aan. Samenwerken 'binnen' de onderneming dient goedkoper gerealiseerd te kunnen worden dan dat de markt 'buiten' dat kan. Zo niet, dan heb je geen concurrerend aanbod. Internet maakt samenwerken door de vorming van communities 'buiten' steeds goedkoper. Daarmee overvleugelt het de hiërarchie als *tool* om samenwerking te creëren. Het ligt vanuit de transactiekostentheorie bezien voor de hand dat samenwerken 'binnen' de onderneming dus ook goedkoper moet. Maar hoe verhouden de realisatie van digitale *efficiency* en bezuinigingen op personeelskosten zich tot het invoeren van vormen van zelforganisatie binnen ondernemingen? Dat is de vraag. Het 'binnen' de onderneming nastreven van lagere transactiekosten via zelforganisatie staat pas aan het begin. Tot op heden wordt in ons informatietijdperk het principe van zelforganisatie door medewerkers slechts mondjesmaat toegepast.

Er is nu zelfs eerder sprake van meer dan van minder piranha-economie

Google wil alles

Is zelforganisatie de weg naar een duurzame toekomst waarin we met elkaar verbonden zijn? Theodore Roszak analyseerde al in 1986 dat het stimuleren van informatietechnologie onderdeel was van een bewust gevolgde strategie van bedrijven en publieke instellingen. Hiermee kon volgens hem worden voldaan aan de groeiende controlebehoefte van staat en bedrijf.⁷ De belofte van verbondenheid heeft dus ook een keerzijde. Volgens Jaron Lanier heeft 'the rise of digital networks (...) not only forced our economy into recession but also put strains on the middle class'⁸, en het Sociaal en

Delen is momenteel vooral geld verdienen met iets wat je overhebt

Cultureel Planbureau constateert groter wordende verschillen in Nederland.⁹ Grotere sociaal-economische en culturele verschillen leiden onmiskenbaar tot uitsluiting. Waar digitale media en smartphones de *connected future* beloven, is er ook uitsluiting als trend.¹⁰

Op dit moment is er een *battle* van ondernemingen gaande die computerpower en mathematici aan boord hebben. Zij verdienen aan het voorspellen van ons gedrag op basis van de vele informatie die we op het internet achterlaten: *social physics* via big data en robotisering. Een voorbeeld: de vaste klanten van Google betalen volgens het rekenmodel van Peter Olsthoorn zo'n 280 dollar per jaar aan Google.¹¹ Niet in contanten – webbrowser en apps zijn immers gratis – maar in data, cookies en klikken, gewaardeerd door de belegger. We geven iedere keer dat we Google gebruiken belangrijk bezit gratis weg. Google wil al onze data en wil daarom aangesloten zijn op alles waar data in of uit kunnen komen: onze digitale portemonnee, onze thermostaat, e-mail of routeplanner Waze. Het maakt Google weinig uit of de achtergrond nu wel of niet duurzaam, economisch of sociaal is.

Spelen we een gelijk spel met de Googles en Facebooks, maar ook met Nederlandse zorgverzekeraars, banken, UWV en overheid? Zijn de krachten van burgers, bedrijven en overheid in balans? Bedrijven als Google, Facebook en Uber weten de huidige condities voor groei en welvaart goed te benutten en enkele eigenaren en investeerders worden er zeer rijk van; de middenklasse lijkt het nakijken te hebben.

Dark side

Het is alsof onder een façade van meer zelfsturing en spreiding van macht juist een enorme machtsconcentratie aan de gang is.¹² De digitale wereld is een belangrijke *enabler* en *driver* van nieuwe businessmodellen en van zelforganisatie. Het geschetste beeld is vooral *bright* en wordt door velen geloofd. De *dark side* is echter onderbelicht, slechts fragmentarisch in kaart gebracht en onbesproken. Maatschappelijke gevolgen zijn onduidelijk. De impact van de smartphone op maatschappelijke processen van in- en uitsluiting, op identiteitsvorming, op leren, op veiligheid en veiligheidsgevoel – we moeten er allemaal nog achter komen. Natuurlijk zien we sociaal en maatschappelijk verantwoorde initiatieven, vooral op lokaal niveau. Er is niets op tegen om samen dat park schoon te maken op zaterdagochtend. Toch lijkt de grote

beweging in de digitale wereld vooral *money driven* te zijn, met lagere transactiekosten tussen partijen als belangrijkste aanjager. De digitale wereld bevordert flexibilisering, tijdelijke communities en stimuleert de deeleconomie. We zien tegelijkertijd ook, net als vroeger, het ontstaan van *tribes*, gesloten clubjes, die goed voor elkaar zorgen, die elkaars reputatie bevorderen en *sharen*, die wat minder delen met hen die ze er niet bij willen hebben en de rest van de wereld strategisch negeren. Het resultaat is toenemende onzekerheid, fragmentatie aan de onderkant, concentratie aan de top en verzwakking van het middenveld.

We zien een groeiende machtsconcentratie en schaalvergroting bij enkele *tech*-bedrijven die in toenemende mate ook in Nederland de maatschappelijke ordening en het politieke debat bepalen en die wereldwijd het verschil tussen rijk en arm lijken te vergroten. Deze *tech*-bedrijven maken nieuwe manieren van organiseren mogelijk en gemakkelijk, maar ze maken burgers en consumenten door het aanbod van gratis, gemakkelijk en gedeeld gebruik ook blind voor *the end game*, waarin veel – wellicht te veel – macht bij een kleine *tech*-elite zou kunnen komen te liggen.¹³ Duurzaamheid en verbondenheid zijn dan ver weg.

Waar digitale media en smartphones de *connected future* beloven, is er ook uitsluiting als trend

Het is de vraag of we als *crowd* voldoende vermogen hebben om de 'stille' macht te controleren en op de rem te trappen als het nodig is. Voor het maken van maatschappelijke keuzes is het belangrijk om onbevangen te blijven kijken naar wat er gebeurt en om het gesprek te blijven voeren. Daar moeten we echt meer tijd aan besteden. Dan gaan we allen veel plezier hebben van alle nieuwe mogelijkheden. Pas vanuit een begrip van wat er gebeurt en kan door nieuwe *tech*, gaan we onszelf echt organiseren. 'New beginnings are often disguised as painful endings', zei Lao Tze. Over 25 jaar zullen we het weten.

Noten

- ¹ Shirky, C., *Slimmer. Hoe sociale media ons effectiever, creatiever en actiever maken*. Amsterdam/Antwerpen: Business Contact, 2010; Ford, S. & J. Green, *Spreadable media. Creating value and meaning in a networked culture*. New York: New York University Press, 2013; Anderson, C., *The long tail. How endless choice is creating unlimited demand*. New York: Random House, 2010.
- ² Financiering via *crowdfunding* is nog steeds marginaal, zij het dat dit in 2014 in Nederland ten opzichte van 2013 is verdubbeld en nu op 63 miljoen euro ligt (Douw&Koren, *Crowdfunding in Nederland 2014*, douwenkoren.nl, 19 januari 2015).
- ³ Alblas, P. & R. van Boxtel, Vraagsturing, de professional aan zet. *Management Executive*, p. 1-11, maart/april 2006; Reep, F. van der, Back to basics. *KPN Studieblad*, jan-maart 2003, www.fransvanderreep.com; Reep, F. van der, From schedule push to reality pull. *European Retail Digest*, 48, p. 33-37, winter 2005.
- ⁴ Multiscope, *Nederlandse deeleconomie stroef op gang*, multiscope.nl, 23 april 2015.
- ⁵ De transactiekostentheorie werd het meest bekend door het werk van de Nobelprijs-winnaar voor Economie 2009, O.E. Williamson, zoals met zijn boek *The economic institutions of capitalism: Firms, markets, relational contracting*. New York: Free Press, 1985. Zie ook Galbraith, J.R., *Designing complex organisations*. Boston MA: Addison-Wesley Longman, 1973.
- ⁶ Ook in het overigens prachtige boek *De kracht van platvormen. Nieuwe strategieën voor innoveren in een digitaliserende wereld* van M. Kreijveld (Den Haag / Deventer: Rathenau Instituut / Vakmedianet, 2014) ontbreekt een bespreking van transactiekosten.
- ⁷ Roszak, T., *De informatiecultus. Computerfolklore en de kunst van het denken*. Amsterdam: Meulenhoff, 1986.
- ⁸ Zie podcast Jaron Lanier, *Who owns the future?*, commonwealthclub.org, 14 mei 2013.
- ⁹ Vrooman, C. & M. Gijsberts (red.), *Verskil in Nederland. Sociaal en Cultureel Rapport 2014*. Den Haag: SCP, scp.nl, 12 december 2014.
- ¹⁰ Reep, F. van der, Maatschappelijke uitsluiting is de nieuwste trend. Dossier 'Ongelijkheid', socialevraagstukken.nl, 25 juni 2014.
- ¹¹ Vos, A. de, Online heeft iedereen een prijskaartje, fd.nl, 24 mei 2014.
- ¹² Persson, Michael, Marije Vlaskamp & Fokke Obbema, China kent elke burger score toe - ook voor internetgebruik, volkskrant.nl, 25 april 2015.
- ¹³ Warnke, M., Databases as Citadels in the Web 2.0. Lovink, G. & M. Rasch, *Unlike us Reader*, #8, p. 99. Amsterdam: Institute of Network Cultures, 2013; Shirky, C., *Here comes everybody. The power of organizing without organizations*, p. 126. New York: Penguin Press, 2008; zie bijvoorbeeld Reep, F. van der, Singularity. Vries, E. de, R. Maes e.a., *De informatieprofessional 3.0. Vaardigheden om als strategisch Business partner op te treden*, p. 85 e.v. Managementboek, 2014.

Frans van der Reep is onder meer *senior strategist* bij Royal KPN en lector bij Hogeschool Inholland.

HERWAARDERING VAN NODEN

Het onvermogen om onderscheid te maken tussen noden en wensen is volgens Kees Schuyt (2013) de achilleshiel geworden van de verzorgingsstaat. Zijn analyse verdient meer aandacht in debatten naar aanleiding van de decentralisaties. De gemeenten hebben er allerlei taken bij gekregen, maar moeten die uitvoeren met minder geld dan het Rijk daar voorheen aan uitgaf. Zij kozen veelal voor continuïteit van zorg en ondersteuning en lijken te slagen in hun bezuinigingsdoelen door de tarieven te verlagen en soms ook door minder zorg en ondersteuning te bieden, zo rapporteerde de Transitiecommissie Sociaal Domein onlangs. In het beleid wordt ingezet op de eigen kracht en het sociale netwerk van burgers. En alleen als het echt nodig is, is het mogelijk een beroep te doen op de overheid. Maar een meer fundamenteel debat over wat wel en niet tot de 'noden' behoort, ontbreekt.

'Onvermogen tot onderscheid'

Schuyt beschrijft in zijn historische analyse hoe de verzorgingsstaat steeds verder werd uitgebouwd. In de opbouwfase was de aandacht gericht op de leniging van dringende noden en tekorten bij diverse bevolkingsgroepen. Onder druk van allerlei belangengroepen gingen daarna echter steeds meer wensen deel uitmaken van de door de overheid gefinancierde voorzieningen. Schuyt noemt bijvoorbeeld het recht op studiefinanciering voor alle studenten, ongeacht het inkomen van de ouders of de intellectuele vaardigheden, en de ruimhartige fiscale faciliteiten bij de aanschaf van een woning. Het profijt van de overheid van de algemene voorzieningen, zo laten studies van het SCP steeds weer zien, werkt systematisch in het voordeel van reeds bevoorrechte groepen.

Het ontbreekt in ons land aan een brede, integrale bezinning op wat echte noden zijn, waarvoor terecht een beroep op de overheid kan worden gedaan, en wat toch meer wensen zijn, waarvoor burgers zelf moeten zorgen. Er lijkt sprake van een steeds verdergaande bureaucratisering en juridisering van de verzorgingsstaat. De politiek laat het vaak aan rechters over om te bepalen wat nog wel en wat niet van de overheid gevraagd mag worden. Als er al discussie is, blijft die beperkt tot afzonderlijke, specifieke kwesties. Dat leidt tot beschamende toestanden. Het zal niet altijd zonneklaar zijn wanneer sprake is van noden, maar vaak ook wel. Actuele voorbeelden van noden waaraan het beleid te weinig recht doet, zijn de bed-bad-brood-regeling en de regelingen voor mensen met schulden. Het wordt aan, zelfs internationale, rechters overgelaten om te bepalen in hoeverre mensen zonder verblijfsvergunning in Nederland recht hebben op zeer sobere basisvoorzieningen. En om in aanmerking te kunnen komen voor schuldhulpverlening moet je aan allerlei strenge - soms onmogelijke - voorwaarden voldoen. Een schuldenaar met een eigen huis met overwaarde komt bijvoorbeeld niet in aanmerking voor hulp, ook al is het huis moeilijk te verkopen. Tegelijkertijd zijn er ook voorbeelden van voorzieningen waarvan men zich kan afvragen of die wel in alle gevallen publiek gefinancierd moeten worden. Voorbeelden daarvan zijn de huishoudelijke hulp en woonvoorzieningen zoals een traplift in het kader van de Wet maatschappelijke ondersteuning. Het is aan gemeenten om (binnen bepaalde kaders) te bepalen wie daar recht op hebben, en vaak moet men een inkomensafhankelijke bijdrage betalen. Maar waarom zouden mensen die het zelf kunnen betalen überhaupt recht hebben op een bijdrage van de overheid voor dergelijke voorzieningen? Het zou goed zijn het onderscheid tussen noden en wensen centraal te stellen in het debat en daarbij verschillende voorzieningen tegen elkaar af te wegen. Een deel van de 'verworvenheden' van de verzorgingsstaat zal op de schop moeten om ruimte te scheppen voor de financiering van werkelijke noden. Het niet vervullen daarvan is schadelijk voor mensen, fysiek of mentaal. Het werkt verlamdend en maakt mensen onvrij. Als wensen niet worden vervuld, is dat misschien frustrerend, maar schadelijk is het niet.

Bron

Schuyt, K., *Noden en wensen. De verzorgingsstaat gezien als historische fenomeen*. Rede. Erasmus Universiteit Rotterdam, 24 juni 2013

Hoeveel geven vermogenden in Nederland aan goede doelen? Voor welke sociale noden lopen ze warm, wat beweegt ze en hoe maken ze hun keuzes? Daarop geven we in dit dossier voorzichtig antwoord. En hoewel de rijke filantropen ervoor passen om in het gat te springen dat de overheid laat, bevordert de terugtrekkende overheid wel de relevantie van die vragen. Daarom eerst maar eens in kaart gebracht over wat en wie we het hebben. Te beginnen met de top 10 van onze meest gulle filantropen.

DOSSIER: PAGINA 19-39

Gulle gevers

10

De **10** Gulle Gevers van NEDERLAND

Daar zijn ze. De vermogendste weldoeners van ons land op sociaal gebied. Waar kunnen we aankloppen om publieke armoede te bestrijden? Het Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken presenteert: de 10 grootste filantropen.

Hoeveel geven de Nederlandse rijken aan sociale noden? Het lijkt een uitgelezen vraag voor de onderzoekers van de Vrije Universiteit (VU) die jaarlijks hun *Geven in Nederland* (GIN) presenteren. Maar een eenvoudig antwoord is er niet. Nederlandse huishoudens en bedrijven doneren samen jaarlijks 4,4 miljard euro. Daarvan komt 1,5 miljard van huishoudens, waarvan weer 80 procent van de meer vermogenden onder hen (het gaat dan om giften van meer dan 50.000 euro).

Maar de samenstellers van *De Dikke Blauwe*, de Filanthropium Jaargids 2014-2015, wijzen er vilein op dat de GIN-rapporten te weinig vertellen over de inkomsten van vermogensfondsen en nalatenschappen. De VU-onderzoekers zitten dus te laag, volgens *De Dikke Blauwe*, die becijfert dat het niet om 1,5 miljard maar om een jaarlijks bedrag van tussen de 3 en 3,5 miljard euro moet gaan, met name dankzij

filantropische vermogensfondsen - uitgaande van een 'bronvermogen' van € 70 tot € 80 miljard en een rendement van 4 procent uit het totaal van driehonderd vermogensfondsen. Voor een antwoord op de vraag of onze rijken nu veel of weinig geven, verwijzen we nu naar het interview met Jos van Hezewijk op pagina 27, en naar de cijfers van René Bekkers op pagina 28.

Zeker is wel dat Nederlandse filantropen zoeken naar meer impact op de samenleving. Ze willen 'verschil maken' met hun giften. Dat is bijvoorbeeld te zien aan Stichting De Verre Bergen, die met het vermogen van de familie Van der Vorm Rotterdam een sociaal aangezicht wil geven.

Om de gulle gevers onder de rijke Nederlanders hun welverdiende plaats in het nationale pantheon der filantropen te geven, bieden wij een top 10 van mensen die meestal via hun eigen fondsen geld aan sociale en maatschappelijke doeleinden geven.

1 Familie van Vliet **Adessium** **Foundation – €** **€ 16,4 miljoen**

De gespecialiseerde vermogensbeheerder Gerard van Vliet verkocht in 2007 zijn resterende aandelen in zijn hedgefonds Transtrend aan Robeco en werd daarmee een slordige € 150 miljoen rijk. Een deel van de opbrengst ging naar zijn twee jaar eerder opgerichte Adessium Foundation ten behoeve van 'een wereld waarin mensen in harmonie leven met elkaar en hun omgeving'. De stichting steunt onder meer de voedselbanken en de gehandicaptensport, maar ook organisaties die oceanen beschermen en onderzoeksjournalistiek stimuleren. De Adessium Foundation besteedde in 2013 ruim € 16 miljoen aan zijn missie, waarvan een aanzienlijk deel aan Nederlandse projecten, een bedrag dat onder meer ten goede kwam aan Vluchtelingen-Werk Nederland, Gevangenen in Nederland en Stichting Diaconaal Centrum Pauluskerk.

2 Martijn van der Vorm (en familie) Stichting De Verre Bergen – € € 4 miljoen

Oud-voorzitter van de raad van bestuur bij HAL Holding, Martijn van der Vorm, is met zijn familie goed voor een vermogen van € 5,1 miljard. Dat reusachtige bedrag komt vooral voort uit de bijna 150 jaar oude Holland-Amerika Lijn en de belangen in bedrijven als Boskalis, SBM Offshore, Pearle, FD Mediagroep en Ahrend.

Met hun Stichting De Verre Bergen zet de familie Van der Vorm sinds 2011 kennis en kapitaal in voor gedurfde ideeën en voor een sterker en beter Rotterdam. 'De initiatieven hebben met elkaar gemeen dat ze op een vernieuwende manier maatschappelijke vraagstukken aanpakken.' Vorig jaar gaf de stichting ruim € 4 miljoen uit aan projecten als Academische Werkplaats, Challenge 010, De Kracht van Rotterdam, Het Peuter College, Kinderfaculteit, Mentoren op Zuid en Rotterdam Vakmanstad.

3 Familie Brenninkmeijer € 44,3 miljoen, waarvan x miljoen in Nederland

De broers Clemens en August Brenninkmeijer die in 1841 in het Friese Sneek de firma C&A oprichtten, gaven al vrij snel na de start van C&A 'aan de armen'. Voor 'de beoefening van liefdadigheid; de bevordering van wetenschap en cultuur, de behartiging van algemene en ideële belangen; en het doen van uitkeringen aan goededoelen-instellingen' heeft de familie een deel (hier tasten we echt in het duister, de familie is heel goed in geheimen bewaren) van het totale familievermogen van € 22 miljard gereserveerd. De opbrengsten van dat deel van het familievermogen wordt door de Stichting Unitas doorgesluisd naar de Stichting Benevolentia, ten behoeve van charitatieve projecten in Nederland. Benevolentia wordt daarbij geadviseerd door Porticus, die goede doelen, partners en project selecteert en de gemaakte financiële giften coördineert.

De familie verdient wellicht een hogere plaats, want waarschijnlijk ging een fors deel van de € 44,3 naar Nederlandse projecten, maar eerlijk gezegd weten we er weinig over. Enkele miljoenen zeker, denk aan de thema's zorg, onderwijs, samenleving en geloof, zoals The Passion, de Stichting Thomas More, het Soeterbeeck Programma en de katholieke ontwikkelingsorganisatie Mensen met een Missie.

4 Bart Becht Trust Bart Becht – waarschijnlijk € 4 miljoen

Bart Becht is de voormalige directeur van Reckitt Benckiser, een Britse producent van schoonmaakmiddelen en drogisterijartikelen. Als een van de best betaalde ceo's in Europa heeft Becht een vermogen van ongeveer € 150 miljoen vergaard. Een groot deel – onbekend is hoeveel precies – heeft hij in een *trust* gestoken. De reuven van de *trust* – we schatten jaarlijks 4 miljoen (4 procent rendement van 100 miljoen) – gaan in hun geheel naar goede doelen in Nederland en daarbuiten, zoals Artsen zonder Grenzen, Save the Children en diverse milieu-organisaties.

5 Pieter Geelen Turing Foundation – € € 3,5 miljoen

Met de verkoop van zijn bedrijf TomTom in 2006 verdiende Pieter Geelen € 155 miljoen. Twee derde van dat vermogen – € 100 miljoen – heeft hij samen met zijn vrouw Françoise in de Turing Foundation ondergebracht om ‘onze wereld en onze samenleving vooruit te helpen’. Het geld is bestemd, zegt Geelen, ‘voor projecten op de gebieden die mij raken, en de organisaties die zich daarvoor inzetten. Onderwijs, met name in ontwikkelingslanden, vind ik een duurzame en bovendien respectvolle manier om mensen verder te helpen.’ De Turing Foundation heeft een jaarbudget van € 3,5 miljoen.

6 Ruud Bakhuizen Hooge Raedt Groep FEMI – € € 3,4 miljoen

Ruud Bakhuizen is directeur en eigenaar van de Hooge Raedt Groep, een houdstermaatschappij met belangen in vastgoed. Zijn geld, € 85 miljoen, heeft hij ondergebracht in Stichting Werk en Deel. Het dividend – we berekenen dat met de Quote-methode op 3,4 euro miljoen jaarlijks – over dat vermogen wordt uitgekeerd aan de Foundation to Earth, Mankind through Inspiration and Initiative (FEMI), een vehikel dat mensen in Nederland en daarbuiten kansen wil bieden op een menswaardig bestaan. Behalve projecten in Azië, Afrika en Latijns-Amerika steunt FEMI in Nederland de Stichting Uno-Inkomen (de eerste pleitbezorger van een gegarandeerd wereldwijd basisinkomen voor iedereen), de Janusz Korczak Stichting Nederland, en de Stichting Heppie, die zich inzet voor de duizenden kinderen in Nederland die het even niet meezit en die extra aandacht nodig hebben.

7 Familie Van Leer Van Leer Group Foundation – ruim € 1,3 miljoen

De Bernard van Leer Foundation, een in 1949 opgericht fonds, wil kansen bieden aan kinderen die in armoedige omstandigheden opgroeien. Ook het welzijn van de staat Israël draagt de stichting hoog in het vaandel. Op de achterflap van het door Gert-Jan Johannes in 2009 geschreven boek *De communicerende vaten van Oscar van Leer, ondernemerschap en filantropie in de Van Leer Entiteit* zegt Oscar, de jongste zoon van oprichter Bernard van Leer, dat hij het als zijn ideaal beschouwt dat het verpakingsconcern en de liefdadigheidsstichting ‘communicerende vaten’ vormen. Het fonds beschikte in 2014 over een budget van ruim € 18 miljoen; ruim € 1,3 miljoen ging naar financiering van activiteiten en organisaties als De Argumentenfabriek, het Verwey-Jonker Instituut, het Nederlands Jeugd-instituut en de Stichting Innovatie Jeugdzorg.

VERANTWOORDING

Het zijn stevige vermogens die onze gulle gevers vaak in fondsen hebben gedeponereerd. Als we daarnaar zouden kijken, zou de lijstvolgorde wellicht iets anders zijn. Maar wat hebt u daaraan? U wilt immers gewoon weten hoeveel zij jaarlijks uitdelen. Vandaar dat het jaarbudget bepalend is voor deze ranglijst. En dan kijken we natuurlijk ook nog eens in de eerste plaats naar

wat onze filantropen in eigen land doen. Dus lepra telt minder zwaar dan Nederlandse risicjongeren. We vertellen er meteen bij dat de scheidslijn tussen nationaal en internationaal heel vaak onzichtbaar is. De fondsen zijn wel goed, maar zelden transparant. Zo mogelijk maakten we op basis van de lijst met projecten een inschatting van het Nederlandse deel.

Hoe we aan onze cijfers komen, wilt u dan natuurlijk weten. Een van onze medewerkers was zo gek zich twee weken lang te begraven onder rapporten, googelde zich suf en schroomde niet

8 Frederik van Beuningen Stichting Elise Mathilde Fonds – € 1 miljoen

De grootvader van Frederik van Beuningen heeft samen met de familie Fentener van Vlissingen in 1896 de Steenkolen Handels-Vereeniging opgericht. Van Beuningen maakt zich sterk voor betrokken aandeelhouderschap en is bekend om uitspraken als 'een beetje vent betaalt dividend' en 'de enige visie van banken is provisie'. De familie Van Beuningen beheert gezamenlijk de Stichting Elise Mathilde Fonds. De stichting, vernoemd naar een oudtante, doet eenmalige donaties aan projecten op cultureel of liefdadig gebied waarbij veel vrijwilligers zijn betrokken. Jaarlijks schenkt de stichting € 1 miljoen. De familie Van Beuningen heeft geen zeggenschap in of controle over de projecten.

9 Loek Dijkman Stichting Utopa – (iets minder dan) € 1 miljoen

Hij is per ongeluk rijk geworden, verpakkingsman Loek Dijkman (zie ook het interview met hem op pagina 24). Hij maakte van Topa, een onderneming in verpakkingsmateriaal, een miljoenenbedrijf. Behalve succesvol ondernemer is Dijkman ook een bevlogen mens die via de Stichting Utopa (1998) aandacht geeft aan de mens in zijn werk, omgeving en de natuur. Utopa heeft alle aandelen van de Topa-groep in bezit – het precieze vermogen is onbekend, maar waarschijnlijk ligt het tussen de 20 en 25 miljoen. Met de 4 procent-rendementsregel komen we dan op een jaarbudget van bijna een miljoen.

10 John Fentener van Vlissingen John and Marine Van Vlissingen Foundation – € € 450 duizend

John Fentener van Vlissingen is een telg van Nederlands rijkste familie – hij is inderdaad een van de erfgenamen van de oprichter van de Steenkolen Handels-Vereeniging. De hele familie geeft jaarlijks vele miljoenen euro's weg, maar John noemen we hier apart omdat hij geeft vanuit het vermogen – € 1,4 miljard – van zijn eigen bedrijf BCD (vliegwinkel.nl en cheaptickets.nl). De samen met zijn vrouw Marine Comtesse de Pourtalès opgerichte John and Marine Van Vlissingen Foundation (2008) verstrekt uitkeringen aan instellingen die zich richten op culturele, wetenschappelijke, ideële, sociale, levensbeschouwelijke, charitatieve en/of andere algemeen maatschappelijke doeleinden. In 2012 keerde de stichting een bedrag van bijna € 450 duizend aan subsidies uit.

filantropische miljonairs te stalken met vragen en verzoeken. De lijst bestaat uit rijkkaards die al langer en ruimhartig geld schenken, de samenstelling is mede gebaseerd op meerdere jaargangen van *Quote*, *Miljonair* nu LXRy, *De Dikke Blauwe*, *De Telegraaf* en onderzoek van Elite Research.

U mist Joop van den Ende? Die hebben we erbuiten gelaten omdat deze mecenas zijn budget van 10 miljoen per jaar volledig spendeert aan cultuur. De familie De Rijcke, die een fortuin vergaarde met drogisterijketen Kruidvat, ontbreekt ook. De miljoenen in

haar fonds de d.o.b. foundation (oorspronkelijk Stichting De Oude Beuk) gaan helemaal naar ontwikkelingslanden. Ook buiten de rangorde bleven de goeddoelenloterijen, dus geen Boudewijn Poelman, en fondsen die met de collectebus worden gevuld. Natuurlijk, we horen u al zeggen: dat is een lijstje waar nog wel wat over te zeggen valt. Daar zijn we het hartgrondig mee eens. Stuur ons dan ook vooral uw commentaar en terechtwijzingen. Daar wordt de lijst een volgende keer alleen maar beter van.

(JvD/MH)

Vijftig jaar leidde Loek Dijkman het verpakkingsbedrijf Topa. Hij verdiende er een vermogen mee. Een vermogen dat hij in de Stichting Utopa heeft ondergebracht om maatschappelijke doelen na te streven. Onorthodox als ondernemer – ‘het kapitalistische systeem is fout’ – en exemplarisch voor veel filantropen – ‘transparantie is niet altijd nodig’.

INTERVIEW

TEKST Jan van Dam en Marcel Ham

Loek Dijkman ontvangt ons in een schitterend gerenoveerd weeshuis in de binnenstad van Leiden, waar zijn filantropische stichting Utopa is gevestigd. Alles in het steenoude gebouw, van plafond tot vloer en meubilair, glanst. Dijkman is groot en joviaal, direct en ongepolijst in zijn manier van doen, maar hij is ook op zijn hoede. Hij maakt de indruk van een autodidact die zich in een heel scala van onderwerpen heeft verdiept.

U wilt filantropie genoemd worden en geen mecenas, vanwaar dat onderscheid?

‘Een mecenas is in mijn beeld altijd enorm rijk en dat ben ik niet, want ik heb een groot deel van mijn vermogen weggegeven. Daarnaast ben ik niet iemand die met zijn geld kunst aankoopt. Mecenas associeer ik met een praalgraf, waarmee hij zichzelf “onsterfelijk” wil maken. Ik zie een filantroop vooral als een mensen-vriend. Ik houd van mensen en heb er zelfs over gedacht om priester te worden, om iets voor de wereld te betekenen en te delen.’

Vindt u dat u iets moet teruggeven?

‘Ja. Omdat het belachelijk is dat ik zo veel heb, ik heb eigenlijk helemaal geen recht op al die rijkdom. Vaak zeggen mensen tegen me: je betaalt toch belasting? Daarop antwoord ik

dan stevast: stel je voor dat je voor het ongeluk en de armoede geboren bent, dan ligt het toch voor de hand dat iemand zich iets van jouw lot aantrekt? En andersom: als je door toevallige omstandigheden of toeval, geluk en intellect geld hebt vergaard, dan is het toch niet terecht dat je dat geld allemaal voor jezelf houdt?’

Hoever wilt u gaan met inkomensnivellering?

‘Ik zie dat per onderneming, en dan moet het modale inkomen het uitgangspunt zijn. Het lijkt me niet onredelijk dat een topman van een groot bedrijf 14 keer het modale inkomen verdient, de exacte norm hangt overigens af van de organisatie, maar het is absoluut onrechtvaardig dat de top in sommige landen 400 keer modaal verdient.’

Wordt uw eigen inkomen genoeg belast?

‘Ja, en ik betaal het graag.’

U betaalt belasting en daarnaast hebt u afstand gedaan van uw vermogen ten gunste van de Stichting Utopa. Over welke bedragen spreken we hier?

‘Utopa kan jaarlijks over een bedrag beschikken waarvan de hoogte een afgeleide is van het door mij geschonken vermogen. Al met al een flink bedrag. Typisch overigens dat jullie concrete bedragen willen horen. Alsof

de hoogte van een bedrag maatgevend is. Ik vraag toch ook niet hoe vaak jullie copuleren? Of naar de oplage van jullie tijdschrift? Wat zegt dat over de waarde van jullie blad? Niets toch? Door als filantroop cijfers en bedragen te noemen, maak je je al snel schuldig aan borstklopperij, en dat wil ik ten zeerste voorkomen. Daar komt nog bij dat ik het armzalig vind om alles te vertalen in euro's.’

Zodra het over grote gevers gaat, blijken harde cijfers vaak te ontbreken.

‘Theo Schuyt en René Bekkers van de Vrije Universiteit doen voor hun onderzoek *Geven in Nederland* al jaren hun best om allerlei cijfers over het geefgedrag te achterhalen. Nuttig misschien, maar ook wel slim gevonden: de markt verandert, de overheid treedt terug en de mensen worden geacht meer zelf te gaan doen. En zij en andere onderzoekers laten zich er keurig voor betalen om te bekijken hoe filantropie daarin een rol zou kunnen spelen. Ik stel voor: doe iets anders in plaats van steeds meer onderzoek.’

Over Utopa dan: op welke prestatie van de stichting bent u het meest trots?

‘We hebben aan de wieg gestaan van een nieuwe leerweg voor hoogbegaafde leerlingen aan het College Hageveld in Heemstede. Dat is inmiddels een groot succes, er bestaat zelfs

FILANTROOP
LOEK
DIJKMAN:

‘De neiging om
alles te vertalen
in euro’s vind ik
armzalig’

‘Alsof de hoogte van een bedrag maatgevend is. Ik vraag toch ook niet hoe vaak jullie copuleren?’

het idee om er een aparte school van te maken. De kinderen die deze leerweg volgen, waren voorheen *drop-outs* en nu doen ze het mede dankzij onze interventie hartstikke goed op school. Een ander project waar de stichting trots op is, betreft de uitbreiding van de Leidse Instrumentenmakers School, een mbo-opleiding. Met onze steun hebben we een tegenwicht kunnen bieden aan een samenleving die veel te weinig let op talenten van mensen die niet bij uitstek cerebraal kunnen leren. Waar we ook voldoening aan ontlene, zijn de vele projecten waarbij we voor een individueel iemand iets hebben kunnen doen. Dat is het aardige van filantropie. Je kunt ook iets doen voor een enkeling.’

Hoe besluit u tot steun?

‘Utopa heeft een aantal aandachtsgebieden, op basis daarvan besluit het bestuur. Het gaat onder meer om kansarmen en gehandicapten, emancipatie en “demancipatie”, vakmanschap, archeologie. Onderwijs is géén aandachtsgebied, dat vinden wij een echte overheidstaak. Maar omdat de overheid er niet genoeg aan doet, willen wij dan juist wel helpen.’
‘We zijn nadrukkelijk geen brievenbusfonds, dus aanvragen die per post of mail binnenkomen, houden we zo veel mogelijk af. Alleen projecten waarvoor de initiatiefnemers elders geen geld hebben kunnen krijgen, zijn voor ons interessant.’

In vergelijking met de politiek zijn uw keuzes weinig transparant.

‘De politiek transparant? Jullie zouden beter moeten weten. In de politiek wordt gelobbyd bij het leven. Maar nog afgezien daarvan vind ik transparantie helemaal niet zo nodig. Waarom zouden anderen inzicht moeten hebben in onze besluitvorming? Het gaat toch niet over hun geld! Dat mensen alles willen weten, betekent niet dat we altijd hun nieuwsgierigheid hoeven te bevredigen.’

Hebt u er dan geen behoefte

aan om met de samenleving in discussie te gaan en om verantwoording af te leggen?

‘In haar statuten en reglementen zegt de stichting dat zij het aan haar toevertrouwde geld niet aan zichzelf maar aan anderen zal besteden. Bovendien zijn alle bestuursleden, waaronder ikzelf, onbezoldigd. Wat moeten we nog meer verantwoorden? Moet ze ook nog zeggen waar de keutel gelegd wordt? Dat gaat te ver en daar gaat het ook dikwijls fout. Ik ben geen antidemocraat, maar het is toch niet zo dat de democratie altijd de goede beslissingen neemt? Ik signaleer vaak het tegendeel.’

‘Waarom zouden anderen inzicht moeten hebben in onze besluitvorming?’

U bent een atypische ondernemer, maar wel een typische filantroop.

‘Als jullie dat zeggen, neem ik dat onmiddellijk aan. Zelf weet ik dat niet, want ik ken ze niet, die andere filantropen. Ik ga nooit naar borrels of *events* en zoek ook geen publiciteit. Dat wij hier zitten, en praten over sociale vraagstukken, komt omdat dat onderwerp mijn aandacht heeft, en u stuurde me een paar keer een zakelijk mailtje zonder mij stroop om de mond te smeren, en dat beviel me.’

Wat motiveert u om dit te doen?

‘Wij financieren projecten waarin onze bijdrage als katalysator kan fungeren. Zelf droom ik ervan dat ik iets doe wat later opgemerkt zal worden. Extravagante dingen, zoals een school bouwen die maar gedeeltelijk in het beleid van het ministerie past, een tijdschrift voor gehandicapten uitgeven, vijftien jaar

klassieke archeologie in Griekenland ondersteunen. Ik vind dat Utopa relatief een kleine speler is, maar als ik dan een artikel in het *NRC* lees over *anbi's* en vermogensfondsen, dan denk ik dat we misschien toch niet zo klein zijn. Voordat jullie het nu weer gaan vragen: het bedrag waarover de stichting beschikt, doet er niet toe. Wat maakt het nou uit of het 5, 10 of 20 miljoen euro is? Want wat zegt dat?’

Hoogleraar Ewald Engelen heeft betoogd dat we filantropen op een voetstuk moeten zetten en bejubelen omdat dat de vrijgevigheid van mensen kan bevorderen. Heeft hij gelijk?

‘Misschien, maar vooral ondernemers met een eigen bedrijf vinden heel snel dat ze via de belasting al meer dan genoeg bijdragen. Ze zouden het eerder als morele druk ervaren. Ik denk dat het van de mensen zelf moet komen. En dat kan de samenleving bevorderen door niet alles te willen waarderen in euro's. Dat is fout. Ik vind het ook fout dat we overal het ondernemingspatroon overheen vouwen. De gevangenis, de universiteit, de dokter – ze hebben allemaal klanten en denken in termen van aantal, opbrengst en winst.’

‘Ooit droomde ik ervan om te studeren om het studeren, met een mentor in een groepje van een man of zes. Universiteiten zijn fabrieken geworden die worden afgerekend op het aantal studenten dat ze weten binnen te slepen. Ik sympathiseer met studenten die zich verzetten tegen het huidige rendementsdenken. Hun verzet past in mijn droom over een betere samenleving waarin mensen dingen aan elkaar (terug)geven en met elkaar delen.’

Jan van Dam is themaredeacteur en **Marcel Ham** is hoofdredacteur van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*.

FILANTROPIE IS ZEKER GEEN ZAAK VAN DE RIJKEN ALLEEN

Het beeld dat rijke Nederlanders gulle gevers zijn, moet genuanceerd worden. Gemiddeld genomen lijken ze zelfs minder te geven dan hun minder vermogende landgenoten, zegt elite-onderzoeker Jos van Hezewijk.

'A l sinds de jaren zeventig doe ik onderzoek naar de elite in Nederland, vanuit het idee dat macht - wil ze controleerbaar blijven - onderzocht moet worden. Ik ben daarmee begonnen in een tijd dat het debat over macht en elite minder over feiten en meer over ideologie ging. In de loop der jaren is het onderzoek naar de invloedrijke Nederlanders geëvolueerd, maar tegelijkertijd moeilijker geworden. Destijds kon je bijvoorbeeld - heel belangrijk - vrij eenvoudig vinden wie met wie gehuwd was, nu niet meer. De elite schuwt de publiciteit.'

Handig: een vermogensfonds

'Dat vind je bijvoorbeeld terug bij de filantropische vermogensfondsen, waarover de meest elementaire informatie ontbreekt. En er zijn zeker redenen te bedenken waarom vermogensfondsen behalve filantropische ook andere lucratieve doelen dienen. Een vermogensfonds is namelijk een goede manier om je vermogen buiten de vermogensbelasting te brengen. Een bijkomend voordeel is ook dat rijken hiermee voorkomen dat het familiekapitaal versplintert onder nabestaanden. Ze kunnen ook bestuursfuncties van het vermogensfonds toewijzen aan de meest gewenste nabestaanden, die er middels onkostendeclaraties financieel niet slechter op hoeven te worden. Eveneens kun je op deze wijze

erfbelasting ontwijken. Ook bij de hoogte van de directe giften van miljonairs aan goede doelen kun je veel vraagtekens zetten.¹ Uit absolute bedragen wordt veelal geconcludeerd dat giften van miljonairs (gemiddeld 2.763 euro²) vele malen hoger zijn dan die van het gemiddelde huishouden (45 euro). Maar als we die giften mediaan³ afzetten tegen de vermogens⁴, dan blijkt dat het doorsnee huishouden jaarlijks 0,08 procent van zijn vermogen schenkt, en dat de miljonair blijft hangen op bijna de helft daarvan, namelijk een kleine 0,05 procent. Bovendien reageren vooral grote gevers op onderzoeken, waardoor je het gemiddelde bedrag misschien wel

driemaal lager kunt stellen.⁵ Daar komt bij dat miljonairs hun grotere giften kunnen aftrekken van de belastingen, waardoor het doorsnee huishouden feitelijk voor de helft meebetaalt. Verder komen de grootste giften, zoals men ook kan zien in de top 10 van gulle gevers, vooral van nieuwe, rijke ondernemers, waarbij de giften ook gezien kunnen worden als pr, die sowieso als aftrekpost bij de belasting kan worden opgevoerd. *Last but not least* geven vermogenden duidelijk aan meer elitaire goede doelen als cultuur, kerk en onderwijs.'

Aflatenhandel

'Kijkend naar de rijksten door de eeuwen heen, valt op dat ze helemaal niet zo veel geven, totdat ze de dood in de ogen beginnen te kijken en plotsklaps een pluchen stoeltje in de hemel willen kopen. Voor de rooms-katholieke, calvinistische en 'linkse' kerk (verzorgingsstaat) is die fondsenwerving in het verleden uitgelopen op een lucratieve aflatenhandel. We moeten ervoor uitkijken dat de hedendaagse filantropie niet wederom in handen komt van en voor de beter gesitueerden is, zoals in het politieke bedrijf.⁶

Noten

- 1 <http://www.elite-research.org/major-donor-nrc.pdf>
- 2 Onderzoek *Geven in Nederland 2011* van de VU Amsterdam / FSW / Philanthropic Studies, gehouden onder een steekproef uit het adressenbestand van miljonairs van Elite Research komt uit op een gemiddelde van 2.763 euro.
- 3 Mediaan is beter dan het gemiddelde, omdat zowel de giften als de vermogens van de miljonairs erg scheef verdeeld zijn.
- 4 Vermogens vormen een betere indicator dan de inkomens van de miljonairs, omdat de laatste om fiscale redenen erg laag gehouden worden.
- 5 Schatting op basis van CBS-cijfers over grote gevers.
- 6 <http://www.elite-research.org/verlichtingskerk.doc>

Jos van Hezewijk is eigenaar van het bureau Elite Research dat onderzoek verricht naar de invloedrijken in Nederland. Hij is tevens auteur van *De top-elite van Nederland* (1986), *De netwerken van de top-elite* (1988), *Je kent wie je bent* (1996) en *De nieuwe elite van Nederland* (2003).

Van de 1,5 miljard euro die Nederlandse huishoudens jaarlijks doneren aan goede doelen is bijna 20 procent afkomstig van miljonairs. Mensen met meer dan 50.000 euro tekenen voor 80 procent van dit bedrag. Filantropische vermogensfondsen zijn daarnaast nog eens goed voor 184 miljoen euro.

Vermogende Nederlanders geven 80 procent van alle giften

Uit de alweer tiende editie van *Geven in Nederland*, een tweemaaljaarlijks onderzoek door de Vrije Universiteit naar het geefgedrag van Nederlanders, blijkt dat Nederlanders in 2013 bijna € 4,4 miljard ofwel 0,7 procent van het bruto binnenlands product hebben weggegeven.* Dit bedrag is de optelsom van de geschatte giften van huishoudens, nalatenschappen, fondsen, bedrijfsleven en opbrengsten van kansspelen. Door de onvolledigheid van informatie over nalatenschappen en vermogensfondsen is dit bedrag overigens een onderschatting.

Daling

Bij de giften door huishoudens – 45 procent van het totale geefbedrag – gaat het om € 1.544 miljoen in geld en € 400 miljoen in de vorm van goederen, zoals kleding en elektronica. De cijfers laten zien dat meer huishoudens geven: in 2013 gaf 90 procent, tegenover 86 procent in 2011. Het gemiddelde gegeven bedrag is wel gedaald: van € 240 in 2011 naar € 232 in 2013.

Het gemiddelde geefbedrag geeft overigens een vertekend beeld vanwege het 'Pareto-principe', ook wel de '80-20-regel' genoemd. Die regel komt erop neer dat 20 procent van de bevolking verantwoordelijk is voor 80 procent van het totaalbedrag aan giften.

Miljonairs

Nederlanders met een lager opleidingsniveau, minder inkomen en zonder eigen huis geven minder vaak. Maar meer nog dan deze verschillen zijn de vermogensverschillen van invloed op het geefgedrag. Dit blijkt overduidelijk als het aandeel van vermogensgroepen wordt vergeleken met het aandeel van het totaalbedrag aan giften.

De huishoudens met schulden zijn begrijpelijkerwijs verantwoordelijk voor een kleiner gedeelte van de giften (5 procent) dan hun aandeel in de bevolking (10 procent). De grootste groep huishoudens (44 procent) bezit maximaal € 50.000 aan vermogen en is verantwoordelijk voor 18 procent van de giften in Nederland. De

'FILANTROPEN MOETEN ZELF WETEN HOE ZIJ HUN GELD BESTEDEN'

Voormalig staatssecretaris van Financiën Steven van Eijck moet van de regering als 'kwartiermaker' onderzoeken hoe de samenwerking tussen overheid, ondernemers en filantropen beter kan. 'Zonder filantropie zou de kleur uit de samenleving wegtrekken.'

Oud LPF-staatssecretaris van Financiën Steven van Eijck heeft tal van bijbanen, en hij is onder meer voorzitter van de Samenwerkende Brancheorganisaties Filantropie (SBF). Daarmee vertegenwoordigt hij niet alleen de goededoelenorganisaties en fondsenwervende instellingen, maar ook de filantropische vermogensfondsen. In 2012 tekenden premier Mark Rutte en Van Eijck het convenant *Ruimte voor geven* voor een structurele samenwerking tussen regering en de sector filantropie.

De regering wil meer filantropie. Hoe kan ze dat bevorderen?

'Velen uit mijn achterban hebben hun vermogen overgedragen aan een stichting of vermogensfonds. Dat kapitaal kun je later niet naar je privébankrekening terugboeken. In het buitenland kan dat wel. De invoering van die mogelijkheid zou het klimaat in Nederland voor de filantropie zeker kunnen bevorderen. Daarnaast moeten we vermogensfondsen niet verplichten om te vertellen hoe groot hun kapitaal is, dat schrikt potentiële weldoeners af. Ze hoeven zich wat mij betreft ook niet te verantwoorden voor de doelen waaraan ze geven, het is tenslotte geen publiek geld.'

Maar als de regering nu wel invloed wil uitoefenen op het filantropisch kapitaal?

'Ze kan het gesprek aangaan met filantropen.'

Welke impact heeft de filantropie op de samenleving volgens u?

'Ik begrijp dat jullie aan alles graag een prijskaartje willen hangen, maar de impact van filantropie op de samenleving is lastig precies te duiden. Laat ik het zo formuleren: als Nederland een jaar geen kabinet zou hebben, dan gaat het land niet naar de knoppen. Maar zonder filantropie zou de kleur uit de samenleving wegtrekken.'

Wat moeten we doen om dat te voorkomen?

'We moeten beseffen dat de samenleving aan het veranderen is en dat we samen de nieuwe maatschappij vorm moeten geven. Dat kunnen we bevorderen door de wet- en regelgeving aan te passen, door andere beleidsaccenten te leggen.'

(JVD/MH)

grote groep huishoudens met een vermogen tussen € 50.000 en € 500.000 (38 procent) is verantwoordelijk voor bijna de helft van de giften (48 procent). De 5 procent huishoudens met een vermogen tot € 1 miljoen ten slotte is goed voor bijna 10 procent van de giften. De kleine groep huishoudens met een vermogen van meer dan € 1 miljoen – één op de vijftig huishoudens in Nederland – blijkt verantwoordelijk voor bijna 20 procent van de giften door de huishoudens, totaal dus ongeveer € 300 miljoen. De huishoudens met een vrij besteedbaar vermogen van € 50.000 of meer tekenen bij elkaar dus voor bijna 80 procent van het jaarlijkse geefbedrag.

Bedrijven en vermogensfondsen

Naast de huishoudens zijn bedrijven verantwoordelijk voor een groot deel van de bijdragen aan goede doelen. Naar schatting dragen zij € 1.363 miljoen bij, 31 procent van het totale geefbedrag van € 4,4 miljard. Bedrijven steunen goede doelen zowel in de vorm van sponsoring (€ 896 miljoen) als met giften waarvoor geen tegenprestatie wordt verwacht (€ 468 miljoen). De totale bijdrage van bedrijven is in 2013 weliswaar licht afgenomen, maar veel minder dan verwacht kon worden vanwege de economische crisis.

Een relatief klein deel van het totaalbedrag aan giften – € 184 miljoen – is afkomstig van vermogensfondsen. De huidige schattingen zijn gebaseerd op bronnen waarvan de validiteit en betrouwbaarheid kan worden bepaald. Op basis van een schatting van de rendementen van vermogensbeheer kan geconcludeerd worden dat de bijdrage van vermogensfondsen flink hoger moet zijn. De jaarcijfers van vermogensfondsen zijn echter niet eenvoudig toegankelijk. Bovendien is het onmogelijk om een schatting over de totale populatie van fondsen te geven. De cijfers voor fondsen en nalatenschappen zijn daarom nog steeds onvolledig en moeten derhalve als een ondergrens worden geïnterpreteerd.

Instrumenten

Wat zeggen deze cijfers nu over de maatschappelijke betekenis van filantropie in Nederland? Op basis van de resultaten van *Geven in Nederland* kunnen we zeggen dat de betrokkenheid van Nederlanders bij goede doelen nog steeds hoog is. Die betrokkenheid toont zich in de omvang en impact van vrijwillige bijdragen. De komende jaren zal duidelijk worden of de vrijwillige bijdragen van burgers voldoende zijn om de schokken op te vangen die de economische crisis en de bezuinigingen door de overheid hebben veroorzaakt. Eén ding is nu al duidelijk: om de burgerkracht optimaal aan te spreken, blijft de inzet van de vermogende burger hard nodig. Om de vermogende Nederlanders – vaak ondernemers – nog meer bij de filantropie te betrekken, is een veel zakelijker ofwel bedrijfsmatiger en efficiënter manier van werken vereist dan nu gebruikelijk is bij goededoelenorganisaties. Ook is er behoefte aan nieuwe financiële instrumenten die zakelijke investeringen in de kwaliteit van de samenleving mogelijk maken. Denk daarbij aan *crowdfunding*, *social impact bonds*, en *venture philanthropy*. In de geest van het convenant *Ruimte voor geven* (2011) tussen de regering en de filantropische sector kunnen deze instrumenten met de overheid en het bedrijfsleven mogelijk verder ontwikkeld worden.

Noot

* Deze bijdrage is gebaseerd op gegevens en teksten uit *Geven in Nederland 2015* (R. Bekkers, T. Schuyt & B. Gouwenberg (red.), Amsterdam: Reed Business Information, 2015).

René Bekkers is bijzonder hoogleraar Sociale Aspecten van Prosociaal Gedrag aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

De vergeten geveger vraagt om aandacht

Het beeld van de migrant als vergeten geveger die minder betrokken is bij maatschappelijke organisaties is dringend aan herziening toe. Niet alleen zijn er veel ongeorganiseerde vormen van participatie, ook het geefgedrag en vrijwilligerswerk onder migranten neemt steeds meer toe.

ANALYSE

TEKST Arjen de Wit

FOTO Petja Buitendijk Fotografie

De naam van het symposium dat in het najaar van 2008 op de Vrije Universiteit werd gehouden, met – thans – koningin Máxima als hoofdgast, sprak boekdelen: 'De vergeten geveger'. Vrijwilligersorganisaties zijn 'witte bastions' en migranten worden vaak overgeslagen door de traditionele fondsenwervende instellingen, terwijl zij een groot potentieel bieden aan maatschappelijke betrokkenheid.

Sinds 2008, het jaar van het 'vergeten geveger'-symposium, doen we aan de Vrije Universiteit structureel onderzoek naar filantropie onder migrantengroepen als onderdeel van het tweejaarlijkse onderzoek *Geven in Nederland*. Iedere twee jaar wordt een groep Nederlanders van Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse herkomst gevraagd naar hun geefgedrag, vrijwilligerswerk, informele participatie en attitudes. Zeven jaar na het symposium kunnen we de balans opmaken: Is de vergeten geveger inmiddels beter op de radar?

Witte bastions

Het geefgedrag van migrantengroepen verschilt in veel opzichten van dat van autochtone Nederlanders. Autochtone Nederlanders geven vaker dan migranten aan organisaties zoals KWF Kankerbestrijding en andere goededoelenorganisaties. Wel geven met name Turkse en Surinaamse Nederlanders vaak kleren, meubels of andere goederen weg.

Ook zijn er meer vrijwilligers onder autochtone Nederlanders dan onder migranten. Over alle jaren van ons onderzoek zagen we dat in de vier migrantengroepen gemiddeld rond de 30 procent vrijwilligerswerk deed, terwijl het gemiddelde in Nederland 37 procent is.

Vrijwilligersorganisaties worden weleens witte bastions genoemd

omdat er zo weinig diversiteit te vinden is. Autochtone vrijwilligers hebben inderdaad vaker een bestuurlijke functie; er lijkt een 'glazen plafond' te zijn binnen vrijwilligersorganisaties. Onder autochtone vrijwilligers heeft gemiddeld zo'n 26 procent een bestuurlijke taak, tegenover 15 procent van de vrijwilligers onder migranten.

Helpen is belangrijk

Migrantengroepen mogen dan minder participeren via de traditionele wegen, toch zijn het zeer betrokken burgers. Door de jaren heen kan een stelling als 'Ik vind het belangrijk om hulp te geven aan de armen en andere mensen die het nodig hebben' op brede instemming rekenen van Marokkaanse (72 procent eens), Turkse (70 procent), Surinaamse (65 procent) en Antilliaanse Nederlanders (53 procent), meer nog dan onder autochtone Nederlanders (46 procent). Ook leven in migrantengroepen sterke sociale normen, die uitdrukken dat geven wenselijk is.

Er is dus een groot potentieel aan maatschappelijke betrokkenheid, en de vraag is in hoeverre en op welke manier die wordt benut. Terwijl autochtone Nederlanders veelal een vast bedrag per maand overmaken aan goededoelenorganisaties, geven migranten relatief vaak via collectes of vaste overschrijvingen aan hun religieuze instelling. De islam kent de verplichting om een deel van het inkomen en vermogen af te staan aan liefdadigheid (*zakat*) en de aanbeveling om vrijwillige aalmoezen te geven aan hen die het minder hebben (*sadaqah*), wat maakt dat veel mensen via de moskee geven.

Huis-aan-huiscollectes bereiken niet iedereen omdat ze niet overal in het land worden gehouden. Grote fondsenwervende organisaties nemen vaak niet de moeite om te collecteren in achterstandswijken, waar relatief veel migranten wonen, omdat

het niet genoeg oplevert. Wel worden migranten over het algemeen vaak benaderd door fondsenwerfers op straat. De toenemende populariteit van sponsorlopen en andere acties waarbij mensen geld ophalen in hun directe omgeving zien we terug bij Turkse en Surinaamse Nederlanders, maar niet bij Marokkaanse en Antilliaanse Nederlanders. Als deze trend doorzet, zouden sponsoracties weleens een kansrijke manier kunnen zijn om mensen te mobiliseren die niet gewend zijn via traditionele kanalen te doneren.

Verschillen worden kleiner

Grote fondsenwervende organisaties slagen er dus minder goed in migrantengroepen te bereiken dan autochtone Nederlanders. Deels is er ook minder te halen, omdat migranten veelal in een

Ongeveer de helft van alle migranten in Nederland sturen *remittances*

slechtere sociaal-economische positie verkeren. Maar de verschillen tussen herkomstgroeperingen worden wel steeds kleiner. Onder alle migrantengroepen is het aantal donateurs en het gemiddeld gegeven bedrag de afgelopen jaren gestegen. Door de jaren heen gaven Turkse en Marokkaanse donateurs respectievelijk € 375 en € 324 gemiddeld per jaar aan geld en goederen, bedragen die niet onderdoen voor het Nederlandse gemiddelde. Ook in de aantallen vrijwilligers lijkt de afgelopen jaren een

inhaalslag plaats te vinden; dat geldt voor alle migrantengroepen. In 2014 lag het percentage vrijwilligers tussen de 35 procent (Surinaamse Nederlanders) en 39 procent (Antilliaanse Nederlanders), en daarmee rond het Nederlandse gemiddelde van 37 procent. Ook belanden steeds meer Turkse, Surinaamse en Marokkaanse vrijwilligers in bestuursfuncties.

Remittances

Daar komt nog eens bij dat er veel vormen van ongeorganiseerde participatie bestaan. Migrantengroepen zijn vaak zeer actief als het gaat om mensen helpen in het huishouden, bij de persoonlijke verzorging of de verzorging van kinderen, bij zaken en administratie, bij het brengen van bezoekjes en bij emotionele of verpleegkundige problemen.

In alle onderzochte migrantengroepen heerst een sterke traditie om elkaar te helpen en dat komt ook tot uiting in steun in het land van herkomst. Denk aan iemand die op regelmatige basis een bedrag overmaakt naar familieleden in Suriname, of iemand die grote bedragen pint om weg te geven als hij in de zomer op bezoek is bij vrienden in Marokko.

Ongeveer de helft van alle migranten in Nederland sturen deze *remittances*. Door de jaren heen gaven Turkse Nederlanders die geld of goederen overmaken naar Turkije het meest (gemiddeld € 836 per jaar), gevolgd door Marokkaanse Nederlanders (€ 790), Surinaamse Nederlanders (€ 680) en Antilliaanse Nederlanders (€ 562). Het is de vraag in hoeverre we deze overdrachten onder filantropie kunnen scharen, aangezien het gaat om een persoonlijke ontvanger en niet om een publiek belang. Maar bij elkaar gaat het om een aanzienlijk bedrag waarmee wordt voorzien in basisbehoeften van mensen in minder ontwikkelde landen. Op basis van de meest recente enquêtes schatten we dat Turkse, Marokkaanse, Surinaamse en Antilliaanse Nederlanders samen zo'n € 129 miljoen euro per jaar naar het land van herkomst sturen. Een piek voor Turkije lag in 2011, toen het oosten van het land getroffen werd door een grote aardbeving.

Filantropie gaat via netwerken

Zijn migranten vergeten gevers? De sterke altruïstische waarden en sociale normen suggereren een groot potentieel aan betrokkenheid waarvan de traditionele maatschappelijke organisaties slechts beperkt profiteren. Toch lijkt er sprake van een inhaalslag. Onder migranten zien we, tegen de algemene trend in, toenemende aantallen donateurs en vrijwilligers.

Filantropie ontwikkelt zich via netwerken: mensen zien om zich heen dat er iets gebeurt, worden benaderd om een steentje bij te dragen en sluiten zich aan. Veel mensen worden pas vrijwilliger of donateur als ze gevraagd worden. Als maatschappelijke organisaties iedereen in de samenleving willen bereiken, is het zaak om netwerken te mobiliseren. Er zijn talloze mooie voorbeelden van plekken waar dat al gebeurt. Zo heeft Greenpeace een actieve diversiteitsmedewerker in dienst en weet het Moving Arts Project mensen uit alle lagen van de bevolking te laten meedoen in culturele activiteiten zoals een theatervoorstelling in de open lucht, deels gefinancierd via *crowdfunding*. Als de cijfers niet liegen, weten maatschappelijke organisaties migranten steeds beter te vinden.

Arjen de Wit is als onderzoeker verbonden aan het Centrum voor Filantropische Studies aan de Vrije Universiteit te Amsterdam.

Voelt de elite zich nog verplicht tot liefdadigheid?

BESCHOUWING

TEKST Mieke van Stigt

FOTO Petja Buitendijk Fotografie

Het was van oudsher de morele plicht van de elite om zich te bekommeren om de zwakkeren in de samenleving. De verzorgingsstaat zette die plicht tijdelijk in de koelkast, maar nu lijkt liefdadigheid weer terug te komen. Op welke gronden berust de nieuwe liefdadigheid en wat betekent dat voor de gevers en de ontvangers?

Liefdadigheid was van oudsher een taak voor de kerken. Daarnaast was er in de eeuwen voor de industrialisatie, zeker op het platteland, een zekere betrokkenheid van de rijke landheren bij hun bewoners. De traditionele adel had via de grond een vrij directe relatie met hun 'doelgroep', de pachters. Dat betekende niet meteen dat zij ook goed voor hen zorgden, maar wel dat er nabijheid was en enig besef van hun misère. De bekommernis werd gekenmerkt door een flinke dosis paternalisme en bevestigde vooral de hoge, superieure positie van de weldoener. Die zich op zijn beurt

ook moreel verplicht voelde, vervat in de opdracht 'noblesse oblige': adelstand verplicht tot liefdadigheid en betrokkenheid.

Door de industriële revolutie kwam er meer afstand tussen elite en volk, maar de verstedelijking en nieuwe arbeid zorgden ook weer voor nieuwe afhankelijkheidsrelaties. De elite in de steden bleek ook kwetsbaar voor armoede: zieke en hongerende werknemers zorgden voor lagere productie, en in de steden vormde de nabijheid van zieke en arme mensen en de vervuiling voor besmettingsgevaar (hoewel dit inzicht nog niet vanzelfsprekend was). De 'sociale

kwestie', massale armoede, vervuiling en onwetendheid, gaf de aanzet tot maatregelen die de verzorgingsstaat inluiden.¹

In 1784 richtte de burgerlijke bovenlaag van predikanten, advocaten, huisartsen en rijke middenstanders de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen op. De grondgedachte was dat de 'onkunde en zedeloosheid' van het volk niet zozeer het gevolg was van slechtheid, maar van onvermogen. Toch werden achterstand en armoede vooral als morele problemen gezien, de oplossing ervoor was dat het volk beschaafd moest worden, door middel van onderwijs en het aanleren van

NOBLESSE OBLIGE

spaarzaamheid.² Het woord 'nobel' zegt het al: de normen en waarden van de rijke bovenlaag werden gezien als maatgevend. Die moesten aan het volk worden overgebracht in een beschavingsoffensief.

Succeselites

Deze gedachte werd verlaten naar mate de verzorgingsstaat, met name in de naoorlogse periode, gestalte kreeg. Economische omstandigheden werden als bepalend gezien, en onderwijs, werk en economische groei vormden de knoppen waaraan gedraaid moest worden. Daaronder werd een vangnet van sociaal werk en

buurtvoorzieningen gespannen, door de overheid en vanuit de verschillende zuilen.

In de naoorlogse verzorgingsstaat golden voor iedereen min of meer dezelfde rechten op basisvoorzieningen, onderwijs en ziekenzorg. Het bestaansminimum werd gegarandeerd door de overheid. De elite verdween naar de achtergrond, filantropie (liefdadigheid) – vaak in de vorm van stichtingen met een anonieme rijke geldschieter – bleef op de achtergrond bestaan om de gaatjes op te vullen. Daarmee verdween ook de elite als moreel gezaghebbend, het maaieldprincipe deed zijn intrede:

al te openlijk laten merken dat je je hoger of beter voelde dan de rest werd onmiddellijk afgestraft. Adel en elite werden verdacht, jonge freules en jonkheren kwamen daar op school liever niet openlijk voor uit. De verzorgingsstaat had een sterk nivellerend effect, de van oudsher sociale ongelijkheid werd zo veel mogelijk bijgestuurd naar gelijke uitkomsten.³ Aan deze nieuwe pijler werd geknaagd door de opkomst vanaf de jaren zestig van het meritocratisch ideaal: met de enorme toename van onderwijsdeelnemers van steeds bredere lagen van het volk, groeide het geloof dat je door talent en inzet een goede positie kunt bereiken en dat mensen met goede posities dus over bewezen talent en inzet beschikken. In plaats van het streven naar gelijke uitkomsten kwam voor de overheid het uitgangspunt van gelijke kansen, waar zij via het onderwijs voor moest zorgen. De burger werd zelf verantwoordelijk voor de uitkomsten. Er kwamen nieuwe elites van mensen die succesvol zijn, en inmiddels wordt ook steeds duidelijker dat het verwijt van het morele tekort van degenen die níet succesvol zijn terug is van weggeweest.

Verwijtbaar

Bestaanszekerheid is nog wel de basis van de verzorgingsstaat, maar vormt steeds minder een recht. Steeds vaker worden er eisen gesteld en tegenprestaties verlangd: vrijwilligerswerk in ruil voor een uitkering of bewijzen van goed gedrag in ruil voor hulp bij ziekte. De vraag is of er ook eisen aan de rijkere kunnen worden gesteld, en zo ja, op basis waarvan. Zijn ze aan te moedigen tot liefdadigheid? Dat is problematisch. Want, als het eigen succes te danken is aan de juiste instelling en mentaliteit, dan hebben de verliezers dat ook aan zichzelf te danken. Dat blijkt bijvoorbeeld uit de obesitasdiscussie. Mensen die daaronder lijden, wordt een moreel tekort toegedicht dat verwijtbaar is: iedereen heeft immers al gelijke kansen gehad. De invloed van sociale omgeving,

achterstand en stress worden eufemistisch vervat in de begrippen 'leefstijl' en 'keuzes'. En dan heet het dat de onderklasse 'niet kan opvoeden', dik en onmatig en vooral lui en profiterend is.

In vergelijking met de Verenigde Staten en het Verenigd Koninkrijk komt daar in Nederland nog een barrière bij: de relatief sterke verzorgingsstaat. Het is mogelijk dat die elite heeft beroofd van het morele besef om goed te doen. Opmerkelijk is dat de oproep van enkele superrijken in de VS – onder meer Bill Gates, Warren Buffet en Michael Bloomberg – voor hogere belastingen weinig weerklank vond, en in Nederland zelfs helemaal geen bijval kreeg. Geen enkele Nederlandse miljonair ondertekende de oproep.

Ook het boek *Dit kan niet waar zijn* van Joris Luyendijk maakt weinig optimistisch over de moraal van de rijke elite, in dit geval van degenen in de financiële wereld.⁴ Al zoekt hij de verklaring niet in de verzorgingsstaat: 'Het is dus niet zozeer de verzorgingsstaat die het moreel besef bij de rijken heeft weggenomen, als wel de meritocratie en het neoliberale ideaal van marktwerking en keuzevrijheid.' Het blijft de vraag waarop de vrijgeveige moraal dan zou moeten berusten, los van het zovallige zelfinzicht van enkele rijken.

De oproep van enkele superrijken in de VS voor hogere belastingen vond weinig weerklank, en kreeg in Nederland zelfs helemaal geen bijval

Pechvogels

Wat intussen ontbreekt in de discussie, is het perspectief van de ontvangers. Van recht op basisvoorzieningen gaan de pechvogels nu naar afhankelijkheid van liefdadigheid; van emancipatie en rechten naar vernedering en willekeur. Overigens werd ook in vroeger tijden liefdadigheid vaak als vernedering opgevat. In de novelle *Vadertje Langbeen* (1912) van de

Amerikaanse schrijfster Jean Webster wordt het weesmeisje Jerusha Abbott door een anonieme weldoener in staat gesteld naar de universiteit te gaan, waarvandaan ze hem elke maand een brief moet sturen. Ze accepteert de haar verleende gunsten echter op haar eigen voorwaarden: ze blijft erbij alles terug te betalen zodra ze eigen inkomsten heeft. Op een dag schrijft ze hem, blazend van verontwaardiging, dat ze in de kerk gehoord had dat 'de armen er zijn, opdat wij liefdadigheid kunnen betrachten'. De armen als object zodat de elite nobel kan zijn dus.

Maar nu betalen de verliezers in onze samenleving een dubbele prijs: niet alleen zijn ze sociaal-economisch slechter af; ze zijn daaraan ook nog eens zelf schuldig. Kon je vroeger in opstand komen tegen een onrechtvaardigheid, nu zou je daarmee je eigen falen toegeven – en dat wil iedereen liever vermijden.

Dezelfde notie werkt ook door in de motieven van rijken om liefdadigheid te betrachten, zegt VU-hoogleraar Filantropische Wetenschappen Theo Schuyt: Nederland is en blijft een filantropisch land, liefdadigheid is alom.⁵ Maar deze filantropie is niet zonder voorwaarden: de giften mogen niet in een bodemloze put van falende, luie en profiterende mensen verdwijnen, maar moeten vertaald worden naar 'positieve resultaten, want daar geven mensen voor'.⁶

Aan liefdadigheid worden dus eisen gesteld die aansluiten op de gedachte van eigen verantwoordelijkheid, die voorbijgaan aan noties van pech en fundamentele ongelijkheid in kansen. Dan is het zelfs niet ondenkbaar dat een grote groep pechhebbers op basis van aan hen toegeschreven morele eigenschappen (ze hebben hun Eigen Verantwoordelijkheid niet genomen⁷) worden uitgesloten van basisvoorzieningen. En zo krijgt een bejaarde geen traplift omdat hij niet tijdig is verhuisd terwijl hij toch wist dat hij ouder werd.

Meer moraal

De vraag blijft dus waar de moraal van de winnaars om zich te ontfemen over de verliezers vandaan moet komen.⁸ De opkomst van de verzorgingsstaat met zijn idealen van rechtvaardigheid en gelijkheid heeft ons laten zien dat sociale structuren een moraal maken. De kwaliteit van

zulke sociale structuren heeft veel meer invloed op de moraal van rijken en armen dan individuele inzichten. De uitweg zit daarom niet in méér moraal, maar in het hernieuwde inzicht in de structuur die moraal mogelijk maakt. In het besef dat de kwaliteit van de samenleving een moraal draagt. En de verantwoordelijkheid voor die kwaliteit kunnen we alleen bij de overheid zoeken.

Noten

- ¹ Abram de Swaan, *Zorg en de staat. Welzijn, onderwijs en gezondheidszorg in Europa en de Verenigde Staten in de nieuwe tijd*. Amsterdam: Bert Bakker, 1988
- ² Jelle van der Meer: 'Wij zijn allen notabelen'. Oud en nieuw beschavingsoffensief van goeiede burgers. Krijn van Beek & Marcel Ham (red.), *Gaat de elite ons redden? De nieuwe rol van de bovenlaag in onze samenleving*, p. 40. Amsterdam: Van Gennep, 2007
- ³ Zie voor uitkomstengelijkheid versus kansengelijkheid: Ewald Engelen, De filantropische elite. Pleidooi voor een morele plicht tot grootmoedigheid. Krijn van Beek & Marcel Ham (red.), *Gaat de elite ons redden? De nieuwe rol van de bovenlaag in onze samenleving*, p. 251. Amsterdam: Van Gennep, 2007
- ⁴ Joris Luyendijk, Bankiers leven in een amoreel universum. *NRC-Handelsblad*, 11 april 2015
- ⁵ <http://www.volkskrant.nl/opinie/nederland-is-en-blijft-een-filantropisch-land-a3793227?akamaiType=FREE>
- ⁶ <http://www.volzin.nu/magazine/nu-in-volzin/item/420235-filantropie-zonder-fratsen>
- ⁷ Ik gebruik hoofdletters bij Eigen Verantwoordelijkheid omdat het een geloofsartikel van het neoliberalisme is. Zie het verwijt aan een bejaarde aanvrager voor een traplift dat hij niet tijdig is verhuisd terwijl hij toch wist dat hij ouder werd. Zo heeft hij zijn Eigen Verantwoordelijkheid niet genomen. <http://www.binnenlandsbestuur.nl/sociaal/nieuws/verontwaardigde-reacties-op-afwijzen-traplift-90.9473089.lynkx?pageStart10=21>
- ⁸ 'En de minder fortuinlijken van de samenleving laten zich door dezelfde mythe wijsmaken dat ze te lui, te dom of anderszins ongeschikt zijn. (...) Het is de mythe die schadelijk is, niet het principe.' (Diederik Olders, Een links pleidooi voor elites. Krijn van Beek & Marcel Ham (red.), *Gaat de elite ons redden? De nieuwe rol van de bovenlaag in onze samenleving*, p. 161. Amsterdam: Van Gennep, 2007)

Mieke van Stigt is socioloog en pedagoog en schrijft en spreekt over maatschappelijke ontwikkelingen, jeugd, gezin en levensloop.

COLUMN
Lucas Meijs

Hoogleraar Strategische Filantropie aan de Rotterdam School of Management, Erasmus Universiteit

OVERVLOED EN ONBEHAGEN

O *ervloed en onbehagen* is de titel van de bestseller van Simon Schama waarin hij de moeizame relatie van Nederlanders in de Gouden Eeuw met hun rijkdom centraal stelt. Dat ongemak over vermogend zijn is nog steeds actueel in ons land. De consequentie is dat vermogende mensen en bedrijven altijd verwijten zullen krijgen: wat ze geven is nooit genoeg, wordt verkeerd besteed, zij kunnen het makkelijk doen of ze geven voor hun eigen zielenheil en glorie. Kortom: het is niet goed of het deugt niet! Maar er is wel een positief perspectief. Actieve filantropie door vermogende mensen via een vermogensfonds staat in een lange traditie in Nederland. Allereerst omdat het beter past bij het protestantisme dan bij het katholicisme. Katholieken geven gewoon aan de kerk en besteden de verdere beslissing uit aan paus of pastoor. Protestanten staan juist in de traditie van zelf die beslissingen willen nemen. En katholieken die leven in een protestants land worden gelukkig positief besmet en gaan meer vrijwilligerswerk doen en waarschijnlijk zelf actiever geven. Een tweede traditie is de Nederlandse *civil society* die simpelweg veel mogelijkheden

'Vermogende mensen geven graag in stilte'

biedt om private normen en waarden te verbinden aan de publieke zaak: het wezenskenmerk van filantropie. Dat gaat terug tot de Tachtigjarige Oorlog waarbij een Spaanse koning hardhandig ontdekte dat burgers graag zelf vorm geven aan eigen normen en waarden in eigen verbanden. Dat leidde in Nederland tot een diversiteit aan filantropisch gefinancierde organisaties, die tot ver in de vorige eeuw standhielden. En daarmee, als derde, past actieve filantropie in de traditie van innige samenwerking met de overheid. In een vergelijkende studie naar Europese ondernemers die aan filantropie doen, laten Lonneke Roza en collega-onderzoekers zien dat in Scandinavië de ondernemer met de overheid afstemt om ieder het zijne te doen, dat de Italiaanse ondernemer er niet aan moet denken om hierover met de overheid te praten, terwijl de Nederlandse vermogende (ex-)

ondernemer met de overheid afsprekt hoe samen op te trekken om een maatschappelijke uitdaging aan te pakken. Net zoals in de Gouden Eeuw en daarna zijn er nu vele (vermogende) Nederlanders die hun verantwoordelijkheid nemen of gewoon goed willen doen. Net zoals toen zijn er mogelijkheden genoeg om dit te doen en is de noodzaak duidelijk zichtbaar. Maar net als destijds is het makkelijker voor een vermogende om niets te doen dan om iets te doen. Daar moet verandering in komen! Dat is een opdracht voor de samenleving, niet voor de overheid.

Voor een samenleving ligt de toegevoegde waarde van filantropie niet in het geld dat beschikbaar komt. Belastingheffing is veel efficiënter. De toegevoegde waarde zit in de eigenwijsheid van de beslissing om in de lijn van of juist volledig tegengesteld aan de politieke parlementaire meerderheid een bepaald doel te ondersteunen. Dat die beslissing van de vermogende filantroop tegen jouw ideeën en overtuigingen ingaat of niet 'evidence based' is, maakt – paradoxaalwijs – juist de unieke toegevoegde waarde van filantropie. De som van al deze eigenwijze, soms tegendraadse filantropische beslissingen is ook onderdeel van het democratische proces van stem en tegenstem.

Daarom moet een overheid zich zo min mogelijk bemoeien met filantropie en zeker niet met vermogensfondsen. Een overheid die bepaalt wat goede filantropie is, bijvoorbeeld door de regels van de ANBI-status te gebruiken als toegangskleur, komt al snel in de verleiding om tegenstemmen te verbieden; om het 'stout-fonds' of bijdragen aan Greenpeace te straffen. Om filantropie te bevorderen, moet de Nederlandse overheid anno nu de les leren van Philips II. Een land dat leeft van diversiteit, heeft behoefte aan een *civil society* met financiering door onbevreesde en onbekende vermogenden. Vermogende mensen geven dus graag in stilte omdat ze weten dat in de Nederlandse pers en publieke opinie er altijd wat te zeuren is. Maar ze zullen wellicht gaan stoppen met geven wanneer de overheid gaat bepalen wat (niet) goed is en wat (niet) deugt!

Literatuur

- Bridges Karr, L., L.C.P.M. Meijs & J. Metz (Eds.), *Volunteering and Youth Services. Essential readings for social work, social policy and urban management*. Amsterdam: SWP, 2014
- Meijs, L.C.P.M. (red.), *Filantropie in Nederland*. Den Haag: SMO, 2014
- Roza, Lonneke, Marjelle Vermeulen, Kellie Liket & Lucas Meijs, *Contemporary European E2P: towards an understanding of European philanthropreneurs*. Taylor, Marilyn L., Robert Strom & David Renz (eds.), *Handbook of research on entrepreneurs' engagement in philanthropy. Perspectives*. Cheltenham [etc.]: Edward Elgar, 2014
- Schama, Simon, *Overvloed en onbehagen. De Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Atlas Contact, 1988

Altruïsme en ondeelbare

ESSAY

TEKST Abram de Swaan
FOTO Petja Buitendijk Fotografie

Ruim dertig jaar geleden schreef socioloog Abram de Swaan dat altruïsme voortkomt uit een wisselwerking tussen wensen en verwachtingen. We drukken dit nog altijd actuele betoog hier af, in een sterk bekorte versie, met instemming van de auteur en een enkele aanvulling van zijn hand. Vooral nu we meer van filantropie moeten verwachten en meer voor elkaar moeten zorgen, is het zaak te waken voor valse verwachtingen.

de tragiek van voorzieningen

In een grimmige visie is het leven een randverschijnsel. Het is ontstaan op het raakvlak van aarde en water en duurt voort op de bodem van lucht. Een korte verstorning, een kleine tegenslag: het is genoeg om alles weer weg te vagen. Ook mensen blijven maar net in leven; wat minder eten, een kleine verkoeling of verhitting en ze zijn er geweest. Zelfs de rijken en machtigen balanceren op de rand; zij moeten een heel samenstel van onderdanen bij elkaar en onder zich houden en zich bovendien verdedigen tegen hun even rijke en machtige rivalen. Het zijn maar smalle marges, kleine voordelen, die beslissend zijn voor de kansen op het voortbestaan. En dat grensnuut moet telkens met taaie inspanning gewonnen worden. Er blijft maar één reden tot verbazing: levende wezens, ook mensen, hebben soms iets over voor een ander. Dat altruïsme behoeft verklaring.

De tragiek van ondeelbare voorzieningen

Uit de levensvisie van onderlinge strijd en selectie volgt niet dat de wedijver zich voltrekt tussen eenlingen. Integendeel: het ligt voor de hand dat onderlinge samenwerking in hecht verband vaak betere kansen van voortbestaan biedt. In de natuurlijke historie is de geschiedenis van de menselijke soort daarvan het beste voorbeeld. Mensen zijn slecht toegerust voor het overleven als eenling, zij moeten minstens per dozijn samenleven om een nageslacht voort te brengen dat zichzelf weer kan voortplanten. Dat zij in de loop der geschiedenis steeds grotere samenlevingseenheden hebben gevormd, lijkt vooral samen te hangen met de verdediging tegen soortgenoten én met de ontwikkeling van de landbouw, waardoor er meer te verteren en te verdedigen is.

De vaststelling dat onderlinge samenwerking nuttig of zelfs noodzakelijk is voor betrokkenen, wil niet zeggen dat zij inderdaad zullen samenwerken voor hun gemeenschappelijk belang. Zelfs als mensen ten volle beseffen dat zij stuk voor stuk meer gebaat zouden zijn bij collectieve actie dan bij een voortdurend individualisme, slagen zij er dikwijls niet in de vereiste samenwerking te realiseren. Dat geldt voor de gemeenschappelijke verdediging, voor gezamenlijke irrigatie en bedijking en voor alle andere collectieve goederen die allen tot voordeel strekken, goederen waarvan 'het genot ondeelbaar is' ofwel voorzieningen waarvan niemand kan worden uitgesloten, ook al heeft iemand er niet aan meegeewerkt. En dat is meteen de tragiek.

Omdat het genot van een collectieve voorziening per definitie ondeelbaar is, bestaat altijd de mogelijkheid dat een enkeling zich onttrekt aan de inspanning om dat collectieve goed tot stand te

brengen en te onderhouden, en er desondanks van te profiteren. Dat schept een verleiding en een verdenking. Misschien zijn we allemaal wel bereid tot samenwerking, maar hoe kan elk van ons op de anderen vertrouwen? Het vermoeden dat sommigen profiteurs zullen blijken, is soms genoeg om zelf niet mee te willen werken. En omgekeerd: de veronderstelling dat al die anderen zich wel zullen inzetten voor de collectieve voorziening brengt sommigen ertoe om anderen zich te laten inspannen voor iets waarvan zij toch wel zullen profiteren. Overigens: als iedereen zo redeneert, komt het collectieve goed nooit tot stand en verliezen ook de profiteurs. Deze dilemma's staan bekend als de paradoxen in de 'logica der collectieve actie' (Olson 1965).

Middeleeuwse armenzorg

Hoewel de schoolvoorbeelden van collectieve actie meestal de verdediging en een enkele keer ook de bouw van waterwerken betreffen, is de armenzorg bij uitstek geschikt om de paradoxen van altruïsme en collectieve voorzieningen te bespreken. In de loop van zo'n vijfhonderd jaar, tussen de negende en de veertiende eeuw, ontstonden bijna overal in Europa onder gevestigde boeren onderlinge arrangementen voor het onderhoud van de armen, variërend van individuele aalmoezen tot dwingend opgelegde heffingen voor een communale onderstand. In die stelsels waren de lasten onderling min of meer evenwichtig verdeeld en vaak volstonde de gaven om de lokale armen in leven te houden.

In het feudalisme hadden de armen, net als de gevestigde boeren, rechten op de gemeenschappelijke gronden: ze mochten er een hutje bouwen, vee weiden, voedsel en brandstof verzamelen. Die gronden behoorden immers tot de onverdeelde boedel van de gemeenschap. Voor het overige werd de zorg voor de armen volgens de een of andere verdeelsleutel hoofdelijk omgeslagen, en het was al heel vroeg de taak van de plaatselijke geestelijke om daarop toe te zien. Het Tweede Concilie van Tours (567) schreef voor dat iedere gemeenschap de arme en behoeftige inwoners met passende middelen naar vermogen moest onderhouden (*Ut unaquaeque civitas pauperes et egenos incolas alimentis congruentibus pascat secundum vires*). Waar de bisschoppen onmiddellijk op lieten volgen: 'zodat die armen niet van dorp naar dorp gaan trekken' (*quo fiet ut ipsi pauperes per civitates alias non vagentur*), een overweging die in latere tijden steeds wezenlijker zou worden in de regeling van de armenzorg.

De rudimentaire armenzorg in de middeleeuwse boerengemeenschappen droeg een collectief karakter en was ten dele vrijwillig.

De theologische zin van die vrijwilligheid was dat alleen de gave uit de volheid des harten als waarlijk liefdadig gold en kon bijdragen aan de redding van de ziel. De economische functie van deze vrijblijvendheid kan erin gelegen zijn dat de bezitters niet gebonden wilden zijn aan een vaste afdracht om hun bijdragen te kunnen aanpassen aan een wisselend bedrijfsresultaat. De kerk en de feodale heren hadden er al moeite genoeg mee hun pachten en tienden te innen en wilden hun dwangmiddelen niet ook nog eens inzetten ten behoeve van de armenzorg.

In de vrijwillige charitatieve stelsels van de middeleeuwen, in de steden en op het platteland, vormen broederschappen, eedgenootschappen en gilden steunfondsen om de 'eigen' armen te onderhouden. Dikwijls is de inzameling en de bedeling opgedragen aan geestelijken of aan een kerkelijke stichting. De institutionalisering van de armenzorg leidt tot klachten. Ten eerste zou de geestelijkheid zich de fondsen te eigen bate toe-eigenen en zich uitsluitend bekommeren om het zielenheil van de behoeftigen, zonder te letten op hun aardse omstandigheden. Ten tweede trekt de uitdeling van aalmoezen van heinde en verre beroepsbedelaars aan, en dat zou ten koste gaan van de inheemse, 'eerlijke' armen. In de laatmiddeleeuwse steden wordt daarom telkens opnieuw een bedelverbod afgekondigd – dat verbod geldt ook voor het geven van aalmoezen – gekoppeld aan een arbeidsplicht voor valide armen en een onderhoudsregeling voor invalide behoeftigen. Van al die regelingen komt overigens niet veel terecht omdat er geen administratieve technieken bestaan om eerlijke armen behoorlijk te onderhouden zonder tegelijk werkschuwe arbeidsgeschikten daarin te laten delen, en er voor de gezonde werkers dikwijls geen emplot is.

Er bestaan vormen van kortstondig of voorwaardelijk altruïstisch gedrag

Altruïsme en zelfopoffering

De rudimentaire middeleeuwse armenzorg was een vorm van altruïsme en collectieve actie in betrekkelijk besloten, kleine gemeenschappen. Die armenzorg verschafte een collectief goed, of vervulde collectieve functies, zoals afweer van de bedreiging door de armen, instandhouding van een arbeidsreserve en van een onderlinge verzekering. De vervulling van de collectieve functies vergrootte de kansen van voortbestaan van de gemeenschap. Ook de gevestigde leden van de gemeenschap die niet bijdroegen aan het collectief charitatieve stelsel genoten de voordelen ervan. In de economische optiek betekende dat een concurrentienadeel voor loyale contribuanten die offers hebben gebracht voor een collectief goed waarvan profiteurs zonder te hebben bijgedragen de voordelen genoten.

De functies van de collectieve armenzorg voor het voortbestaan van de gemeenschap zijn duidelijk. Maar die functies zijn niet genoeg om de wording en het voortbestaan van het stelsel te verklaren. Een hoogst elegante verklaring komt uit de biologie. Naarmate individuen nauwer aan elkaar verwant zijn, neemt de

kans toe dat zij in dezelfde posities dezelfde genen dragen. Als de drager van een altruïstisch gen zich opoffert en zijn eigen voortplantingskansen opgeeft ten gunste van zijn verwanten en wel zo dat per saldo zijn verlies aan kansen minstens wordt goedge maakt door de toegenomen kansen van zijn verwanten, dan verbreedt dat altruïstische gen zich alsnog door de ruimere voortplanting van zijn overlevende verwanten, waarvan een aantal immers datzelfde gen draagt en overbrengt.

Deze verklaring van het altruïsme veronderstelt een nauwe verwantschap tussen de zelfopofferaar en zijn beschermelingen. Is het mogelijk altruïstisch gedrag te verklaren dat optreedt tussen soortgenoten die geen bloedverwanten zijn? Dan moet in de redenering uiteraard weer die opoffering ten bate van niet-familieleden resulteren in een vergroting per saldo van de verbreidingskansen van het altruïstische gen.

Er bestaan vormen van kortstondig of voorwaardelijk altruïstisch gedrag, waarbij de tegemoetkoming van het ene dier wordt beantwoord door de tegenprestatie van het andere. Echte zelfopoffering is dat niet, en het vermindert op termijn evenmin de voortplantingskansen van het altruïstische individu, omdat op het offer een begunstiging moet volgen. Deze vormen van coöperatie vereisen ook geen bloedverwantschap en kunnen daarom de grondslag vormen van veel wijder vertakte sociale bindingen. Er doet zich echter een complicatie voor. Als tussen de coöperatieve soortgenoten een individu wars zou zijn van die samenwerkingszin en het bijbehorende gen, zou het zich andermans inspanningen laten aanleunen zonder zelf iets bij te dragen. Dit profiteren wordt dan beloond met talrijke nakomelingen die de coöperatie zouden uitvreten en ten slotte te gronde zouden richten. Waar een non-coöperatief gen voortbestaat tussen coöperatieve genen zal het zich op hun kosten verbreiden en hen ten langen leste verdringen. De wet van Gresham in het dierenrijk: 'Bad genes always drive out good genes.'

Het ondeelbare genot van een goed

De Amerikaanse sociale wetenschappers Boorman en Levitt stellen echter dat contacten tussen een coöperatief en een non-coöperatief individu eerder worden afgebroken dan tussen twee individuen die bereid zijn tot samenwerking. Op den duur slagen de laatsten erin de voordelen van samenwerking te realiseren, terwijl non-coöperatieve individuen daarvan verstoken blijven en alleen af en toe uit de ontmoeting met een coöperatief exemplaar een profiteurswinst als meevallertje incasseren. In het proces waarin de coöperatieve predispositie zich verbreidt en ten slotte algemeen wordt, gaat het steeds om tweezijdige samenwerking die zich stapsgewijs over een netwerk kan uitbreiden totdat een hele populatie door coöperatieve relaties is verbonden.

Naast verwantschapsaltruïsme tussen bloedverwanten en tweezijdige coöperatie op basis van wederkerigheid onderscheiden Boorman en Levitt een derde vorm van altruïsme: het 'groepsaltruïsme', waarin de individuele zelfopoffering de gehele groep tot voordeel strekt. Dit is theoretisch de meest belangwekkende casus, omdat voor het eerst een groep in zijn geheel als belangengemeenschap verschijnt en de notie van het 'collectieve goed' zijn intree doet: een goed dus, 'waarvan het genot ondeelbaar is'. Gegeven de opmerkelijke overeenkomsten tussen de individuele maximalisten van voortplantingskansen in het neo-evolutionisme

enerzijds en de individuele winstmaximalisten uit de klassieke economische theorie anderzijds, is het niet verbazingwekkend dat collectieve goederen de economen voor even hardnekkige paradoxen stellen als het groepsaltruïsme de biologen bereidt. Waar het groepsaltruïsme de grondslag vormt van complexere samenlevingsverbanden, doet zich in volle hevigheid de paradox voor dat de profiteurs een voorsprong verwerven ten koste van offervaardige individuen, die nu zelfs bloedverwantschap of wederkerigheid negeren, zodat het parasitaire gen het altruïstische dreigt te verdringen. Dat de soort of de populatie gebaat kan zijn bij individueel altruïstisch gedrag, daar trekken de genen zich niets van aan.

De conclusie moet dan ook luiden dat de genetische evolutietheorie alleen met de grootste moeite en met allerlei kunstgrepen verschijnselen van groepsaltruïsme en dus van collectieve actie kan verklaren. En al was de theorie in die opgave beter geslaagd, dan nog zou zich de vraag voordoen hoe genetische selectie kan verklaren dat de menselijke soort zich uit een samenleving in oer-horden ontwikkelde naar supranationale samenlevingen, tien miljoen maal zo omvangrijk, en dat in vijfhonderd generaties.

Met de openbaarheid van liefdadigheid trad een proces van collectieve sancties in werking

Paradoxen

De problemen van groepsaltruïsme en collectieve actie doen zich vooral voor in de overgang van een lager naar een hoger niveau van integratie. De paradoxen van collectieve actie en van groepsaltruïsme ontstaan en verdwijnen doordat de verwachtingen die mensen van elkaar hebben wijzigen met de verhoudingen waarin zij tot elkaar staan. Daarin spelen valse verwachtingen een katalyserende rol: als zij maar voldoende wijdverbreid raken, bevestigen zij zichzelf. Is daarentegen het onderling wantrouwen algemeen, dan zal dat ook leiden tot onwil om aan collectieve ondernemingen deel te nemen: de wederzijdse verdenking bevestigt zichzelf. Maar als om de een of andere reden de verwachting bij sommigen postvat dat de meesten bereid zullen zijn tot onderlinge samenwerking, dan kan daardoor het vertrouwen ontstaan dat de collectieve actie kans van slagen heeft en raakt de bereidheid tot medewerking uitgebreid.

In het geval van de middeleeuwse armenzorg kwam de oplossing van de paradox uit het christelijk geloof, maar op een andere manier dan de gelovigen gelooven. De kerk predikte de naastenliefde en leerde dat het loon van de liefdadigheid de redding van de ziel in het hiernamaals zou zijn: 'Hem die geeft, zal gegeven worden.' Die boodschap hoefde niet eens alom geloofd te worden; het was nodig dat de meeste mensen geloofden dat andere mensen dat geloofden en dus bereid zouden zijn om bij te dragen aan een collectief charitatief stelsel.

De plaatselijke geestelijken functioneerden veelal als entrepreneurs in charitatieve zaken; zij initieerden, vermaanden en – bovenal – verschaften de gelegenheid voor zichtbaar en wederzijds controlebaar betoon van liefdadigheid: de deugd werd door hun toedoen openbaar, haast ostentatief. De één wist van de ander dat hij gaf en hoeveel; wie zich aan de charitas onttrok, kreeg met zijn burenen te maken, werd geminacht, gehaat en op allerlei manieren geschaad. Met die openbaarheid en sociale controle trad een proces van collectieve sancties in werking; beloning van plichtsbetoon en bestraffing van nalatigheid.

De openlijke liefdadigheid werd tot een erezaak. De talloze legaten voor de uitdeling van aalmoezen aan de armen dienden als eerbetoon aan de gestorvene en versterkten het aanzien van zijn nabestaanden in de gemeenschap. Zo kon er een wedijver in goedgeefsheid ontstaan waarin de vrijgevege weliswaar een economisch offer bracht, maar daarmee voor zichzelf ook eer behaalde boven anderen, terwijl de profiteur (de term alleen al suggereert eerloosheid) in aanzien verloor. Hier blijkt een ander fenomeen, dat in de theorie van de collectieve actie niet is ingezien. Daar wordt het collectief, en dus het collectieve goed, als gegeven opgevat. Maar dat collectief ontstaat in het proces van collectieve actie. In de verdediging tegen vreemde indringers sluiten boeren zich aaneen als een defensiegemeenschap en ontwikkelen zij strijdmethoden die collectieve actie vereisen. Hebben zij eenmaal zo een hecht verband gevormd, dan wordt een aanslag op de een ervaren als een aanval op de ander, en zo is hij door de aanvaller vaak ook opgezet omdat die immers al rekening is gaan houden met een gezamenlijke verdediging.

Zo is ook de armenzorg een aangelegenheid die zelf tot gemeenschapsvorming leidt en nieuwe vormen van collectieve actie op gang brengt. De weigering van een enkeling is niet langer liefdeloosheid jegens een enkele arme, maar wordt ervaren als een ondermijning van de gemeenschapszin waarop het collectieve charitatieve stelsel berust.

Door de wisselwerking tussen verschillende overwegingen en vooral door de wisselwerking tussen de verwachtingen die mensen hebben van het gedrag van anderen, komt een trage spiraal van liefdadigheid op gang – steeds bedreigd door eenzijdige afvalligheid, soms in evenwicht naar onderlinge verdeling van lasten en met de noden der behoeftigen, en altijd labiel doordat een plaatselijke tegenslag of een verstoring van buiten kan leiden tot een cascade van deserties. Ook valse verwachtingen kunnen in onderlinge wisselwerking elkaar alsnog bevestigen en zo in vervulling gaan. De deugd berust op verwachtingen van andermans deugdzzaamheid.

Abram de Swaan is emeritus hoogleraar Sociologie aan de Universiteit van Amsterdam. Dit artikel is een bewerkte en aangevulde versie van de vierde Duijker-lezing, die hij op 23 maart 1984 in de Waalse Kerk te Amsterdam uitsprak op verzoek van de Stichting Duijker-lezingen. Voor de oorspronkelijke versie en de bijbehorende bronnen, zie http://www.dbnl.org/tekst/_gid001198401_01/_gid001198401_01_0022.php.

OP JE HANDEN ZITTEN

Je hoort het steeds vaker: professionals moeten om op hun handen zitten. De uitdrukking geeft woorden aan een praktijk waarin sociale professionals zich niet – zoals dat klaarblijkelijk in het verleden te veel gebeurde – te snel en te veel over mensen moeten ontfermen. Om dat voor elkaar te krijgen, moeten professionals dus de kunst van het op hun handen zitten onder de knie zien te krijgen.

Maar ja, tegelijkertijd moeten ze 'eropaf', outreachend werken, nabij zijn, de 'vraag achter de vraag' ontdekken. Die combinatie leidt tot verwarrende toestanden. Zo kan het gebeuren dat professionals in een sociaal wijkteam op basis van steeds terugkerende ondersteuningsvragen op het idee komen dat het wenselijk zou zijn als collega's van het welzijnswerk een initiatief nemen waarbij lotgenoten elkaar treffen en kunnen helpen. Ho, ho, reageren hun welzijnscollega's, dat moet dan wel uit de bewoners zelf komen. We gaan niet iets voor hen organiseren. Het initiatief moet niet bij het wijkteam liggen, maar bij de mensen om wie het gaat, wij faciliteren dat. Tja, het gevolg is dat er dan meestal niks gebeurt.

'Geen goedkope en liberale Rutte-variant'

De verwarring is ontstaan doordat het nieuwe door de decentralisaties gevoede beleidsdenken een al langer bestaand zelfbeeld van sociale professionals nieuw leven heeft ingeblazen – de impliciete overtuiging dat sociale professionals eigenlijk overbodig zouden moeten zijn. Dat is een heel bijzonder professioneel zelfbeeld dat je bij geen enkele andere beroepsgroep aantreft. Artsen of architecten zal je nooit op die gedachte betrapten. Ook maatschappelijk werkers hadden tot ver in de jaren zeventig geen last van deze vorm van zelfkwelling, maar sinds we in die jaren van maakbaarheid van welzijnswerkers zijn gaan spreken, heeft zich het idee verspreid dat zij het beste werk leveren als zij zich overbodig maken.

Toegegeven, dat is een nobel en altruïstisch streven. Maar erg realistisch is het niet. Een moderne maatschappij kent bijna per definitie zo veel tegenstrijdigheden en

ingewikkeldheden waar mensen in vastlopen, dat je er een prachtig beroep van kunt maken om mensen weer vooruit te helpen. De vraag is dan ook niet of sociale professionals eigenlijk overbodig zouden moeten zijn, maar hoe zij hun dienstbaarheid vormgeven. En dan zijn 'eropaf' en 'uitgaan van eigen kracht' heel goed met elkaar te rijmen.

Dienstbaarheid betekent voor de eropaf-professional dat zij (mensen worden steeds spaarzamer in dit beroep) opereert in de leefwereld van mensen, haar kennis, inzicht en deskundigheden ter beschikking stelt en in staat is om een dusdanige relatie met mensen aan te knopen dat er beweging in situaties komt, in persoonlijke levens, bij groepen mensen, in buurten en in wijken. Haar professionaliteit is dat zij niet voorschrijft wat er moet gebeuren, maar dat zij mogelijkheden schetst. Zij creëert openingen in een blikveld dat door de omstandigheden (schulden, verdriet, handicaps, eenzaamheid) beperkt is geworden. Zij verrijkt het arsenaal aan mogelijkheden. Maar zij is niet degene die kiest, zij helpt de weg te vinden. Zij is de sociale startmotor, die beweging op gang brengt; de echte motor leveren de mensen met wie zij zich heeft verbonden. Dat is wat we onder eigen kracht verstaan. Met andere woorden: eropaf gaan, maakt burgerkracht mogelijk.

Burgerkracht is dus niet iets wat mensen louter op zichzelf doen, zonder hulp van buiten – dat is de goedkope en liberale Rutte-variant. Burgerkracht betekent dat mensen zich eigenaar kunnen maken van zaken die hun levens raken, dat ze daarvoor professionals kunnen inschakelen zoals wethouders ambtenaren ter beschikking hebben. Dat is waar het in de huidige veranderingen ook om zou moeten gaan. We creëren andere verhoudingen tussen burgers en professionals. Hulpverlening en ondersteuning moeten niet langer de dienst laten uitmaken door producten van instellingen, laboratoriummodules of gemeentelijke programma-eisen, maar moeten een uitkomst zijn van een open gesprek tussen professionals en burgers waarin dienstbaarheid de toon zet. Het behoeft weinig betoog dat die realiteit nog ver weg is. Niet alleen bezuinigingen, maar ook het idee dat professionals op hun handen moeten gaan zitten, draagt niet bij aan de gewenste omslag. Laten we daar dan in hemelsnaam over ophouden.

In samenwerking met VNG/KING halen Pieter Hilhorst en Jos van der Lans verhalen op over de vraag of de decentralisaties op de werkvloeren. Vanaf 1 juni rapporteren zij daarover elke twee weken op socialevraagstukken.nl onder de noemer: 'Nabij is beter. Decentraal denken en doen'.

Sinds 23 jaar bestaat de ‘Deventer Wijkaanpak’: duizenden bewoners zijn jaarlijks in honderden projecten actief voor een leefbare buurt. Wat typeert die aanpak? Twee betrokkenen van het eerste uur blikken terug en ontrafelen de werkwijze in vijf bouwstenen.

**BOUWSTENEN VOOR
EEN DUURZAME
PARTICIPATIEVE AANPAK**

Terugblik op 23 jaar Deventer Wijkaanpak

PRAKTIJK

TEKST Marten Schuttert en Ap van Straaten

In 1992 startte in Nederland de ‘Sociale Vernieuwing’. Onder aanvoering van Jan Schaefer – destijds voorzitter van de Interbestuurlijke Projectgroep Sociale Vernieuwing – trok de overheid *en masse* de wijken in. Zo ook in Deventer. In allerlei zaaltjes en buurthuizen ging het college van B en W de confrontatie aan met boze burgers. Lange wensenlijsten, ijverig opgetekend door ambtenaren, waren het resultaat. In de weken daarna nam de druk toe in de collegekamer. ‘We hebben beloofd om binnen drie maanden terug te komen met antwoorden en

oplossingen. Maar hoe in godsnaam?’ Besloten werd om niet met antwoorden terug te gaan naar de bevolking, maar met een nieuwe werkwijze. De Deventer Wijkaanpak was geboren.

Tot op de dag van vandaag is deze aanpak in Deventer blijven bestaan. Jaarlijks zijn talloze bewoners actief in honderden projecten om te werken aan een leefbare omgeving voor buurt en straatgenoten. Wat zijn de bouwstenen van deze aanpak?

Lees verder op pagina 42

1 Betrokken bewoners

De Deventer Wijkaanpak heeft van meet af aan ingespeeld op de betrokkenheid van (post)moderne burgers: burgers die zich voor een beperkte tijdspanne en voor een concreet doel met andere bewoners willen verbinden om te werken aan een fijne buurt. De aanpak richtte zich niet op de traditionele gemeenschappen en verenigingsverbanden, maar op wat Zygmunt Bauman (2011) een vloeibare samenleving met vloeibare verbanden noemt. Iris Young (1990) spreekt in dit verband – vrij vertaald – over zij-aan-zij-solidariteit: bewoners vormen niet meer per definitie één hechte, traditionele gemeenschap, maar leven meer zij aan zij in eigen, kleinere verbanden die waar nodig interacteren.

Het is belangrijk om de aard van de motivatie van de bewoners te blijven onderkennen. Ze worden niet actief omdat de overheid dit graag wil, maar vanuit een eigen, intrinsieke motivatie. Tonkens (Tonkens & De Wilde 2013) spreekt van 'affectief burgerschap', waarbij bewoners die in beweging komen, worden gedreven door affectieve banden met hun wijk. Er ontstaan nieuwe vormen van gemeenschappelijke dienstverlening, die vaak beter, praktischer en effectiever zijn dan door de overheid bedachte voorzieningen.

2 Uitnodigen helpt

De tweede bouwsteen van de participatieve Deventer aanpak is bewoners uitnodigen om in beweging te komen. Dat gaat immers lang niet bij iedereen vanzelf. Net als vraagverlegenheid heeft ook deze 'initiatiefverlegenheid' een zetje nodig. Onder anderen Andries Baart (2001) deed hier onderzoek naar. Uitkomst: bijna ieder mens reageert positief als hij gevraagd wordt en vindt het dan leuk om zijn talent in te zetten.

Het gaat niet om *top-down*-campagnes, maar meer om lichtvoetige benaderingen die mensen even op andere gedachten zetten of die een persoonlijk beroep doen op het 'altruïstisch overschot'. Belangrijk daarbij is om inzicht te hebben in de 'streepjescode' van het gebied en om aan te sluiten bij de netwerken van bewoners. Dat is uitnodigen met een activerend effect. En mensen die niet reageren? Die blijven 'even goede vrienden'. Want voor veel mensen kan de uitnodiging even niet uitkomen: de situatie, het tijdstip, de fase in het leven is er niet naar – men is druk met andere dingen.

Tegenwoordig hoor je nogal eens dat de professional moet 'loslaten' en 'op zijn handen moet gaan zitten'. Wij pleiten er daarentegen voor om 'eropaf' te gaan. Van der Lans gaf deze handen-uit-de-mouwen-naam aan 'de nieuwe start van het sociaal werk'. Sociaal werkers, jongeren- en kinderwerkers zijn permanent present in de Deventer buurten om het juiste zetje te geven.

3 Zelf doen staat centraal

Bewoners weten zelf het beste wat goed is voor hen, hun buurt of hun dorp, en hoe ze dat het beste kunnen organiseren. Zij zijn immers de ervaringsdeskundigen, met een schat aan talent en inzicht. Zelfwerkzaamheid is daarom de derde bouwsteen van een duurzame participatieve aanpak. Zelf doen leidt ook tot eigenwaarde en eigenaarschap. 'Dit hebben we zelf gedaan', zeggen bewoners vaak trots als ze anderen hun bereikte resultaten tonen. En *last but not least*: iets samen met anderen aanpakken en er samen voor gaan, is bovenal leuk en geeft plezier. Jim Diers (2004) noemt dit als één van de belangrijkste punten bij *community building*.

Zelf doen betekent dat je met anderen een idee vormt, je inzet en naar een concreet resultaat toe werkt. Het is de klassieke queeste van droom naar daad. Daartussen bevinden zich altijd obstakels, wetten en bezwaren. Deze samen te lijf gaan en overwinnen, schept een band en versterkt de gemeenschapszin. En het mag ook mislukken.

In de doe-democratie gaat het om zelf doen; de nadruk ligt op de 'doeners' in het publieke domein van de (stads)wijk (Van de Wijdeven 2012, p. 11). Het gaat dus om mensen die iets doen voor hun eigen buurt of dorp en minder geïnteresseerd zijn in meedoen in beleidsprocessen en vergaderingen. Er is bij de Deventer Wijkaanpak een duidelijk verband gebleken tussen het zien van resultaten en tevredenheid over de werkwijze (Attema 2012).

Hoe bekender men is met de wijkaanpak en hoe sneller men resultaten ziet, des te tevredener bewoners zijn over de aanpak.

4 Ondersteunen waar nodig

Niet alle bewonersgroepen weten de weg van idee naar initiatief zonder ondersteuning af te leggen. De te overwinnen obstakels kunnen betrekking hebben op de samenwerking binnen de groep, op het vinden van draagvlak binnen de buurt of het dorp en op de voorwaarden, beleidsregels en dergelijke die de gemeente of andere organisaties stellen. De vierde bouwsteen van een participatieve aanpak is daarom de ondersteunende rol van de professional. Naarmate een idee in de uitwerking dichterbij een praktisch resultaat komt, vervormt het idee door de eisen van technische, financiële of beleidsmatige aard en door de eisen die de gebruikers en bewoners stellen. De ondersteuner moet dus een goede procesmanager zijn. De ondersteuning heeft niet alleen betrekking op de bewonersinitiatieven, maar ook op de participatieve aanpak voor de buurt of het dorp als geheel. Deze moet volgens ons gebaseerd zijn op een van tevoren doordacht plan, op basis van een krachtenveldanalyse (of gebieds-DNA). Welke buurten of groepen redden zichzelf en welke hebben een zetje nodig? Dat vraagt maatwerk voor de buurt of het dorp en

improvisatie, uitgaande van een basisplan. De Deventer Wijkaanpak heeft als basisplan: 1) uitnodigen, 2) verbinden, en 3) aan de slag. Gerard Kemkers zou zeggen: 'Je hebt altijd een basisplan nodig om de topsportprestatie te optimaliseren, maar daarbinnen dien je oog te hebben voor de eigenheid en bijzonderheid van het individu.' Zonder basisplan kun je ook niet leren en verbeteren, en blijf je steeds improviseren.

5 Eigenaarschap bij bewoners

Mensen kunnen niet echt verantwoordelijk zijn zonder zeggenschap. Dat is het geval als je wel verantwoordelijk bent voor een taak of resultaat, maar anderen verantwoordelijk zijn voor het proces en de middelen. Daarom is eigenaarschap de vijfde bouwsteen van een duurzame participatieve aanpak.

Echt eigenaarschap gaat dus over de middelen, over het geld en de aanpak. Elinor Ostrom (1990) onderbouwde vanuit economische en sociologische context het belang van deze zeggenschap. Vrij vertaald zegt zij dat echte (productie)kracht van bewonersgroepen pas kan floreren als zij zelf hun speelstijl en afspraken mogen bepalen en zelf baas blijven over de bronnen en de middelen.

De aanpak in Deventer is een voorbeeld van de doe-democratie (Van de Wijdeven 2012). Deze werkwijze moet niet verward worden met de representatieve democratie, waarin het gaat om de afweging van belangen. Daarbij horen gekozen vertegenwoordigers, inspraakprocedures, adviesorganen, wijkraden enzovoort. Bij het zelf doen door bewoners hoort het zelfbeheer van het proces en de middelen. In Deventer is deze verantwoordelijkheid bij een exemplarische groep bewoners gelegd: het wijkteam. Oftewel: in de leefwereld van de burgers, en niet in de systeemwereld van de gemeente en de organisaties.

Het wijkteam is geen (deel)gemeenteraad die een belangenafweging kan maken. Het is een groep die voorbeeldig is voor de bewoners van een wijk of dorp. Het wijkteam bespreekt de ideeën en initiatieven van bewoners. Het beoordeelt niet de juistheid ervan, maar stelt wel kritische vragen om de ideeën en initiatieven het beste tot wasdom te laten komen. En het wijkteam gaat over de hoogte van het bedrag uit het wijkbudget dat hierbij gevoegd wordt. Het wijkteam gaat ook over de aanpak, het basisplan en over de ondersteuning door de professionals. Deze aanpak wordt aan het wijkteam voorgelegd en dit team evalueert achteraf de aanpak en de ondersteuning. Op deze manier is de wijk zelf baas over het proces en de middelen.

Hoewel de Deventer Wijkaanpak de afgelopen 23 jaren voortdurend is veranderd en heeft ingespeeld op veranderende maatschappelijke omstandigheden, zijn de onderliggende principes of bouwstenen in wezen hetzelfde gebleven. De consequente toepassing van deze bouwstenen leidt tot een duurzame participatieve aanpak die uitnodigend is voor een groot aantal (post)moderne burgers.

De aanpak is gericht op de zogenoemde vloeibare samenleving met vloeibare verbanden

Bronnen

- Attema, F., *Stabiel op koers. Bewoners over de Deventer Wijkaanpak*. Deventer: Attema & Van de Wetering, 2012
- Baart, Andries, *Een theorie van de presentie*. Utrecht: Lemma, 2001
- Bauman, Zygmunt, *Vloeibare tijden. Leven in een eeuw van onzekerheid*. Zoetermeer: Klement, 2011
- Bekkering T. & J. Walter, *Management van processen. Het realiseren van complexe initiatieven*. Houten: Het Spectrum, 2009
- Brudney, J. & L.C.P.M. Meijs, Een tragedie in vrijwilligerswerk voorkomen: een nieuw paradigma. *VIO*, wetenschappelijk tijdschrift Movisie, 9, december 2007
- Diers, J., *Neighbor power. Building community the Seattle way*. University of Washington Press, 2004
- Kemkers, G., Diverse optredens, workshops en spreekbeurten in zijn sabbatical year, 2014
- Lans, Jos van der, *Eropaf! De nieuwe start van het sociaal werk*. Amsterdam: Atlas Contact, 2010
- Ostrom, E., *Governing the commons. The evolution of institutions for collective action*. Cambridge: Cambridge University Press, 1990
- Summeren, A. van, *De bindende factor. Een studie naar sociale netwerken binnen een continu toegankelijke publieke ruimte*. Rotterdam: Erasmus Universiteit, 2012
- Tonkens, E. & M. de Wilde (red.), *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk*. Amsterdam: Van Gennep, 2013
- Wijdeven, Ted van de, *Doe-democratie. Over actief burgerschap in stadswijken*. Delft: Eburon, 2012
- Young, I.M., *Justice and the politics of difference*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1990

Marten Schuttert en Ap van Straaten

werkten meer dan 23 jaar samen bij de Deventer Wijkaanpak.

Dit artikel is tot stand gekomen met medewerking van Moys Schuttert en Roos van Straaten.

Grensweerstanden in Limburg

REPORTAGE

TEKST Radboud Engbersen en Monique Kremer

Serie Economie aan de randen van Nederland

Zuid, oost, noord,
west – niet overal
gaat het economisch
even best. Nederland
klimt uit het dal van
de financiële crisis,
maar de verschillen
in het land zijn groot.
De werkloosheid is
ongelijk verdeeld over
de regio's. Radboud
Engbersen en Monique
Kremer verkennen in
de serie 'Economie
aan de randen van
Nederland' de staat
van de economie
aan onze lands- en
zeegrenzen. In deze
eerste aflevering:
Zuidoost-Limburg.

Wat de krimpregio Zuidoost-Limburg doet verschillen van de andere Nederlandse krimpregio's is dat het grenst aan één van de dichtstbevolkte grootstedelijke regio's van Europa (Aken en Luik maken er deel van uit). Vanuit Den Haag gezien, ligt de streek perifeer; vanuit Limburg gezien, is het precies andersom. Maar volstaat die positie om de economie weer te laten bloeien? Radboud Engbersen en Monique Kremer reisden af naar het zuiden en spraken met betrokkenen.

Vertrekkend vanuit Heerlen zigzaggen we met de auto door de wijken van de oude mijnstreek – nu eens zijn we in Brunssum of Landgraaf, dan duiken we op in Kerkrade, en ineens zijn we over de grens op de enorme campus van de Rheinisch-Westfälische Technische Hochschule (RWTH) in Aken. Johan de Niet van Parkstad Limburg rijdt ons door oostelijk Zuid-Limburg. 'Hadden jullie ooit van de RWTH gehoord?' vraagt hij ons. 'Het is één van de grootste technische universiteiten van Europa. Iedereen in Nederland kent Eindhoven en Delft, maar bijna niemand kent Aken. Waarom werken we er niet mee samen?' Zijn directeur Peter Bertholet heeft ons daarvoor de economische geschiedenis van de streek geschetst

en uitleg gegeven over de ambities om Parkstad Limburg meer te integreren in het internationale achterland. Het Duitse Aken en het Belgische Luik liggen om de hoek. Met Parkstad Limburg vormen ze een grensoverschrijdende netwerkstad van zo'n 800.000 inwoners. Tegelijkertijd maakt iedereen ons duidelijk dat die positie economisch onvoldoende wordt benut. Waarom moeten we eigenlijk met de auto naar Aken en is er geen fatsoenlijke intercityverbinding? Waarom is het door wet- en regelgeving zo moeilijk om het overschot aan studenten van de RWTH te huisvesten in de regio? Er zijn in Parkstad huizen genoeg! Die constatering wordt niet voor het eerst gedaan. In 1999 schreef Bas van Stokkom dat de Euregio Limburg 'met de rug naar Den Haag' staat, maar hij behandelt vervolgens een lange lijst barrières die

het moeilijk maken om het gezicht te richten op de buurlanden. Hij spreekt van 'grensproblematiek': de botsende wet- en regelgeving, de problematische erkenning van diploma's over de grens, de gebrekkige fiscale en financiële afstemming, de ingewikkelde procedures waarmee pendelaars worden geconfronteerd, de andere manier waarop ziekte en arbeidsongeschiktheid in Duitsland wordt omschreven en afgehandeld, de Nederlandse hypotheekrenteaftrek die de Duitse fiscus niet kent, et cetera. De botsing van verschillende taalgroepen, bestuurlijke partners en rechtssystemen maakt de gewenste integratie niet makkelijk en zorgt ervoor dat in Limburg de gewenste actieradius bij bewoners wordt gesmoord. De pas naar de buurlanden is afgesneden en mensen worden gedwongen zich binnen Nederland in noordelijke en westelijke richting te bewegen om zich daar te vestigen en te gaan werken. Maar dat was 1999. Anno 2015, maken onze gesprekspartners duidelijk, is er al veel verbeterd en geharmoniseerd, hoewel er nog steeds veel te winnen en te overwinnen is. Een economische en culturele heroriëntatie op Duitsland is nu in Limburg gaande. Peter Bertholet had die ochtend trots verteld over de Internationale Bau Ausstellung (IBA) in Parkstad, een project dat in het verloederde Ruhrgebied tot een indrukwekkende transformatie leidde. Bertholet hoopt dat de IBA-Parkstad een gelijke creatieve innovatiekracht zal voortbrengen en Parkstad verder op de kaart zal zetten.

Blijvende krimp

Op de weg naar Aken heeft De Niet ons door de verschillende woonwijken van de voormalige mijnstreek gegidst. Ondanks opeenvolgende pogingen om de economische structuur van het gebied te versterken, heeft de streek zich van de sluitingen

nooit economisch weten te herstellen. Zo stonden Heerlen en Kerkrade in 1955 op plaats 20 en 21 van de 'ranglijst gemeenten met aantal hoge inkomens'. In 1994 zijn ze naar de plaatsen 555 en 560 gezakt. Anno 2015 is de weg omhoog nog maar beperkt gevonden en behoort Parkstad Limburg tot één van de elf krimpregio's van Nederland en bevindt de streek zich in het gezelschap van Noordoost-Groningen en Zeeuws-Vlaanderen.

Waarom moeten we met de auto naar Aken en is er geen fatsoenlijke intercity-verbinding?

Wie met de auto door de wijken van Heerlen, Brunsum, Landgraaf en Kerkrade rijdt, kan de sporen van de krimp gewoonweg niet ontgaan. De mijnstreek ontleende zijn ruimtelijke ordening aan het concept van de tuinstad (*garden city*, Ebenezer Horwerd). De angst van overheden en mijndirecties voor de immorele effecten van verstedelijking en allerlei opvattingen over gezond wonen lagen aan deze keuze ten grondslag. Nog steeds is het gebied relatief groen – vandaar de naam *Parkstad* Limburg – maar wat opvalt, is dat door de sloop van wooncomplexen her en der gaten zijn gevallen in de woonwijken. We zien braakliggende grasvelden waar de huizen en flats die erop stonden, zijn gesloopt. De Niet laat ons ook moderne gezinswoningen zien die ooit op de nominatie stonden om gesloopt te worden maar in een duurzaam jasje zijn gestoken.

Dat is één van de belangrijke speerpunten van Parkstad Limburg, zagen we op de *slides* van de PowerPoint die ochtend: ‘van zwart naar groen’. Ooit was er kennis en kunde over mijnbouw, nu moet de regio vooroplopen in de duurzame-energietransitie. Een andere speerpunt van de regio is toerisme – we reden ook langs het mega-grote Snow-World, gebouwd op de Wilhelmina-mijn. Er zijn zelfs serieuze plannen voor een heuse Grand Canyon op een van de voormalige mijnsteenbergen in de buurt daarvan. En natuurlijk wordt er gemikt op *smart services*. Om de pijn van de mijnsluiting te verzachten, zijn van overheidswege delen van het CBS, het ABP en de Belastingdienst naar Heerlen verhuisd. Maar nu ook daar fors bezuinigd wordt en er banen verdwijnen, is het zaak om de kennis in de administratieve sector te gebruiken, vertelt Bertholet.

Maastricht

We verlaten Heerlen en pakken de trein naar Maastricht. Daar wacht professor Frank Cörvers, sinds vorig jaar hoogleraar Demografische Transitie, Menselijk Kapitaal en Werkgelegenheid aan de School of Business and Economics van de Universiteit Maastricht. Het woord ‘regio’ is die ochtend vaak gevallen.

Voor Cörvers is het regionale perspectief in het beleid belangrijk. ‘Natuurlijk niet op alle thema’s. Spreiding van basisscholen of kinderopvangvoorzieningen zijn bijvoorbeeld vooral op lokaal (gemeentelijk) niveau van belang. Maar kijk je naar het voortgezet onderwijs, dan is het zeer relevant om daar bovengemeentelijke afstemming te realiseren. Hetzelfde geldt voor huisvesting, daar moet je echt

Parkstad Limburg

De *Gemeenschappelijke Regeling Stadsregio Parkstad Limburg* is een samenwerkingsverband van acht gemeenten in het zuidoosten van Limburg: Brunssum, Heerlen, Kerkrade, Landgraaf, Nuth, Onderbanken, Simpelveld en Voerendaal. De gemeenten werken binnen Parkstad Limburg samen op de terreinen ruimte, mobiliteit, economie/toerisme en wonen/herstructurering.

op regionaal niveau samenwerken, en zeker als er sprake is van krimp moeten gemeentes niet met elkaar concurreren.’

Tegelijkertijd ziet hij ook dat het belang van de regio wordt overdreven en dat er in het regionale beleid veel kopieergedrag is. ‘Er was een tijd dat overal *life sciences* naar voren werden gehaald of de creatieve industrie benadrukt werd. In de creatieve industrie is Amsterdam echter de absolute topregio. Nu is er in vrijwel elke regio grote aandacht voor de *bio-based industry*. En het kan natuurlijk niet dat iedere regio daar goed in is, en zich daarin specialiseert.’ Cörvers betoogt dat regio’s zich moeten specialiseren in waar ze echt goed in zijn, en dat daaruit ook harde keuzes moeten volgen in het economische en arbeidsmarktbeleid.

Wat is dan het economisch profiel van Limburg?

Cörvers: ‘Limburg wijkt echt af wat betreft industrie. Hier zit de chemische industrie, denk aan DSM; die sector springt eruit. Van oudsher ook de aardewerkindustrie in de omgeving van Maastricht, al heeft die forse klappen gehad de laatste tijd. Noord-Limburg heeft een sterke positie in de logistiek, en heeft een aantal hightech-bedrijven in de groene sector. Bij Sittard-Geleen in Midden-Limburg bevindt zich de Chemelot Campus. In Roermond zit veel detailhandel en is het Outlet Center, dat veel bezoekers uit Duitsland trekt. Heerlen heeft zijn *smart services* met de aanwezigheid van het CBS, het ABP, de Open Universiteit en de Belastingdienst. Maastricht heeft natuurlijk zijn universiteit en de Health Campus met allerlei bedrijfjes op het terrein van biotechnologie.’ Kan een overheid wel beleid maken om de economie

te laten bloeien? 'Dat is natuurlijk in het verleden wel geprobeerd', vertelt Cörvers, 'en het compensatiebeleid voor de mijnsluitingen heeft ook zeker gewerkt. De komst van het CBS, de Belastingdienst en het ABP naar Heerlen zijn voorbeelden. Ik heb zelf bij het CBS gewerkt. Maar voor de mijnwerkers die ondergronds werken, was het CBS vaak geen alternatief. Veel mijnwerkers zijn dan ook in de arbeidsongeschiktheid terechtgekomen, dat waren toen nog royale regelingen. Bij de vestiging van de Universiteit Maastricht in 1976 hebben stimuleringsoverwegingen vast ook een rol gespeeld.' In zijn oratie *Krimpen zonder kramp* (oktober 2014) betoogt Cörvers: fixeer je niet op krimp, maar kijk vooral naar de kansen in de economie en voor de arbeidsmarkt. 'Er zijn indicaties in de internationale literatuur dat in krimpregio's de werkloosheid wat afneemt. Tegelijkertijd is er bij krimp ook altijd de kans dat bedrijven vertrekken. Die redeneren: als het daar krimpt, moet ik wegwezen, mensen hebben minder te besteden en ik kom moeilijker aan personeel.'

Het probleem op de arbeidsmarkt is dat de afstemming niet goed is. In Zuid-Limburg is er sprake van een *braindrain*: veel hoger opgeleiden vertrekken naar de Randstad. Tegelijkertijd is er in de regio veel behoefte aan vooral technisch talent, bijvoorbeeld op de Chemelot Campus. Er worden daarom mensen uit het buitenland aangetrokken om hier te werken en te studeren. Uit Duitsland, België, maar ook uit China. Dat gaat overigens niet altijd even makkelijk. 'We lijken wel een internationale stad, maar we zijn dat niet in alle opzichten', zegt Cörvers. 'De PVV is heel groot in Limburg, er is veel weerstand tegen migranten. Veel kennismigranten wonen liever in Eindhoven, dat voelt voor hen toch vaak internationaler. Het aantrekken van hoger opgeleide buitenlanders kost veel moeite, daarom heeft de universiteit nu ook *bio-based* studies op de locatie van Chemelot.'

Aan de onderkant hoopt Cörvers – zeker bij een aantrekkelijke economie – dat lager opgeleiden meeprofiten van de extra bestedingen van de hoger opgeleiden in horeca, kinderopvang en persoonlijke dienstverlening (schoonmaak), maar werkgevers moeten ook hun sociale gezicht tonen. 'Geef ze niet alleen het minimumloon en een flexbaan. Mensen moeten zich ook een beetje kunnen ontwikkelen.' En de middelbaar opgeleiden, hebben die straks nog werk? Onderzoek maakt duidelijk, zegt Cörvers, dat de vraag naar middelbaar opgeleiden afneemt, terwijl die voor lager opgeleiden iets toeneemt. Maar dat met de komst van robots gedaan wordt alsof de middenberoepen helemaal verdwijnen, dat is ook weer niet zo.

Haags autisme

We vragen of hij kansen ziet in het idee 'perifeer in Nederland, centraal in Europa'. Cörvers moet lachen. 'Ik ken die mooie kaarten ook, waarop

Internationale Bau Ausstellung (IBA)

Het fenomeen Internationale Bau Ausstellung (IBA) bestaat in Duitsland al meer dan een eeuw en is het best te begrijpen als een instrument dat ingezet wordt bij complexe gebiedsontwikkeling (fysiek, economisch). De IBA Hamburg ('sprong over de Elbe') is recent afgesloten; befaamd is de IBA Emscherpark (1989-1999), die heeft geleid tot een spectaculaire transformatie van het industriële erfgoed in het Ruhrgebied. Een IBA is in eerste instantie een tentoonstelling, maar het is wel de bedoeling dat de gepresenteerde ('spraakmakende') fysiek-ruimtelijke innovaties benut worden in het betreffende gebied.

'Er is wel een vliegveld in Maastricht, alleen kan je nergens naartoe vliegen'

Limburg heel centraal ligt in Europa. Maar ons spoorwegennet is slecht aangesloten op dat van België, en er is wel een vliegveld in Maastricht, alleen kan je nergens naartoe vliegen. Het is waar dat Limburg grenst aan verstedelijkte regio's, anders dan Oost-Groningen. Dat kan economische groei opleveren, zeker omdat de hiernaast gelegen Duitse regio het goed doet. Het zou dan ook verstandig zijn als we meer Duits in het onderwijs aanbieden. Je komt er niet met een "bitje Limburgs-Duits" spreken, en dat geldt ook voor het werk in de kinderopvang in Duitsland waarin veel banen zijn. Tegelijkertijd is het ingewikkeld en tijdrovend om in een ander land te gaan werken. Alleen al om diploma's goedgekeurd te krijgen – vooral op mbo-niveau, maar ook nog steeds in het hoger onderwijs. De grensweerstand is groot. Soms heb je te maken met drie landen. Mijn buurvrouw is weduwe, maar heeft recht op een pensioen van haar man die altijd in België heeft gewerkt. Ze heeft vaak werkelijk geen idee hoeveel ze precies krijgt en wanneer. Met dat soort dingen hebben jullie in de Randstad niet te maken!

In de Randstad, zeggen onze gesprekspartners, hebben mensen weinig idee over de periferie. Bij Parkstad spreken ze van 'Haags autisme'. Bij beleid wordt er te gemakkelijk vertrokken vanuit Randstad-normen. Cörvers: 'Mensen die in de Randstad blijven hangen, ook in het kosmopolitische Amsterdam, zijn vaak de grootste *locals* van Nederland, die komen nergens anders in het land. Mensen uit de periferie hebben vaak een bredere blik. Beslissers in Den Haag zijn eerder gericht op investeringen in het westen, omdat er daar veel meer mensen gebruikt worden voor de ondergrond van de A2 in Maastricht er kwam. En dan moest er nog veel geld bij van de regio. Maar mensen uit de periferie betalen wél mee aan de voorzieningen in de Randstad, zoals de Noord/Zuid-lijn in Amsterdam. Reken je alles uit, zoals nu in Groningen gebeurt, dan komen er veel eisen op tafel. Voor ons in Limburg is het economisch belangrijk dat de infrastructuur goed is, dat er verbindingen zijn met de Randstad, Duitsland en België. Dat moet Den Haag beseffen.'

Literatuur

- Cörvers, Frank, *Krimpen zonder kramp. Over demografische transitie en regionale arbeidsmarkten*. Oratie Universiteit Maastricht, 2014
- ISONEVO e.a., *De Nederlandse ontwikkelingsgebieden. Schets van de sociale problematiek*. Den Haag: Sdu, 1960
- Kuster, Wiel, *In en onder het dorp. Mijnwerkersleven in Limburg*. Nijmegen: Vantilt, 2012
- Stokkom, Bas van, *De provinciale factor. Regionale verscheidenheid binnen constitutionele eenheid*. Amsterdam: De Balie, 1999

Radboud Engbersen is werkzaam bij Platform31, Monique Kremer werkt bij de WRR. Met dank aan WRR-stagiaire Philip Post voor de verrichte research.

**HOE
GEMEENSCHAPS-
VERLANGEN
WORDT
OPGEWEKT IN
WIJKENBELEID**

Gevoelig makende beleidstechnieken

Bewonersinitiatieven in 'probleemwijken' zijn de afgelopen jaren bejubeld omdat ze uiting zouden geven aan een bestaand gemeenschapsgevoel en een nieuw democratisch engagement. Maar die zogenaamde gemeenschapszin wordt liefdevol, zorgvuldig en moeizaam aangejaagd en uitgelokt door beleidsmakers en professionals, met gevoelig makende beleidstechnieken, zo ondervond Mandy de Wilde in haar promotieonderzoek. Hoe democratisch is dat?

Sociale cohesie', 'samen', 'van onderop'; het zijn enkele termen die de afgelopen jaren in het beleid ten aanzien van 'probleemwijken' vaak zijn gebruikt om aan te geven waar de kracht ligt in achterstandswijken – bij de lokale gemeenschap – en hoe die kracht moet worden aangeboord – door bewoners de middelen en de ruimte te geven voor elkaar en hun leefomgeving te zorgen. De belangrijkste boodschap die uitgedragen werd in het bewonersinitiatieven-beleid is dat de diversiteit in etniciteit, cultuur en levensstijl een aanwinst was voor de wijk en haar bewoners en dat het belangrijk was om samen te komen op straatfeesten, wijkfestivals, koffieochtenden en in handvaardigheidswerkshops of andere activiteiten in het buurthuis. Bewoners werd gevraagd zich onder te dompelen in een warm, gezellig gemeenschapsgevoel en zorg te dragen voor elkaar en hun omgeving. Anders geformuleerd: het doel was bewoners te bewegen naar een vorm van 'diepgaande gezelligheid' (De Wilde 2013) en een lokaal thuisgevoel.

Hoewel sociale cohesie in beleid wordt verbeeld, en gevierd, als een bestaand emotioneel weefsel in wijken, laat mijn analyse van bewonersinitiatieven in Slotermeer zien dat het beter begrepen kan worden als iets wat zorgvuldig tot stand wordt gebracht in een beleidsvertoog van nabijheid, intimiteit en familiariteit. In mijn participerende onderzoek in bewonersinitiatieven in Slotermeer zag ik hoe beleidsambtenaren en professionals – de uitvoerders van het beleid – probeerden een communitaristisch verlangen bij bewoners aan te wakkeren door middel van een instrumentalisering van persoonlijke banden, intieme relaties en gevoelens; dit alles met het doel om een lokale, gemeenschappelijke sfeer van thuis te creëren waar

bewoners zich mee kunnen en willen identificeren en engageren.

Beleidstechnieken

In het opwekken van een communitaristisch verlangen wordt via gevoelig makende beleidstechnieken subtiel en minder subtiel ingegrepen in de gevoelshuishouding van bewoners. Op zoek naar familiariteit, intimiteit en oprechte interesse tussen bewoners creëren professionals op verschillende manieren situaties en interacties die een warme, gezellige sfeer oproepen. Tijdens bewonersbijeenkomsten, in gesprekken met bewoners of via de wijkkrant vragen professionals constant aandacht voor bepaalde aspecten van sociale interactie en van het dagelijks leven in de wijk. Hoe doen ze dat? Ten eerste doen ze dat door te *zorgen* voor bewoners. Zorgen is een beleidstechniek die zich uit in informele en intieme handelingen tussen professionals en bewoners, waarbij professionals zorgvuldig en liefdevol aandacht geven aan persoonlijke kwesties en gevoeligheden. Bewust wordt expliciet niet een bureaucratische houding aangenomen, omdat dit het vertrouwen en enthousiasme van bewoners zou kunnen schaden. Daarentegen moet er een 'sfeer van familiariteit en intimiteit' worden opgewekt. In dit proces experimenteren beleidsprofessionals met verschillende rollen: ze kwalificeren zichzelf als 'vriend', 'oom' en als 'sprekend uit het hart'. Ze omschrijven hun eigen enthousiasme als onderdeel van een persoonlijke tactiek om bewoners aan te moedigen actief te worden, zoals een professional me vertelde:

'Soms helpt het om het enthousiasme in jezelf aan te boren en te tonen tijdens die bijeenkomsten, zodat je dat ook opwekt onder bewoners.'

Een professional die enthousiast doet met als doel enthousiasme op te wekken bij bewoners, pleegt een subtiele interventie door op de gevoelens van bewoners in te spelen. Dit gebeurt aan de lopende band tijdens bewonersbijeenkomsten, en daarbij reflecteren professionals openhartig op hun eigen gevoelens en handelen. Een voorbeeld hiervan is een professional tijdens een bewonersinitiatievenbijeenkomst in Slotermeer, die een poging deed bewoners te verleiden tot contact met hun burens en wijkgenoten:

'Toch is het zo, als we oprecht bij onszelf te rade gaan... ik bedoel, hoe vaak is het nu dat je wildvreemde mensen aanspreekt? En het kan dus wel. (...) Dus ja, er zit dus iets in ons wat maakt dat we die stap naar de ander niet maken. Maar het is mogelijk. Ik word zelf wel geïnspireerd door kinderen hoe die te werk gaan. Mijn zoon bijvoorbeeld doet dat ook (...)'

Door het aanboren van hun eigen enthousiasme, twijfel of angst doen professionals de gevoelens, de introspectie en het gedrag voor dat ze willen uitlokken bij bewoners. Ze schakelen daarbij tussen paternalistische en vriendschappelijke posities en creëren een situatie waarin het normaal is om emoties en gevoeligheden te delen. Ten tweede, ter ondersteuning van bewoners die zich willen engageren met de buurt, hebben beleidsambtenaren en professionals verschillende instrumenten tot hun beschikking om de motivatie van bewoners te versterken. Dit is de techniek van het *waarderen*. Door bewoners van een budget te voorzien, een prijs toe te kennen of door een informeel schouderklopje of een publieke steunbetuiging tijdens een bijeenkomst, categoriseren beleidsambtenaren en professionals expliciet bepaalde bewonersinitiatieven als 'goed' (en impliciet andere als minder goed of slecht). Verkiezingen zoals de 'held van de wijk' of 'vrijwilliger van het jaar' worden georganiseerd en professionals nomineren actieve burgers voor prijzen en uiten woorden van lof. Waarderen krijgt zo een symbolische functie: het wordt een *rite de passage* waarmee een bewoner verandert in een goede, actieve 'burger'. Een derde gevoelig makende beleidstechniek bestaat uit het verzamelen van de persoonlijke verhalen en de voorbeeldige activiteiten van deze goede, actieve burger en deze tonen in wijkkranten, op websites en in ander communicatiemateriaal zoals flyers en posters in de wijk. Hun trots, plezier en vreugde spat van de kleurrijke pagina's en posters. Ze vormen op die manier een voorbeeld om andere bewoners te inspireren en zo positieve associaties en een emotionele identificatie met Slotermeer op te roepen: als mijn buurvrouw trots is op de buurt en een straatfeest organiseert, waarom zou ik dan niet meedoen? Deze techniek noem ik *branding*, omdat het deel uitmaakt van een beleidsstrategie

om de toekomstige, geïdealiseerde verbeelding van een wijk zichtbaar en invoelbaar te maken onder de huidige bewoners. Als onderdeel van de Amsterdamse Wijkaanpak werden professionals werkzaam in Slotermeer opgeroepen door beleidsambtenaren en lokale politici om het 'stedelijke vernieuwingsproces te visualiseren', 'succes te vieren' en 'positieve boodschappen te verkondigen' om zo 'bewoners te raken' en over te halen en te enthousiasmeren om actief te worden en bij te dragen aan de transformatie van Slotermeer tot de toekomstige 'prachtwijk' die het – althans in stedelijke vernieuwingsfolders – aan het worden is.

Geprovoceerd en gedepolitiseerd

Deze gevoelig makende beleidstechnieken bieden een goed begrip van hoe beleidsambtenaren en professionals gemeenschappen proberen te vormen via verschillende beleidspraktijken die een beroep doen op de verlangens, wensen en emoties van bewoners. Dit gebeurt niet op een directe wijze, maar op een gevoelig makende manier. Het besturen via emoties gebeurt met behulp van strategieën, procedures en tactieken die maken dat bewoners op een bepaalde manier gaan kijken, voelen en verlangen en waarin deze gevoelens en percepties worden gecultiveerd ten behoeve van het ideaal van hoe een toekomstige 'prachtwijk' eruit moet komen te zien. Dit soort interventies is te beschouwen als onderdeel van een affectieve gedragspolitiek die bewoners emotioneel masseert en plooit naar de ideale 'prachtwijk' en de rol die de bewoner als actieve burger daarin kan spelen. Bewonersinitiatieven, tegenwoordig ook wel bekend en gevierd onder de noemer 'doe-democratie' (Van de Wijdeven e.a. 2010), moeten dan ook gezien worden als een 'geprovoceerd domein van burgerschap': het is bedoeld om tot leven te komen door het engagement van bewoners, maar de maatstaven en de normen ten aanzien van deze vorm van participatie worden overgebracht door het enthousiaste, en goedbedoelde maar toch sturende, *gevoelig maken* van beleidsambtenaren en professionals. Daarbij wordt de alledaagse realiteit van bewoners gekanaliseerd naar een vorm van participatie die vooral 'gezellig' en 'leuk' moet zijn. Bij collectieve bijeenkomsten, in flyers of ander communicatiemateriaal wordt door lokale politici of professionals nauwelijks melding gemaakt van kwesties zoals sociale armoede of fysieke verpaupering. Er lijkt actief gezocht te worden naar manieren om dergelijke vraagstukken te vermijden of op een andere manier te verbeelden en te presenteren. Problemen worden ingekaderd als mogelijkheden: een braakliggend stuk land kan een gemeenschappelijke tuin worden en een hek dat te slopen gebouwen afsluit, kan een creatief kunstproject worden voor kinderen, en vormt zo een mogelijkheid om bewoners samen te brengen, hen te laten delen of kinderen te leren over het belang van 'een schone, hele en veilige wijk'. Hierdoor zijn beleidsambtenaren en professionals

grote delen van hun tijd, energie en emotionele arbeid kwijt aan het interveniëren in sociale relaties, culturele tradities en persoonlijke zorgen van bewoners. Ze proberen constant bewoners in een staat van opgewekte participatie te houden of te krijgen. Hierbij spreken ze bewoners stevast aan als apolitieke actoren: ze nodigden hen uit om een warm gevoel van sociabiliteit te (co)produceren door middel van nabuurschap, persoonlijke interesse of culturele kennis en kunde, en prijzen dit aan als een nieuwe vorm van democratisch engagement. Het bewonersinitiatieven-beleid in wijken zoals Slotermeer functioneert op deze manier als instrument voor 'depolitiserende strategieën' (Clarke 2010): de wijkgemeenschap is het object geworden van bestuurlijke macht en het is deze gemeenschap waarvan het succes en de politieke aspiraties en beleidsinterventies van het Nederlandse wijkenbeleid afhangen. Dit zijn vaak ingrijpende maatregelen – sloop, herstructurering en paternalistische programma's – maar binnen dit 'geprovoceerde domein' van burgerschap wordt dit gepresenteerd als een consensus en wordt de politieke dimensie vaak genegeerd of actief buiten dit domein gehouden.

'Soms helpt het om het enthousiasme in jezelf aan te boren en te tonen tijdens die bijeenkomsten, zodat je dat ook opwekt onder bewoners'

Top-down-ideaal

Wat daadwerkelijk tot stand komt via bewonersinitiatieven is een reeks burgerrollen die verschillende vormen van bestuurlijke erkenning krijgen. Sommige worden positief gewaardeerd en andere worden negatief gewaardeerd en genegeerd, omdat ze worden gezien als expliciete vormen van een anti-multiculturalistisch gevoel of een politiek statement. Denk bijvoorbeeld aan de traditionele 'buurtburgemeester' die vroeger tijdens bewonersbijeenkomsten het hoogste woord voerde. Door beloning, waardering en lof aan (post)migrantenvrouwen te bieden die koffieochtenden voor vrouwen en maaltijden voor ouderen organiseren, of aan de creatieve klasse voor het vieren van cultuur bij een jaarlijks festival, worden deze burgers en hun activiteiten niet alleen gewaardeerd maar ook gelegitimeerd. En dit geldt ook voor de bijbehorende gevoelens en gedragingen die als 'goed' worden bestempeld. Die liggen immers in de lijn van één van de belangrijkste doelen van de wijkaanpak, namelijk het creëren van een wijkgemeenschap. Hiermee raakt de bestuurlijke strategie van dit communitaristische burgerschap georganiseerd rond een economie van het

gevoel: de gewaardeerde en gelegitimeerde gevoelens en gedragingen van bijvoorbeeld de creatieve klasse en (post)migrantenvrouwen schetsen een gedragscode voor de 'goede', communitaristische burger.

Mijn microsociologische analyse van de uitvoering van het bewonersinitiatieven-beleid in Slotermeer laat zien dat er sprake is van een 'prefiguratieve politiek': het actualiseren van een nagestreefd toekomst-ideaal in het 'hier en nu', in een context die aan de eigenlijke verwezenlijking van dit ideaal voorafgaat. Deze term komt uit de socialebewegingenliteratuur en beschrijft de strategieën en tactieken die sociale bewegingen aanwenden om een nieuw sociaal of politiek ideaal te verwezenlijken. Activisten maken gebruik van een strategie waarbij de gewenste samenleving in de onderlinge relaties en in de dagelijkse praktijk van de beweging al tot stand wordt gebracht: denk bijvoorbeeld aan het gebrek aan hiërarchie in de wereldwijde Occupy-beweging. In Slotermeer imiteren lokale politici, beleidsambtenaren en professionals het ideaal waar ze naar op zoek zijn door middel van gevoelig makende beleidstechnieken: ze doen aan bewoners voor hoe een 'prachtwijk' en een ideale emotiehuishouding eruitzien en hopen zo het ideaal tot stand te brengen. Paradoxaal genoeg is in Slotermeer deze strategie onderdeel geworden van een *top-down* georganiseerd en gedepolitiseerd wijkenbeleid dat claimt een stem te geven aan *bottom-up* gemeenschappelijke waarden.

Literatuur

- Clarke, J., Enrolling ordinary people: governmental strategies and the avoidance of politics? *Citizenship Studies*, 14, 6, p. 637-50, 2010
- Wijdeven, T., F. Hendriks & M.J. Oude Vrielink, *Burgerschap in de doe-democratie*. Nicis Institute, 2010
- Wilde, M. de, Diepgaande gezelligheid. De alledaagse politiek van burgerschap in Geuzenveld-Slotermeer. Tonkens, E. & M. de Wilde (red.), *Als meedoen pijn doet. Affectief burgerschap in de wijk*. Amsterdam: Van Gennep, 2013

Mandy de Wilde is socioloog en is als postdoctoraal onderzoeker werkzaam aan de Universiteit Antwerpen, waar ze bijdraagt aan een interdisciplinair onderzoeksproject naar solidariteit in diversiteit. Haar aandacht gaat uit naar sociaal en stedelijk beleid, gender, burgerschap en duurzaamheid. Ze promoveerde onlangs op een proefschrift over de emotionalisering en depolitisering van burgerschap in het Nederlandse wijkenbeleid, met de titel *Brave new neighbourhood. Affective citizenship in Dutch territorial governance*.

Een beetje meer rendements- denken alstublieft!

ANALYSE

TEKST Marc Räkens
FOTO Petja Buitendijk Fotografie

**Driekwart jaar geleden
verscheen het jaarboek
*Verlossing van schuld en
boete* van het *Tijdschrift
voor Sociale Vraagstukken*
en verkenden vierhonderd
betrokkenen onorthodoxe
manieren van schuld-
oplossing. Zit daar schot in?**

Onder de titel 'Schuldhelpverlening Anders!' organiseerden het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* en Eropaf! op 30 oktober vorig jaar een congres waaraan bijna vierhonderd mensen deelnamen. Aanleiding was het verschijnen van het jaarboek *Verlossing van schuld en boete*. Dit congres was een van de eerste confrontaties tussen de mensen die vinden dat we radicaal anders over het fenomeen schulden moeten gaan denken en de mensen die onderdeel zijn van het bestaande systeem van schulden, incasso en schuldhelp. Veel vertegenwoordigers van de laatste groep vinden dat de schuldhelp in principe goed functioneert, maar dat er hier en daar sprake is van onvolkomenheden in procedures en werkprocessen. Verbetering en bijstellen van de bestaande werkwijze is hun belangrijkste oplossing. De meer radicale hervormers denken aan het op grote schaal opkopen van schuldenpakketten en het flexibeler maken van aflossing en terugbetaling.

BESPAREN OP SCHULDEN

Na het verschijnen van *Verlossing van schuld en boete* en de bijbehorende bijeenkomst is er veel in beweging gekomen. Niet dat dit nu allemaal aan boek en congres is toe te schrijven, maar dit bleken wel de podia waarop veel meningen en ideeën voor het eerst samenkwamen. Wat is er sindsdien gebeurd op de markt van armoede en schuld?

De veranderingen die gaande zijn, kunnen we grofweg in tweeën delen. Aan de ene kant is er het landelijke beleid waarin we een trend zien naar versoepeling van incasseren en boeten. Aan de andere kant zijn er initiatieven van particulieren en gemeenten die beogen mensen met schulden gericht te verlossen van hun last of hen in elk geval bij te staan.

Soepeler rijksbeleid

Een goed voorbeeld van het milder en vooral meer pragmatisch worden van landelijk beleid zien we op de voorpagina van *Trouw* op zaterdag 30 mei: 'UWV stopt met boeten fraudeurs'. UWV zegt niet langer mensen te willen boeten die fouten maken.

'Weinig mensen frauderen bewust met een werkloosheids- of ziektebewaking', zo meent UWV, 'en daarom kiezen wij ervoor om niet meer te boeten.' Eind 2014 signaleerde de Nationale ombudsman ook al dat vaak boetes worden opgelegd aan mensen die zich vergissen en dat de financiële problemen van deze mensen daardoor snel verergeren. Hierbij doelde de ombudsman overigens niet alleen op de aanpak van UWV, maar ook op vergelijkbare werkwijzen van instanties als het Centraal Justitieel Incassobureau (CJIB), de Belastingdienst, gemeentelijke sociale diensten, het College voor Zorgverzekeringen en de Sociale Verzekeringsbank (SVB). Waarbij het CJIB zelfs in een bijzondere positie verkeert. Wie opgelegde boetes of schadevergoedingen niet voldoet, of niet kan voldoen, kan op last van het CJIB gegijzeld worden. De handhavingspraktijken van (semi-)overheidsinstellingen lijken vaak gebaseerd op de gedachte dat de burger er altijd op uit is om maximaal te profiteren en dat er als het even kan fraude wordt gepleegd. Veel staande

wet- en regelgeving is gebaseerd op wantrouwen en gaat uit van bewuste fraude.

Maar er lijkt dus een voorzichtige kentering gaande. Niet alleen bij UWV, ook bij het CJIB en de Belastingdienst is langzaam iets aan het veranderen. Onder druk van publiciteit en politiek en van bijvoorbeeld de 'manifestgroep', oftewel de landelijke doorbraakgroep schuldhulpverlening, gaan de deuren bij deze overheidsdiensten open en is er tenminste communicatie mogelijk. Deze doorbraakgroep – bestaande uit vertegenwoordigers van de Belastingdienst, het CJIB, DUO, SVB, UWV en de gemeenten Alphen aan den Rijn, Alkmaar, Almelo en Amsterdam – streeft ernaar regionale contactnetwerken in te richten waar vertegenwoordigers van de beslag leggende instanties en de gemeenten met elkaar kunnen overleggen. Dit overleg kan gaan over individuele casuïstiek, maar ook over meer structurele zaken.

Beslagvrije voet

Een vaak terugkerend onderwerp de laatste tijd is de beslagvrije voet; het bedrag waarop door geen enkele instantie beslag mag worden gelegd omdat het inkomen dan onder het absolute bestaansminimum zakt, meestal 90 procent van het voor een persoon of huishouden geldend sociaal minimum. De huidige rekenmethode voor het vaststellen van de beslagvrije voet is nogal complex en vooral afhankelijk van gegevens die schuldenaren moeten aanleveren. Gevolg hiervan is dat veel deurwaar-

Voorkomen Huisuitzettingen regelmatig mee dat mensen door deze onrechtmatige beslagleggingen eerder gemaakte betalingsafspraken met bijvoorbeeld de woningcorporatie niet kunnen nakomen. Op grond hiervan beslissen verhuurders niet zelden om een tijdelijk stopgezette uitzettingsprocedure toch weer op te starten, want 'u komt uw afspraken niet na'.

Op dit moment wordt er gewerkt aan een vereenvoudiging van de regels om de beslagvrije voet vast te stellen. Het is vooral te hopen dat de omgekeerde bewijslast uit de beslagprocedure verdwijnt. Nu legt een deurwaarder loonbeslag en is het aan de schuldenaar om aan te tonen dat dit te hoog is. Voor de meeste mensen is dit echter veel te ingewikkeld; het vraagt nogal wat kennis van de bijbehorende regelgeving en vaardigheden om met bureaucratische instanties te communiceren. Het is dus duidelijk in het belang van de schuldenaren en andere partijen (bij wie de schuldenaar – nog – geen betalingsachterstanden heeft) dat de beslag leggende partij zich voortaan vooraf uitvoerig informeert over de financiële situatie van de schuldenaar.

Het valt zelfs te overwegen de beslaglegger ook formeel aansprakelijk te stellen voor de gevolgen van onjuist gelegde beslagen. Concreet: als door een te hoog beslag ook bij andere partijen betalingsachterstanden ontstaan en deze incassoprocedures starten en de kosten hiervan bij de schuldenaar in rekening brengen, dan zouden deze kosten vergoed moeten worden door de partij die te veel beslag heeft gelegd. Zo dwingt de overheid ook zichzelf om fatsoenlijker met haar burgers om te gaan – als er één partij is die toegang heeft tot alle bestanden met informatie over de financiële situaties van burgers, is het immers wel de Belastingdienst zelf.

Gemeenten

Nu Den Haag steeds meer taken en bevoegdheden aan gemeenten overdraagt, zijn ook op gemeentelijk niveau veranderingen nodig. Veel medewerkers van gemeentelijke diensten blijven denken en handelen volgens het adagium 'regels zijn regels', waarbij de regels in de meeste gevallen nog landelijk en dwingend worden opgelegd. Hoewel er altijd sprake is van discretionaire ruimte, lijkt het dat dit in de praktijk vaak niet zo wordt opgevat. Rechtmatigheid wordt dan boven doelmatigheid gesteld, en dan krijg je excessen. Zo kwam ik in een discussiegroep op LinkedIn onlangs deze tekst tegen: 'Wie heeft de wet bedacht en wie voert hem uit. Wij moeten strenger zijn aan de deur en als mensen niet meewerken moet ik het traject beëindigen. Dat is de wet die ik uitvoer en ik niet bedacht heb.'

Deze woorden zijn van gemeenteburgemeester Nicole, die dit aanvoerde ter verdediging van de rigide handhaving van uitsluitingsregels voor de schuldhulpverlening. Veel gemeenten worden bij de voordeur van de schuldhulpverlening steeds strenger, je moet aan steeds meer voorwaarden voldoen om tot een schuldhulpverleningstraject te worden

Veel staande wet- en regelgeving is gebaseerd op wantrouwen

ders beslag leggen op een veel groter deel van het inkomen dan wettelijk is toegestaan. Ook de Belastingdienst maakt zich hieraan schuldig, meestal in het geval van te veel ontvangen toeslagen zoals woontoeslag of zorgtoeslag. Verder legt ook het College voor Zorgverzekeringen bij achterstallige premiebetalingen loonbeslag zonder zich eerst op de hoogte te stellen van de situatie van de nalatige zorgverzekerde.

Zo stelden de MOgroep en het Landelijk Overleg Sociaal Raadslieden (LOSRA) in hun gezamenlijke onderzoek *Beter ten hele gekeerd* (2014) dat 'cijfers van de sociaal raadslieden uit Arnhem laten zien dat alleen nu al, met de huidige regels, op jaarbasis in 75 procent van de gevallen een te lage beslagvrije voet wordt vastgesteld'. En als het schuldenaren uiteindelijk lukt om met hulp van bijvoorbeeld sociaal raadslieden bezwaar aan te tekenen, dan komt het geld waarop onrechtmatig beslag werd gelegd niet meer terug. Gevolg hiervan is voor veel mensen dat andere betalingsachterstanden ontstaan of dat deze verder oplopen. Zo maken we bij Eropaf! Meldpunt

Rechtmatigheid wordt vaak boven doelmatigheid gesteld

toegelaten. Zo mag er bijvoorbeeld geen sprake zijn van vermeende fraude, waarbij dit laatste in de sociale zekerheid – in tegenstelling tot het strafrecht – overigens niet eerst wettig en overtuigend bewezen hoeft te worden voordat er straf (bijvoorbeeld het stopzetten van de uitkering of uitsluiting van schuldhulpverlening) wordt opgelegd. Als reactie op de tendens bij gemeenten om steeds meer mensen niet tot de schuldhulpverlening toe te laten, adviseert staatssecretaris Klijnsma burgers om naar de gemeenteraad of de ombudsman te stappen. Een vreemde suggestie van iemand die bij uitstek in de positie is om de toegang tot de schuldhulpverlening wel goed centraal te regelen.

Een aantal gemeenten bereidt experimenten voor in het anders omgaan met schulden of met mensen met minimale inkomens. Zo staan in Leeuwarden, Tilburg, Groningen, Nijmegen en Wageningen experimenten op stapel met het basisinkomen, ofwel het verstrekken van een uitkering zonder voorwaarden. Geen controle meer, geen mogelijkheid tot het maken van fouten, geen wantrouwen meer. Een experiment in Breda, onder de naam De Vrije Uitloop, is juist gericht op participatie. Hier mogen mensen met behoud van uitkering 'scharrelondernemen'.

Goede Gieren

Andere gemeenten zijn in gesprek met de initiatiefnemers van het Goede Gieren-fonds. Dit fonds wil schuldenpakketten opkopen en mensen in de gelegenheid stellen om het hiermee gemoeide bedrag flexibel en zelfs deels in natura terug te betalen. Op dit moment hebben mensen die in een schuldsaneringstraject of de Wet schuldsanering natuurlijke personen (Wsnp) zitten nauwelijks de gelegenheid om zelf initiatieven te nemen. Behalve de formele regel dat je moeite moet doen om zo veel mogelijk af te lossen, is er in de bestaande schuldsanering geen directe prikkel ingebouwd om echt je best te doen voor het verkrijgen van meer inkomsten; je moet alles afstaan. Goede Gieren-initiatiefnemer Pieter Hilhorst zegt hierover: 'Wij zeggen: draai die gedragstheorie om. Je moet initiatief belonen, ook al zit je in de schuldhulp.' Als je een deel van je extra inkomsten wel zelf mag besteden, is dat een prikkel om gedurende de periode van schuldsanering meer actief te proberen om je inkomen te verhogen. Gedurende de periode dat je het fonds terugbetaalt, krijg je ook ondersteuning bij het beter organiseren van je (financiële) leven. Hierbij wordt liefst ook de sociale omgeving ingeschakeld.

Het is opvallend hoezeer mensen zich schamen voor

hun financiële problemen en hoe moeilijk het dus is om hierbij steun van de omgeving te vragen. Terwijl deze nabije steun, die uiteraard niet per se financieel hoeft te zijn en ook kan bestaan uit hulp bij het op orde brengen en houden van de administratie, juist zo effectief kan zijn.

De betrokkenen bij het fonds stellen dat op deze innovatieve manier van omgaan met schulden veel kosten worden bespaard op andere zorg- of hulpverlening (het Nibud berekende de maatschappelijke kosten aan opvang, hulpverlening en schuldsanering op 11 miljard euro). Gemeenten moeten bereid zijn om een deel van deze winst weer in het Goede Gieren-fonds te stoppen. Zo ontstaat er vanzelf een nieuwe schuldenaanpak die zichzelf financiert.

Welke voorbeelden van financieel gedrag krijgen we voorgeschoteld?

Bankiers

'Schuldpreventie gaat over het bevorderen van gezond financieel gedrag', zegt onder anderen de Utrechtse lector schulden en incasso Nadja Jungmann. Mensen moeten leren om op verantwoorde wijze met geld om te gaan en bijvoorbeeld het Nibud probeert te bevorderen dat hiermee al op jonge leeftijd wordt begonnen, ook op scholen. Dat is allemaal heel zinnig, maar welke voorbeelden krijgen we voorgeschoteld?

Is het gedrag van de bankiers die Joris Luyendijk in zijn boek *Dit kan niet waar zijn* beschrijft bijvoorbeeld niet vele malen onverstandiger dan dat van de individuele burger die ooit in gemeenschap van goederen trouwde, na een aantal jaren huwelijk in een echtscheiding terechtkwam en nu met slechts één salaris verantwoordelijk is voor alle schulden die gezamenlijk gemaakt werden toen alles nog koek en ei was? Omdat de voormalige partner na de scheiding met de noorderzon vertrok? Hoe kun je daarvoor wel persoonlijk verantwoordelijk worden gehouden en voor het op gewiekste wijze beroven van miljoenen min of meer naïeve consumenten niet? Het zou gezond financieel gedrag zijn als we een systeem zouden creëren waarin burgers iets minder als 'bewuste en verantwoordelijke consumenten' worden beschouwd en we ons iets meer richten op het beschermen van gezamenlijke maatschappelijke belangen zoals een fatsoenlijke levensstandaard voor iedereen.

Marc Räckers werkt voor de Stichting Eropaf! en voor het lectoraat outreachend innoveren van de Hogeschool van Amsterdam.

SOCIAAL ONDERNEMEN

Zelden werd de Sociaal-Economische Raad (SER) zo prompt op zijn wensen bediend. Begin april kwam de Raad met zijn advies over sociale ondernemingen, met onder meer de wens dat er in het onderwijs meer aandacht zou komen voor het fenomeen. Nog geen week later lag daar *Voor een goede zaak. Sociaal ondernemen in theorie en praktijk* van Marianne Dagevos e.a., een prima leerboek over sociaal ondernemen. Hoe snel wil je het hebben? *Voor een goede zaak* is volgens de auteurs 'het eerste Nederlandstalige boek dat sociaal ondernemen bespreekt in de volle breedte'. Dat is misschien wat hoog ingestoken: ook oudere publicaties van Mark Hillen en Willemijn Verloop (zoals het vorig

jaar verschenen *Verbeter de wereld – begin een bedrijf*) zijn mooi breed. Maar gelukkig is *Voor een goede zaak* wel breder dan het SER-advies. Waar de SER zich expliciet onthoudt van een oordeel over winstdoelstellingen en democratische zeggenschap in de sociale onderneming, gaan Dagevos e.a. daar wel terdege op in. Het boek bestaat uit drie delen. Het eerste begeeft zich op het macroniveau. Hoe is sociaal ondernemen ontstaan in de Nederlandse context? Wat betekent het om op het grensvlak te opereren van overheid, bedrijfsleven en civil society? Wat is er internationaal en uit de wetenschap bekend over sociaal ondernemen? Het tweede deel daalt af naar het meso- en microniveau van het ondernemen zelf. Hoe verhoudt zich dat creatieve van sociaal

ondernemen met het beheersmatige van management? Hoe ziet de marketing van sociale ondernemingen eruit, met zijn nadruk op sociaal en ethisch kapitaal? Hoe kom je eigenlijk aan voldoende financiering als je naast financiële ook sociale doelen stelt? En hoe maak je aannemelijk dat je onderneming voldoende oplevert, ook in termen van bijvoorbeeld duurzaamheid en rechtvaardigheid? In het derde deel komen beide niveaus weer bij elkaar. De auteurs introduceren daar de vier eerder door een van hen (*Jiske Kiers*) beschreven typen maatschappelijke ondernemingen: de *social nurturers* (gericht op werkgelegenheid, veelal in de *slipstream* van de oude sociale werkvoorziening), de *social traders* (met hun accent op ontwikkelingssamenwerking en *fair trade*), de *social*

BURGERKRACHT VERGT BURGERMACHT

Wat *hat's in a name:* over de vraag of iets een *sociale* onderneming of een *maatschappelijke* onderneming is, kun je lang debatteren. Gelukkig doen Dagevos e.a. dat niet, en doet *Steven de Waal* dat evenmin in zijn zeer recent verschenen essay *Burgerkracht met burgermacht. Het einde van de maatschappelijke onderneming en het polderpaternalisme*, want er zijn wel belangrijker kwesties. Zoals het vraagstuk waarom de overheid toch zo verraderlijk omgaat met ondernemende burgers. Aan de ene kant worden burgers van harte aangemoedigd om in het kader van de participatiesamenleving

initiatief te nemen, aan de andere kant worden van oudsher bestaande ondernemingen van burgers (zoals woningcorporaties, zorginstellingen, pensioenfondsen en de publieke omroepen) steeds strakker in het overheidscorset gehesen: regels, heffingen, verstikkend toezicht. Het doorzetten van die redenering zou eenvoudig kunnen uitmonden in een pleidooi voor herstel van die oude maatschappelijke ondernemingen, maar gaandeweg in zijn essay verlegt De Waal de koers: het gaat er niet om 'wat te doen met het gegroeide model van de maatschappelijke onderneming in het licht van het opkomend burgerschap' maar om een nieuw perspectief, 'meer vanuit de energie van collectiviteiten van burgers' (p. 104). Met

andere woorden: niet per se het bestaande redden, maar kijken wat er nodig is. Die koerswending is een radicale. Ten eerste omdat De Waal daardoor een

connectors (gericht op het verbinden van mensen in leefbaarheid) en de *social innovators* (vooral bezig met duurzaamheid). In datzelfde deel maken de auteurs indringend duidelijk wat zo kenmerkend is aan sociaal ondernemen: waar anderen nogal eens piepen over schaarste, zien sociaal ondernemers vooral overvloed: kracht van burgers, creativiteit, goede ideeën, materialen, hernieuwbare energie enzovoort. Precies dat verschil maakt het altijd zo plezierig om een sociaal ondernemer te ontmoeten.

Voor een goede zaak is een prima leerboek, al is het probleem met zo'n brede insteek natuurlijk weer wel dat het brede scala aan onderwerpen noodzakelijkerwijs niet al te diepgaand kan worden behandeld. Tegelijkertijd is het meer dan een leerboek,

doordat het de discussie over sociaal ondernemen in Nederland een impuls geeft, ook door nieuwe benaderingen te introduceren. Een voorbeeld van dat laatste is het verantwoordingssysteem *Social Accounting and Audit*, SAA. Die benadering gaat meer uit van de basis van werknemers en burgers, is kwalitatiever

en gebruikt meer sociale taal dan het in ons land veel bekendere systeem van de *Social Return on Investment* (SROI). In die opzichten past SAA dus beter bij sociale ondernemingen.

En eh, had ik al gezegd dat het boek barstensvol mooie voorbeelden staat en zo lekker geschreven is?

Marianne Dagevos, Jiske Kiers, Jillis Kors en Petra Verhagen, ***Voor een goede zaak***. ***Sociaal ondernemen in theorie en praktijk*** is uitgegeven bij Coutinho met ISBN 978-90-469-0456-5. Bij het boek hoort ook een website.

ontnuchterende kritiek kan geven op de overheid zelf. Dat die enerzijds de oude maatschappelijke ondernemingen verstikt en anderzijds de nieuwe burgerinitiatieven suf knuffelt 'roept regelrecht wantrouwen op bij de goede intenties van een overheid die zogenaamd inzet op actief burgerschap' (p. 103). De tweede radicaliteit is dat De Waal nu consequent kan zoeken naar ruimte en ondersteuning voor de energie van die burgercollectieven: wat is er nodig om burgerkracht van macht te voorzien? De Waal onderscheidt vier routes. Ten eerste is dat de weg van de individuele burger, die gewoon goed voor zichzelf en zijn naasten kan opkomen. Die route staat al in de Wmo en ligt ten grondslag aan de drie decentralisaties: niets nieuws onder de zon. De tweede route is die naar zelfgeorganiseerde collectieven, zoals buurtcoöperaties en burgerinitiatieven, feitelijk ook niets nieuws, de overheid is er al helemaal dol op. De derde route is die van de organisaties die gebaseerd zijn op of gesticht

zijn door collectieven van burgers, maar daarbij steun nodig hebben van anderen. Hier ziet De Waal een prominente rol voor bestaande maatschappelijk ondernemingen, inclusief de welzijnsinstellingen, die zich daartoe zullen moeten ombouwen. Immers: 'de bestaande aanbieders van allerlei publieke diensten staan in een arrogante, gestandaardiseerde, op eigen continuïteit gerichte aanbodhouding: *we know best*' (p. 111), en dat moet omslaan naar oprecht, doorleefd partnership met burgerinitiatieven. De vierde route is een rigoureuze versterking van de rol van filantropische organisaties (zoals de Zonnebloem en het Rode Kruis) die veel dichter bij burgerschap zijn gebleven dan veel oude maatschappelijke ondernemingen. En de overheid? Die zou moeten stoppen met dat halfzachte geknuffel van burgerinitiatieven en werkelijk macht moeten geven door alle mogelijke varianten van pgb's, *right to challenge*, buurtrechten en vouchers. En ze zou zelf radicaal kleiner

moeten worden. Nu schuift ze besluiten in die richting voortdurend op de lange baan met het argument dat dat voorzichtig moet gebeuren op basis van analyse. 'Alsof huurders, gepensioneerden, studenten, patiënten niet ook graag "eerst een analyse" hadden willen zien' voordat ze hun voorzieningen kwijtraakten.

Steven de Waal, ***Burgerkracht met burgermacht***. ***Het einde van de maatschappelijke onderneming en het polderpaternalisme*** is uitgegeven bij Boom | Lemma, ISBN 978-94-6236-563-6. Het boek is het resultaat van een gedachtewisseling in het kader van het netwerk Public Space, waaraan honderden mensen hebben meegedaan.

GEEN OMWENTELING BIJ BINNENLANDSE ZAKEN

Jan Schrijver is een oude ambtenaar. Hij werkte maar liefst 37 jaar bij het ministerie van Binnenlandse Zaken. Maar wie denkt dat hij daar stoffig van is geworden, heeft het mis. Al jarenlang publiceerde hij in vakbladen over allerlei bestuurlijke onderwerpen; onlangs verscheen zijn meesterwerk, een proefschrift met de titel *De omwenteling die niet kwam. Verkenning van het bestuursbeleid bij het ministerie van Binnenlandse Zaken 1969-2009*. En wie denkt dat dat stoffig is, heeft het opnieuw mis. In een voor een ambtenaar opmerkelijk prettige schrijfstijl analyseert Schrijver 24 grote projecten uit de geschiedenis van het departement: van de dualisering van het gemeentebestuur en de sociale vernieuwing tot de vorming van de stadsprovincies en het decentralisatiebeleid. In die analyses is hij steeds op zoek naar een antwoord op de vraag of het betreffende project een illustratie is van de omslag van *government* naar *governance*, dat wil zeggen: van een hiërarchisch bestuur op basis van politieke instructies naar een open verkennend netwerkbestuur. Al decennialang verwachten bestuurskundigen namelijk die omslag. En ...? Schrijver moet hen teleurstellen. Er zit in de 24 projecten een duidelijke lijn, en dat is *government*. De verwachte omwenteling heeft niet plaatsgevonden. Er waren wel projecten met *governance*-kenmerken

maar die bleven naar Schrijvers' zeggen 'steken in de categorie aanvechtingen'. Vaak ging het om een benadering die een tijdje werd uitgetoetst, maar dan weer 'zonder enig spoor verdween' (p. 437). Is de oude ambtenaar nu verbitterd? Of juist triomfantelijk omdat hij toch gelijk heeft kunnen halen? Niets van dat al: Schrijver poneert een afgewogen en genuanceerd oordeel. Dat de omwenteling niet kwam, had allerlei oorzaken: de organisatie en de ambtenaren op het ministerie, de beperkte interesse ten departemente in ICT, machtspolitiek – het zal allemaal best. De belangrijkste oorzaak is echter dat het ministerie – en het openbaar bestuur in het algemeen – meerdere doelgroepen moet bedienen: niet alleen participerende burgers, maar ook afzijdige, onder wie veel mensen die meer hechten aan een rechtmatige overheid. Bovendien heb je daar de media, die vooral op het landelijk niveau voortdurend de politiek aanspreken en zo het 'primaat van de politiek' versterken, zodat je in Den Haag eigenlijk niet veel anders kunt besturen dan via *government*. De hoofdrolspelers hadden vanwege die 'systeemdwang' niet veel keus en dat zal voorlopig wel zo blijven, voorspelt Schrijver. 'Zolang dit duurt zullen degenen die (voor)zien dat we een shift beleven van *government* naar *governance* nog meer (dan de afgelopen veertig jaar) geduld moeten hebben en kan

deze stelling nog een tijdje in de ijskast. Intussen zou de bestuurskunde zich misschien moeten bezinnen op het empirische gehalte van haar uitspraken', zo trekt de oude ambtenaar een lange neus naar de wetenschap.

Jan Schrijver, *De omwenteling die niet kwam. Verkenning van het bestuursbeleid bij het ministerie van Binnenlandse Zaken 1969-2009* is een uitgave van Boom | Lemma, ISBN 978-94-6236-534-6.

Nico de Boer is zelfstandig publicist. Hij richt zich vooral op beleidsontwikkeling en onderzoek in de sociale sector.

COLOFON

Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken

Jaargang 108 nummer 2 zomer 2015

Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken verschijnt viermaal per jaar in cahiervorm en eenmaal als jaarboek.

Uitgever
MOVISIE

kennis en aanpak van
sociale vraagstukken

Redactieadres

Postbus 19129
3501 DC Utrecht
T (030) 789 21 60
F (030) 789 21 11
I www.socialevraagstukken.nl

Hoofdredactie

Marcel Ham, m.ham@movisie.nl

Themaredactie

Jan van Dam

Redactie

Krijn van Beek, Lia van Doorn, Amy-Jane Gielen, Tjerk Gualthérie van Weezel, Ronald Hetem, Fatima Lamkharrat, Lilian Linders, Justus Uitermark, Stijn Verhagen, Imrat Verhoeven, Steffie Verstappen

Redactieraad

Hans Boutellier, Evelien Tonkens

Eindredactie

gedachtenwoorden, www.gedachtenwoorden.nl

Fotoredactie

Marco Ploeger

Basislay-out en opmaak

Vadding / Len Blonk, www.vadding.nl

Medewerkers aan dit nummer

René Bekkers, Nico de Boer, Jan van Dam, Jan Willem Duyvendak, Radboud Engbersen, Tjerk Gualthérie van Weezel, Jos van Hezewijk, Malou van Hintum, Saskia Keuzenkamp, Monique Kremer, Jos van der Lans, Lucas Meijs, Yvette Plat, Marc Räkens, Frans van der Reep, Marten Schuttert, Mieke van Stigt, Ap van Straaten, Abram de Swaan, Mandy de Wilde, Arjen de Wit

Druk

Veldhuis Media, Raalte

Abonnementenadministratie

Hexspoor
Postbus 258
5280 AG Boxtel
Antwoordnummer 16524
5280 WJ Boxtel
T (0411) 62 26 83
E tsv@hexspoor.nl
Bankrekening: NL11RABO0157497690,
t.n.v. MOVISIE Utrecht

Jaarabonnement 2015

Particulier € 72,50
Instelling € 125
Student € 45
Buitenland € 109,25
Losse nummers € 15

Auteursrecht voorbehouden

Behoudens de door de wet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden vervaelvoudigd en/of openbaar gemaakt zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISSN

09210-2116

BERICHT VAN EEN OUD-STUDENT

Oud-CMV-student Yvette Plat (24) deelt haar gedachten vanuit haar positie van beginnend professional met de lezers van het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*.

"I have an interest in education. Actually, what I find is everybody has an interest in education." Dit zijn de woorden van de welbekende Ken Robinson, van de TED Talk 'How schools kill creativity'. Dit filmpje gold als een van de grootste inspiratiebronnen voor mijn visie tijdens mijn studie. Leren, het leerproces, is in mijn ogen een van de belangrijkste zaken van ons mens-zijn. Het is wat ons uniek maakt: het vermogen om jezelf te ontwikkelen en boven jezelf uit te stijgen. Leren vindt niet alleen plaats in een klaslokaal, maar ook – en misschien vooral – daarbuiten.

Natuurlijk heeft niet iedereen zo'n mooie ervaring met leren. Wie kent hem of haar niet: de 'ongemotiveerde' jongere. De oorzaken van motivatie worden vaak bij de persoon zelf gezocht. Maar soms is het misschien beter om naar ons onderwijssysteem te kijken. Door middel van een onderwijsproject wilde ik een andere benadering van leren uitproberen: gericht op de interesses en motivatie van de leerling zelf. Dit zou allemaal bijdragen aan het hogere doel: dat de jongeren een, voor zichzelf, zinvol leven kunnen leiden met keuzes waar ze zelf achter staan. Natuurlijk was dit lastiger dan ik in eerste instantie dacht. Je vervalt snel weer in wat je al kent.

Het is nu 2015. Banen verdwijnen, werklozen of onvrijwillig flexibelen verschijnen, er wordt gekort op het onderwijs en starters kunnen

nergens wonen vanwege de hoge huren, lange wachlijsten of omdat ze geen hypotheek kunnen krijgen. Dit alles roept de laatste tijd vragen bij mij op. Hebben we vandaag de dag steeds minder kansen en minder keuzevrijheid? En wat voor gevolgen heeft dat voor ons onderwijssysteem? Natuurlijk: succes is niet het doel van educatie. Tenminste, niet in mijn wereld. En jongeren moeten ook leren dat ze niet alles kunnen kiezen en alles on demand kunnen krijgen. Dat hoort ook bij het leven. Maar kan het zijn dat de kansen zo minimaal worden dat keuzevrijheid meer een illusie wordt?

Misschien moeten we met z'n allen accepteren dat we het iets minder hebben en elkaar ondersteunen? Maar we leggen onszelf nog steeds langs een lat en de race to the top-mentaliteit voert nog steeds de boventoon. Hoe kunnen we onszelf openstellen voor hulp als we continu succesvol en gelukkig moeten lijken voor de buitenwereld? Is er nog een andere weg?

DIKKE IKKEN

Mark Rutte moest een speechje houden voor zijn partij en besloot de door humanisch filosoof Harry Kunneman gemunte term 'Dikke ik' er eens in te gooien. Als laatste in de optocht van hufters en egoïsten liet Rutte een geliefde vijand van de politiek langs paraderen: de scheefhuurder.

Van die minkukels die ondanks hun goede salaris al jaren voor een prikkie een sociale huurwoning in het centrum in Amsterdam bezet houden. Het was goed dat minister Stef Blok de huur van die mensen afgelopen jaren flink heeft opgetrokken, stelde Rutte. We hoeven er niet bang voor te zijn dat dergelijke scheefhuurders de contributie van D66 niet meer kunnen betalen.

Grappig wel, van dat D66-lidmaatschap. Maar intussen maken vertegenwoordigers van huurders en verhuurders zich grote zorgen over de inkomensafhankelijke huurverhoging waarmee het kabinet scheefhuurders aanpakt. Zij maken zich namelijk zorgen nu steeds meer huurders financieel in de knel komen. Sommige woningcorporaties hebben om die reden zelfs besloten de huur van sommige huurders te verlagen.

'Hun oplossing heet huursombenadering'

Bijvoorbeeld omdat die man in het voorbeeld van Rutte amper last heeft van die huurverhoging – nog even daar gelaten hoeveel van zulke scheefhuurders er eigenlijk zijn. Stel bijvoorbeeld dat hij 300 euro huur betaalt, dan kan hij dankzij Blok dit jaar de maximale huurverhoging krijgen van 5 procent. Hij gaat dan per maand 15 euro meer betalen. Het zou zomaar kunnen dat hij daar niet van wakker ligt.

En laten we eens aannemen dat deze scheefhuurder een buurman heeft die als schoonmaker werkt en net in een vergelijkbare woning is getrokken. Omdat hij de nieuwe maximaal redelijke huur betaalt, is hij per maand 600 euro kwijt. Zulke verschillen tussen oude en nieuwe huurders komen voor. Dan zou diezelfde man met zijn minimumloon een huurverhoging van 2,5 procent krijgen. Wat neerkomt op, jawel, 15 euro per maand.

Terwijl Rutte dus stond te verkondigen hoe goed hij bezig is om Dikke ikken uit de sociale huurwoningen te werken, legden huurders en verhuurders de laatste hand aan een plan voor een alternatief huurbeleid. De huursombenadering heet hun oplossing; een maatregel die ook al in het regeerakkoord stond maar waarvan het tot nu toe maar niet leek te komen. Binnen de huursombenadering krijgen mensen die relatief weinig huur betalen een stevige huurverhoging, terwijl mensen die relatief veel betalen niets of een fractie omhooggaan.

Dat is niet alleen heel fijn voor politici die graag willen dat al die hufterige en egoïstische scheefwoners nu eens een huis kopen en hypotheekrente gaan aftrekken – zoals alle andere hardwerkende Nederlanders. Het is eigenlijk vooral goed omdat het de doorstroming binnen de sociale huursector weer op gang helpt. Nu zijn veel huurders meestal duurder uit als ze besluiten om te verhuizen, omdat nieuwe huren nou eenmaal veel hoger zijn dan oude. Zelfs de overstap van een grote gezinswoning naar een klein appartementje wordt financieel vaak niet beloond. Door de huursombenadering kan die verhuisboete voor sociale huurders verdwijnen.

Aedes en Woonbond hebben goede hoop dat de politiek hun plan na de zomer opneemt in de Miljoenennota. In dat geval zullen vooral oudere huurders de komende jaren meer voor hun sociale huurwoning betalen. Zij worden richting een kleinere en betaalbare woning gedirigeerd. Goed voor het jonge gezin, dat het oude huis overneemt. Maar de ouderen verliezen dan wel de burens naast wie ze vaak al decennia wonen.

Zo komt er dus druk op het sociale netwerk van veel oudere huurders. Juist nu die netwerken worden aangesproken om de zorg voor zieken, gehandicapten en ouderen op te vangen. De stoere aanpak van hufters en egoïsten komt met lastige bijwerkingen.